

Н. П. Чорна

**Інноваційний розвиток
сфери виробництва продуктів харчування
та ризику продовольчої безпеки**

Монографія

Львів • 2012

УДК 332:330.341.1

Ч 81

*Рекомендовано до друку
Вченою радою
(протокол № 8 від 18.10. 2012 р.)*

Науковий редактор
Любов Теодорівна Шевчук,
*доктор економічних наук, професор, завідувач відділу
територіальних суспільних систем і просторового розвитку
Інституту регіональних досліджень НАН України*

Рецензенти:

- Т. О. Осташко** – *доктор економічних наук, професор, член кореспондент ААН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;*
- І. О. Александров** – *доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Донецького національного університету;*
- М. А. Мікула** – *доктор економічних наук, професор Інституту регіональних досліджень НАН України*

Чорна Н. П.

Ч 81 Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування та ризики продовольчої безпеки : монографія / Н. П. Чорна. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 296 с.

ISBN 978-966-397-161-4

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки. Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід досліджень вказаної проблематики. Охарактеризовано сучасний стан нормативно-правового забезпечення якості продуктів харчування та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні. Окреслено прикладні аспекти управління якістю продуктів харчування та вибору оптимальних організаційно-правових форм господарювання у сфері виробництва продуктів харчування. Детально розглянуто напрями інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в розрізі її складових в умовах загострення ризиків продовольчої безпеки.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, практиків державного і регіонального управління та всіх, хто цікавиться проблемами інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки.

ISBN 978-966-397-161-4

© Чорна Н. П., 2012

© Видавництво «Ліга-Прес», 2012

ЗМІСТ

Передмова.....	5
----------------	---

Розділ 1. Теоретичні засади інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.....	8
1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки у процесі інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.....	22
1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура та особливості розвитку.....	37
1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування у світлі сучасних теоретичних досліджень.....	51

Розділ 2. Теоретико-методологічні підходи до дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки.....	66
2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування і продовольчої безпеки у світлі зарубіжної наукової думки.....	79
2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.....	92

Розділ 3. Ризики продовольчої безпеки і шляхи їх мінімізації

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки.....	101
3.2. Досвід і проблеми подолання ризиків продовольчої безпеки.....	115
3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків, пов'язаних з якістю продуктів харчування.....	127

Розділ 4 Якість продуктів харчування та інноваційний розвиток сфери їх виробництва в нормативно-правовій системі України

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України.....	139
4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.....	156
4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту якості продуктів харчування.....	168
4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм господарювання у сфері виробництва продуктів харчування.....	179

Розділ 5 Характеристика і напрями інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в розрізі її складових в умовах загострення ризиків продовольчої безпеки

5.1. Інноваційний розвиток сільського господарства і ризики продовольчої безпеки.....	194
5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу продовольчої безпеки.....	207
5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин.....	220
5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування після вступу України в СОТ.....	237
Післямова.....	251
Список використаних джерел.....	253

Додатки

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування та захворюваності населення (за класами хворіб) в Україні.....	274
Додаток Б. Табличні дані базового звіту щодо якості результатів вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року).....	288

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах категорія продовольчої безпеки є достатньо структурованою та диференційованою, що пов'язано, насамперед, із просторовою неоднорідністю виявлення проблем продовольчої безпеки в різних країнах і регіонах світу. Така диференційованість полягає в різній пріоритетності для конкретних регіонів низки складових забезпечення продовольчої безпеки, серед яких фізична і соціальна доступність продовольчих товарів, повноцінне та різноманітне харчування, висока якість і безпечність для здоров'я продуктів харчування.

Три названі аспекти можна розглядати як стадії процесу забезпечення продовольчої безпеки. Адже, власне, доступність продуктів харчування для всіх груп населення є основною складовою системи продовольчої безпеки держави чи регіону, інші ж складові забезпечують оптимізацію стану продовольчої безпеки населення, яка може здійснюватися як екстенсивним, так й інтенсивним шляхами, тобто як через зростання кількості та асортименту продуктів харчування, зниження їхньої вартості, так і через підвищення якості та безпеки продуктів харчування при збереженні їх загальнодоступності. Відповідно, велика частина країн «третього світу» перебуває наразі на першій стадії забезпечення продовольчої безпеки. Друга стадія характерна як для частини країн, що розвиваються, так і для країн середнього рівня розвитку та з перехідною економікою, у т. ч. і України. Завдання, пов'язані із третьою стадією забезпечення продовольчої безпеки, вирішуються, головним чином, у високорозвинутих країнах світу. Однак, очевидно, що підхід до вибору напрямів забезпечення продовольчої безпеки в конкретно взятій державі не може ба-

зуватися на вирішенні завдань, характерних лише для однієї зі складових досліджуваного процесу. Така ситуація зумовлена тим, що населення кожної країни є достатньо диференційованим за соціальним статусом, рівнем доходів, традиційними моделями споживчої поведінки, харчування та ін. Відповідно, комплексний підхід до забезпечення продовольчої безпеки держави мав би полягати у вирішенні всіх трьох основних груп виділених завдань з урахуванням їхньої взаємозумовленості і взаємопов'язаності.

В умовах активного впровадження інноваційних технологій у всіх видах економічної діяльності актуальним стає питання мети і завдань інноваційного розвитку економіки. Очевидно, що впровадження інновацій, насамперед, має на меті максимізацію прибутку шляхом збільшення ефективності як виробничих процесів, так і управління ними. Водночас, зважаючи на постійне посилення соціально орієнтованого вектора економічного розвитку, вагомого значення набуває також соціальна функція інноваційної діяльності, яка полягає в удосконаленні забезпечення різнорівневих і різнопланових потреб суспільства. У комплексі суспільних потреб потреба в забезпеченні продовольчої безпеки населення займає одну із ключових позицій, оскільки потреба в харчуванні є базовою для життєзабезпечення людини як живої істоти.

Як бачимо, комплекс проблем, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки на різних рівнях, а також інноваційним розвитком відповідної сфери, є досить складним і потребує науково обґрунтованих підходів до розв'язання.

У першому розділі монографії «Теоретичні засади інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки» розкрито суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, обґрунтовано необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки у процесі розвитку досліджуваної сфери, розглянуто сучасні теорії і концепції продовольчої безпеки.

Другий розділ «Теоретико-методологічні підходи до дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів

харчування та продовольчої безпеки» присвячено аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду у сфері досліджень продовольчої безпеки та інноваційного розвитку.

У третьому розділі «Ризики продовольчої безпеки і шляхи їх мінімізації» охарактеризовано структуру та особливості ризиків продовольчої безпеки, вивчено проблеми їх подолання та мінімізації негативних наслідків.

Четвертий розділ «Якість продуктів харчування та інноваційний розвиток сфери їх виробництва в нормативно-правовій системі України» присвячено вивченню сучасного стану нормативно-правового забезпечення якості продуктів харчування та інноваційного розвитку відповідної сфери в Україні. Окреслено підходи до формування системи ефективного менеджменту якості продуктів харчування та до вибору оптимальних організаційно-правових форм господарювання у сфері виробництва продуктів харчування.

У п'ятому розділі «Характеристика і напрями інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в розрізі її складових в умовах загострення ризиків продовольчої безпеки» досліджено сучасні тенденції інноваційного розвитку окремих складових сфери виробництва продуктів харчування та їх взаємодію із системою міжнародної продовольчої безпеки.

Книга може бути корисною для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, практиків державного й регіонального управління та всіх, хто цікавиться проблемами інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Р о з д і л 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ ІМПЕРАТИВУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Сфера виробництва продуктів харчування в сучасних умовах є найбільш динамічним сектором економіки багатьох країн, що зазнає активних та різнобічних трансформацій. Зумовленість інтенсивного зростання цієї сфери як особливостями актуального інформаційного етапу розвитку суспільства, так і досить стійкими, однак суттєво диференційованими потребами споживачів, знаходить відображення в щораз активнішому впровадженні у виробництво продуктів харчування новітніх технологій і процесів, які в сукупності є основою для подальшого інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Основи понятійно-термінологічного апарату інноваційного розвитку викладено в «Керівництві Осло: Рекомендаціях щодо збору та аналізу даних стосовно інновацій»¹, що є головним мето-

¹ Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data. – A joint publication of OECD and Eurostat, 2005. – 46 p.

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

дологічним документом Організації економічного співробітництва і розвитку у сфері інновацій як для країн, що безпосередньо беруть участь в її діяльності, так і для країн Східної Європи, Латинської Америки, Азії, Африки, які поки що не є членами цієї організації. Керівництво роз'яснює суть інноваційних процесів, є результатом більш ніж двадцятирічної аналітичної роботи експертів із провідних країн світу, що створили узгоджену методологічну базу у сфері понятійного апарату інноваційного процесу, його виміру та аналізу¹.

Зокрема, у «Керівництві Осло» зазначено, що інноваційна діяльність – це усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та інші дії, що призводять до реалізації інновацій або задумані з цією метою. Водночас до інноваційної діяльності входять дослідження і розробки, не пов'язані прямо з підготовкою конкретної інновації².

Інноваційна діяльність підприємства – це система заходів щодо використання наукового, науково-технічного й інтелектуального потенціалу з метою отримання нового або поліпшеного продукту чи послуги, нового способу їх виробництва для задоволення як індивідуального попиту, так і потреб суспільства в новинках загалом. Економічний ефект від інноваційної діяльності є підсумком спільної діяльності науки і виробництва.

Термін «інновація» був уперше введений Й. Шумпетером і Г. Меншем і означає втілення наукового відкриття, технічного винаходу у новій технології або в новому виробі. Найважливішою характеристикою інновації є новизна (науково-технічний аспект) і комерційний успіх (економічний аспект). Комерційний аспект визначає інновацію як економічну необхідність, усвідомлену через потреби ринку. Науково-технічний аспект стає економічним тільки

¹ Український інститут науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uintei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=217.

² Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data. – A joint publication of OECD and Eurostat. – 2005. – P. 12.

тоді, коли новація втілюється в економічний продукт, який має попит на ринку, тобто кожна інновація повинна мати орієнтацію на кінцевий результат прикладного характеру.

У сучасному розумінні інновація – це введення у вживання будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару або послуги) чи процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків.

Ознакою інновації є вимога, щоб продукт, процес, метод тощо був для підприємства новим або значно вдосконаленим. До інновацій належать продукти, процеси і методи, які підприємство створило першим, або продукти, процеси, запозичені від інших підприємств чи організацій. Також ознакою інновації є те, що продукт, процес, метод маркетингу або організації повинен бути впроваджений. Новий або вдосконалений продукт є впровадженим, коли він реалізується на ринку. Нові виробничі процеси, методи маркетингу або організації є впровадженими, коли вони дійсно почали використовуватися в діяльності підприємства¹.

Розрізняють чотири типи інновацій: продуктові, процесні, маркетингові та організаційні².

1. *Продуктова інновація* – це впровадження товару або послуги, що є новими або значно поліпшеними за своїми властивостями чи способами використання. Сюди входять значні вдосконалення в технічних характеристиках, компонентах і матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у рівні сумісності з користувачем або в інших функціональних характеристиках. У продуктових інноваціях можуть використовуватися нові знання чи технології або вони можуть ґрунтуватися на нових прийомах використання

¹ Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/08/instr_1_innov_11.doc.

² Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики / В. П. Соловійов, Г. І. Кореняко, В. М. Головатюк – К. : Фенікс, 2008. – С. 8–10.

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

чи нових комбінаціях уже існуючих знань або технологій. Поняття продуктових інновацій містить у собі введення у вживання як нових товарів і послуг, так і здійснення значних удосконалень у функціональних або споживчих характеристиках уже наявних товарів і послуг.

2. *Процесна інновація* – упровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва чи постачання продукту. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому устаткуванні і/або програмному забезпеченні. Процесні інновації мають на меті зниження собівартості виробництва або витрат з постачання продукції, підвищення її якості, виробництво чи постачання нових або значно поліпшених продуктів. Процесні інновації включають також нові або значно вдосконалені технічні прийоми і програмне забезпечення, що використовуються в допоміжних видах діяльності, таких як постачання, бухгалтерський облік, обчислення, поточний ремонт і профілактика. Упровадження нової або значно вдосконаленої інформаційно-комунікаційної технології є процесною інновацією, якщо воно має на меті підвищення ефективності або якості допоміжної діяльності підприємства.

3. *Маркетингова інновація* є впровадженням нового методу продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або у призначенні продажної ціни, що націлені на краще задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу. Відмінною рисою маркетингової інновації в порівнянні з іншими змінами в маркетинговому інструментарії є впровадження такого методу продажу, що не використовувався підприємством раніше. Ця зміна повинна бути частиною нової концепції або стратегії продажу, що є значним відривом від методів продажу, які раніше існували на підприємстві. Новий метод може бути самостійно розроблений підприємством, що здійснює інновацію, або запозичений від інших підприємств чи організацій.

Нові методи продажу можуть упроваджуватися як для нової, так і для продукції, що вже існує¹.

4. *Організаційна інновація* – упровадження нового організаційного методу в діяльності підприємства, в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків. Така інновація може бути спрямована на підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою скорочення адміністративних витрат або оперативних витрат, підвищення задоволеності службовців станом своїх робочих місць, розширення доступу до нетоварних активів та ін.

Розвиток – це процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого².

Водночас, розглядають також кількісні аспекти розвитку. Зокрема, за одним із визначень, розвиток – це процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, досконаліший, від старого якісного стану до нового, вищого, від простого до складного, від нижчого до вищого; може здійснюватись у двох формах – еволюційній, пов'язаній із поступовими кількісними змінами об'єкта; революційній, такій, що характеризується якісними змінами в структурі об'єкта. Виділяють висхідну лінію розвитку (прогрес) і низхідну (регрес). У сучасній науці розробляються спеціальні наукові теорії розвитку, в яких, на відміну від класичної методології, що розглядає головним чином лінійні процеси, описуються нелінійні, стрибкоподібні перетворення³.

Під інноваційним розвитком розуміють, насамперед, низку реалізованих нововведень. Інноваційний розвиток більш успішний тоді, коли охоплює не одну вузьку галузь, а включає також сфери, що впливають на загальний результат (управління, маркетинг,

¹ Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/08/instr_1_innov_11.doc.

² Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/розвиток>

³ Толковый словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tolkslovar.ru/r783.html>.

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

навчання персоналу, фінанси та ін.) і, отже, має комплексний характер¹.

Водночас інноваційний розвиток – це не тільки основний інноваційний процес, а й розвиток системи чинників і умов, потрібних для його здійснення, тобто інноваційного потенціалу, що визначає здатність і готовність здійснювати реалізацію інноваційного процесу, починаючи від формування інноваційних проектів і закінчуючи їхнім практичним втіленням.

На думку І. Підкамінного, інноваційний розвиток – це шлях, який базується на поглибленні поєднання цілей підприємства, його підсистем, цілей кожної особистості, яка працює в колективі, удосконаленні її діяльності, удосконаленні бізнес-процесів для досягнення загальних стратегічних цілей. Тому його система управління повинна передбачати інтеграцію цілей, ресурсів, персоналу і його знань та умотивованості, дій (процесів і процедур менеджменту), безперервний розвиток творчого потенціалу працівників, колективну співпрацю тощо².

Як свідчить досвід розвинутих країн, для ініціації оновлення підприємств і продукції першочерговим є створення спеціалізованих регіональних компаній, які здійснюють інженерно-консультаційні послуги, пов'язані з підготовкою і впровадженням у сферу виробництва і послуг інновацій³.

Об'єктивні зміни в суспільному поступі призвели до нової моделі розвитку економіки, для якої характерними є принципово нові риси та пріоритети, що характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції,

¹ Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 28–35.

² Підкамінний І. М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І. М. Підкамінний, В. С. Ціпуринда // Ефективна економіка. – Режим доступу :

<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=480>.

³ Андрощук Г. Інноваційна діяльність в Україні: економічний механізм стимулювання / Г. Андрощук // Інтелектуальна власність. – 2000. – № 12. – С. 23–30.

прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку. Саме такі зміни на сьогодні впливають на формування інноваційного потенціалу та визначають рівень розвитку країн у рейтингах глобальної конкурентоспроможності на основі врахування інноваційного чинника. Як відомо, інноваційна діяльність пов'язана, насамперед, із можливістю отримання окремими суб'єктами господарювання конкурентних переваг в умовах сучасного ринку¹.

У сучасних умовах інноваційний розвиток також тісно пов'язаний із концепцією «сталого розвитку».

Варто зауважити, що термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміна «*sustainable development*», дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний розвиток», а розширене його тлумачення – всебічно збалансований розвиток. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю.

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «Поza зростанням: економічна теорія сталого розвитку» («*Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*»), є Герман Дейлі. Спираючись на визначення Комісії ООН і науковий аналіз, автор логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами

¹ Полянська А. С. Формування інноваційного потенціалу регіону як необхідна умова його конкурентного розвитку / А. С. Полянська, І. В. Миронова // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 5. – С. 28–34.

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

системного підходу), коли у процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками¹. Загалом, сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід і сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати й обрати найбільш оптимальний.

Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найбільш перспективною ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації. Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, у поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, виходячи справжній. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміна розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, а і його профанацією².

¹ Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток : інформаційний посібник для українських ЗМІ [Електронний ресурс] / Б. Коробко. – Режим доступу : http://www.mama-86.org.ua/archive/files/esd_new_web.pdf.

² Там само.

Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток, що відбувся протягом останніх 20–30 років¹. Нові технології докорінно і швидко змінили структуру світової економіки. Виявилось, що неспроможність країни здійснити структурну перебудову економіки відповідно до нового технологічного укладу не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації і відсуває її на периферію світових економічних процесів.

Формування інноваційної економіки вимагає значних фінансових ресурсів, тому переваги від застосування інноваційної моделі отримали перш за все багаті країни. Для економік, що розвиваються, досягнення цих переваг залежить від ефективності їхньої спеціальної інноваційної політики проривного типу, що полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку².

Можемо виділити кілька ключових принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування (рис. 1.1).

1. *Пріоритетність*. Полягає в першочерговому значенні розвитку досліджуваної сфери для життєзабезпечення населення. Відповідно, саме сфера виробництва продуктів харчування вимагає активного впровадження інновацій і найбільш динамічних структурно-територіальних трансформацій у контексті постіндустріальної економіки.

¹ Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики / В. П. Соловйов, Г. І. Кореняко, В. М. Головатюк. – К. : Фенікс, 2008. – С. 6.

² Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації : Аналітична доповідь Центру ім. О. Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD55_ukr.pdf.

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

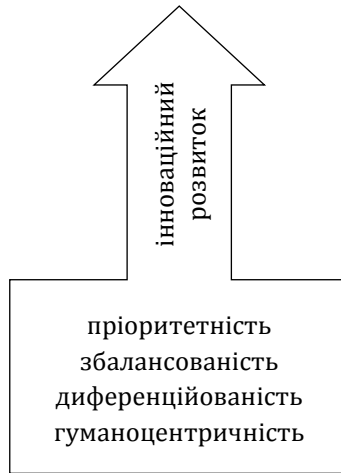

Рис. 1.1. Принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

2. *Збалансованість.* Передбачає наявність балансу між очікуванням надприбутку від впровадження інновацій і зростанням якості та безпечності вироблених продуктів. Очевидно, що очікування швидкого ефекту від впровадження інновацій саме у сфері виробництва продуктів харчування може бути виправданим досить швидко, однак у разі нехтування критеріями якості та безпечності такий ефект буде нетривалим і призведе до швидкого скорочення обсягів реалізації інноваційної продукції.

3. *Диференційованість.* Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування є багатоаспектним процесом і передбачає впровадження інновацій на всіх етапах діяльності підприємств харчової промисловості – від сировинного забезпечення до реалізації.

4. *Гуманоцентричність.* Полягає в першочерговому врахуванні потреб людини (суспільства) у контексті впровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування. Іншими словами, ідеться про роль інноваційного розвитку досліджуваної сфери

в забезпеченні продовольчої безпеки населення, яка в цьому разі має бути більш ваговою, ніж у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

З іншого боку, прийнято вважати, що саме сучасний етап розвитку економіки і виробничої сфери, зокрема, пов'язаний із особливо активним впровадженням інновацій у всі сфери діяльності. Однак відомо, що як технологічні, так і управлінські інновації впроваджувались у виробничі процеси і на інших етапах суспільного розвитку. Беручи до уваги важливе значення харчової промисловості для забезпечення життєдіяльності суспільства, саме ця галузь тривалий час зазнавала впливу науково-технічного прогресу і, як наслідок, суттєво змінила не тільки сам характер виробничих процесів, а й якісні та вартісні характеристики кінцевої продукції. Зокрема, у сучасних умовах прикладом такої ситуації є невідповідність між реальною якістю продуктів харчування та їхнім іміджем, сформованим у свідомості споживачів. У таких випадках часто використовується традиційний характер споживчої поведінки населення, що, з одного боку, пов'язаний із життєвим досвідом, соціалізацією окремого індивіда, а з іншого – з індивідуальними психологічними особливостями людей, які інколи зумовлюють їхню відданість певним стереотипам, торговим маркам, товарам тощо, незважаючи на їхні реальні характеристики. Зокрема, відомим у сучасній психології є «синдром каченяти», що полягає у виборі індивідом як еталонного того об'єкта (товару), який трапляється цьому індивіду вперше. Відповідно, усі інші об'єкти (товари), які індивід знаходить на своєму життєвому шляху пізніше, отримують автоматично нижчі якісні та ціннісні характеристики, причому категоричність їхньої оцінки залежить від того, наскільки нові об'єкти відрізняються від першого (еталонного). У сучасних умовах така особливість поведінки споживача пов'язана зі суттєвим ускладненням характеристик та асортименту товарів, загалом, ускладнення інформаційного середовища життєдіяльності людини, що породжує своєрідну захисну реакцію шляхом абстрагування від інших, складніших (на

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

думку індивіда, менш суттєвих) ознак об'єктів, процесів, явищ, що оточують його в повсякденному житті.

З урахуванням положень системного підходу, а також основних функціональних особливостей сфери виробництва продуктів харчування можна зобразити у формі схеми (рис. 1.2) із трьох основних (сировинне забезпечення, переробка, доведення до споживача) і двох допоміжних складових (освіта і наука). Кожна із виділених основних складових перебуває у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, яке розглядається, головним чином, як міжнародне. Водночас, освіта і наука забезпечують функціонування сфери через постачання кваліфікованих кадрів і трансфер інновацій.

Очевидно, що описана система обов'язково має бути відкритою, однак внутрішні і зовнішні зв'язки повинні взаємозрівноважуватися і доповнюватися з метою забезпечення оптимального рівня продовольчої безпеки відповідної національної економіки.

Вагоме значення має проблема поширення (трансферу) інновацій у сфері виробництва продуктів харчування. Важливість цієї проблеми, насамперед, для України полягає в тому, що на більшості підприємств харчової промисловості нашої держави та й загалом в агропромисловому комплексі впроваджуються інновації, що вже досить давно апробовані і поширені в розвинутих країнах, однак на актуальному етапі замінені більш ефективними і безпечними.

У той же час такі «другосортні» технологічні та інші інновації хоча й зумовлюють більш ефективне розв'язання проблем, пов'язаних із функціонуванням сфери виробництва продуктів харчування в нашій державі, однак призводять до тих же негативних наслідків, які були характерними для використання таких інновацій у розвинутих країнах світу наприкінці минулого століття. З іншого боку, поширення інформації про такі наслідки створює негативне інформаційне середовище, пов'язане з іміджем харчової промисловості держави. Така ситуація пов'язана з тим, що, маючи в розпорядженні інформацію про можливу шкоду для здоров'я та довкілля запозичених технологій, як споживачі,

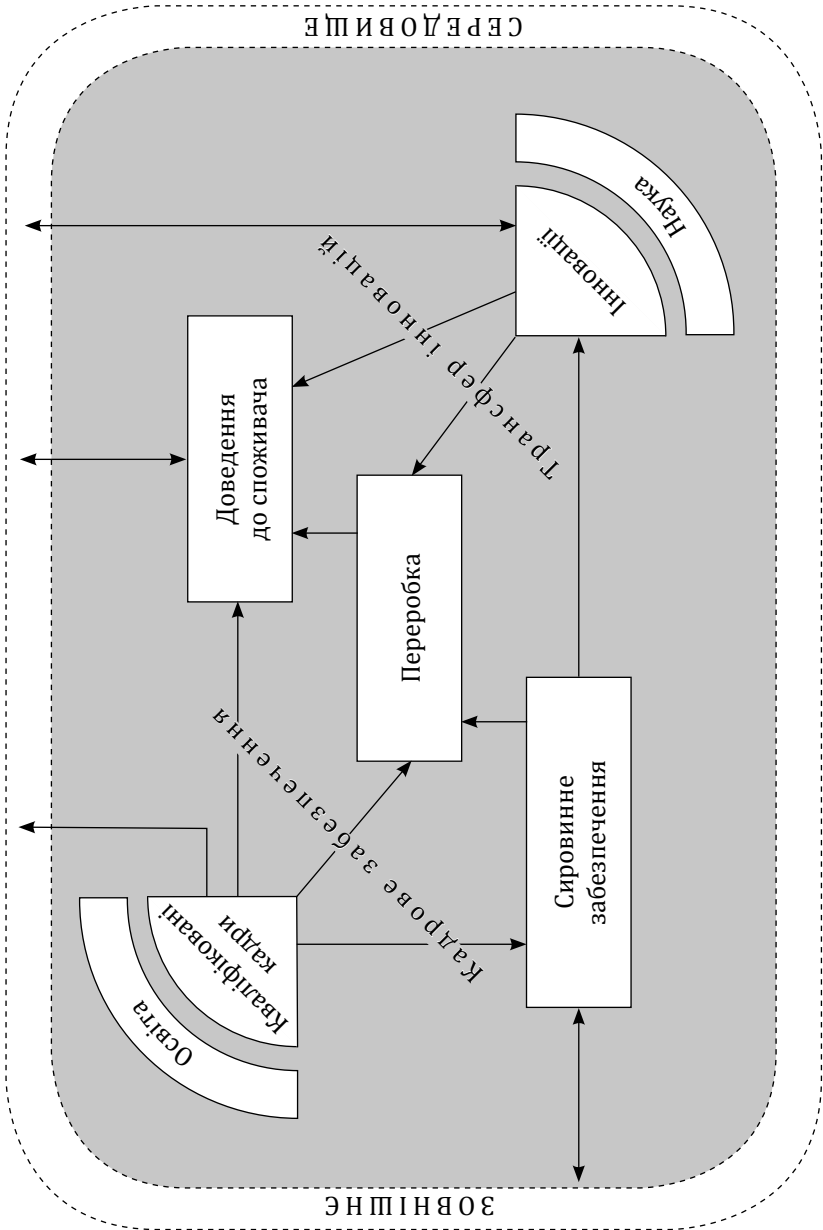

Рис. 1.2. Система інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

1.1. Суть інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

так і міжнародні партнери формують упереджене ставлення до харчової галузі у нашій державі. Частково такий негативний інформаційний фон може створюватися також під впливом недобросовісної конкуренції (наприклад, торгівельні війни). На наш погляд, подолання цієї проблеми лише на інформаційному рівні не видається можливим, оскільки в умовах сучасного інформаційного суспільства більшість населення має вільний доступ до різноманітних джерел інформації і, відповідно, може самостійно формувати своє ставлення до тих чи інших явищ і процесів. Слід зауважити, що, особливо, така якісна характеристика стосується населення молодших вікових груп, споживча поведінка якого є більш усвідомленою та незалежною від стереотипів.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки у процесі інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Більшість науковців, розглядаючи проблеми продовольчої безпеки, схиляються до думки, що основним критерієм при розгляді продовольчої безпеки повинна бути здатність держави гарантовано задовольняти потреби у продуктах харчування населення країни як за звичайних, так і надзвичайних умов, при цьому її забезпечення повинно спиратися на нормальний фізіологічний та інтелектуальний рівні життєдіяльності населення¹.

Один із основних підходів управлінських структур державного рівня у сфері виробництва продукції АПК полягає в тому, щоб на оптимальному рівні як із правового, так і економічного погляду здійснювати перерозподіл продуктів харчування всередині держави з метою забезпечення продовольчої безпеки регіонів, і лише після цього здійснювати їх експорт за межі України.

Важливим індикатором продовольчої безпеки є достатність запасів зерна в державних ресурсах, який визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у продовольчому державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм цього показника вважається його 17-відсотковий рівень, що відповідає 60 дням споживання.

¹ Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. ... д-ра наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 42 с. ; Власов В. І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В. І. Власов, В. П. Саблук, М. А. Лисак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43–45.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

Продовольча безпека держави гарантується сукупністю економічних і соціальних умов, які забезпечують розвиток не тільки сільського господарства і продовольчого комплексу, а й стабільність усієї економіки. Відповідно до цього вона передбачає реалізацію таких заходів:

- проведення ефективної аграрної політики, створення економічних передумов забезпечення стабільних способів господарювання;
- досягнення раціональної зайнятості населення, соціальна політика, спрямована на подолання бідності та нерівності за доступу до основних продуктів харчування;
- впровадження комплексних стратегій розвитку аграрного сектору економіки з метою нарощення виробництва продуктів харчування та підвищення його ефективності;
- поставки продовольства для задоволення потреб населення, гарантія безпеки продуктів харчування;
- здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності, оптимізація експортно-імпортних поставок;
- удосконалення механізму реагування за надзвичайних ситуацій на продовольчому ринку¹.

За оцінками Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), середня норма харчування для однієї людини має становити 2300–2400 ккал на добу. Чітко виражене недоїдання настає тоді, коли цей показник падає нижче за 1800 ккал, а очевидний голод – коли він проходить критичну позначку 1000 ккал на добу.

Що ж стосується структури харчового раціону, то за нормою він має містити не менше ніж 100 г білків на добу. Харчування, за якого бракує не тільки калорій, а й білків, насамперед тваринного походження, а також жирів, вітамінів, мікроелементів, називається неповноцінним. Неповноцінне харчування значної частини насе-

¹ Ильина З. М. Продовольственная безопасность: тенденции и перспективы / З. М. Ильина // Беларуская Думка. – 2009. – № 3. – С. 22–31.

лення країн, що розвиваються, і певної частини бідних прошарків в інших державах – важлива причина низької тривалості життя і хвороб, викликаних білково-калорійною нестачею, гострою нестачею в організмі вітамінів, мінеральних речовин.

Наявність або відсутність продуктів харчування впливає на фізичний і психологічний стан людей, що й передбачає рівень соціального та політичного спокою в державі. Політико-економічний аспект продовольчої безпеки полягає в ефективному використанні агропромислового потенціалу країни для забезпечення потреб населення у продуктах харчування незалежно від сприятливих умов у міжнародних відносинах чи несприятливій кон'юктурі світового ринку; соціально-економічний аспект характеризує здатність забезпечення цих потреб, впливаючи на розмір доходів різних груп населення.

Міжнародні порівняння сучасного рівня споживання продуктів харчування населенням України лише підтверджують небезпечність наявної продовольчої проблеми для нормального життя і відтворення людини, соціальної стабільності в суспільстві. Так, якщо 1990 року калорійність добового раціону середньостатистичного українця наближувалась до європейських країн і проблема полягала лише в раціоналізації структури та поліпшенні якості споживання, то сьогодні Україна за показником якості харчування на душу населення значно поступається не лише державам із розвинутою економікою, а й багатьом пострадянським країнам. Крім того, майже у 20% населення енергетична цінність харчування не перевищує 2100 ккал, що, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, є межею бідності¹.

Повноцінне харчування відіграє визначальну роль для збереження здоров'я нації та підвищення життєвого рівня населення. Зниження загальних обсягів споживання продуктів харчування, білково-енергетична недостатність раціону харчування, неякісні

¹ Лайко П. А. Продовольча безпека в Україні й у світі / П. А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Є. А. Бузовський // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 9–16.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

продукти в комплексі з іншими негативними факторами, такими як погіршення умов життєдіяльності, медичного обслуговування, призвели до збільшення серед населення захворювань органів травлення, дихання, хвороб системи кровообігу та обміну речовин тощо. Так, за останні 10 років рівень поширення залізодефіцитної анемії серед жінок у віці 15–45 років збільшився майже втричі, а кількість хворих на туберкульоз – більш як у півтора раза.

Аналіз розвитку інноваційної діяльності на підприємствах харчової промисловості дає підстави стверджувати, що системне впровадження заходів з модернізації і техніко-технологічного оновлення виробничого апарату й ефективне використання наявних потужностей виступає головним напрямом забезпечення зростання обсягів виробництва продовольчих товарів, формування потужного експортного потенціалу, розширення внутрішнього і зовнішнього ринків і, відповідно, збільшення надходжень до держбюджету. Гальмування процесу науково-технічної діяльності в харчовій промисловості може мати негативні наслідки в майбутньому, що виявляться у зменшенні ефективності й уповільненні темпів оновлення номенклатури продукції та модернізації основного капіталу галузі, зниженні конкурентоспроможності.

Однією з проблем недостатнього рівня інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості є нерозвиненість інфраструктури інноваційного підприємництва в галузі. Питання її створення повинно розв'язуватися паралельно з подоланням низького рівня технологічного розвитку харчової промисловості і залежатиме від комплексу факторів: впровадження ефективної державної технологічної й інноваційної політики; створення механізмів, що сприятимуть виробництву продукції з високим ступенем переробки сировини (податкових, кредитних, митних); наявності регіональних стимулів до заохочення інноваційної діяльності; законодавчого забезпечення її діяльності та захисту інтелектуальної власності; розвитку фінансової й інформаційної сфер, які забезпечують діяльність подібної інфраструктури;

розвитку фондового ринку, на якому обертатимуться активи харчових підприємств.

Розв'язання проблем продовольчого забезпечення, на думку С. Урби, доцільно здійснювати за визначеною послідовністю в чотири етапи.

Перший етап: досягнення рівня виробництва, потрібного для повного забезпечення населення продуктами харчування. На цьому етапі доцільно сформувати аграрну стратегію, провести реформування агропромислових формувань, а також розробити необхідну нормативно-правову базу.

Другий етап: забезпечення стійкого і стабільного розвитку агропромислового комплексу за рахунок власного виробництва, потрібного для забезпечення збалансованості внутрішнього ринку.

Третій етап: створення умов для розвитку мультифункціонального сільського господарства як галузі економіки, конкурентоспроможність якої є головною рушійною силою зміцнення стратегічних позицій на внутрішньому і світовому аграрних ринках.

Четвертий етап: інноваційний розвиток аграрного сектору економіки, який забезпечував би виробництво органічної сільськогосподарської продукції з використанням ефективних і найновіших технологій¹.

Як бачимо, саме четвертий завершальний етап передбачає інтенсифікацію інноваційного розвитку агропромислового комплексу.

Водночас, питання інноваційного розвитку піднімаються і в рамках розроблення стратегічних пріоритетів для харчової промисловості. Зокрема, головними напрямками розвитку інновацій у харчовій промисловості є:

- удосконалення біотехнологічних процесів переробки сільськогосподарської сировини, враховуючи одержання нових видів продуктів загального і спеціального призначення з використанням ферментних препаратів та біологічно активних речовин;

¹ Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації / С. І. Урба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 283.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

- удосконалення системи зберігання продовольства на всьому шляху пересування сировини і готової продукції – від поля або ферми до споживача, що забезпечує максимальне зберігання якості та зниження втрат біологічної цінності продуктів;
- використання побічної сировини харчової промисловості для виробництва повноцінних продуктів харчування і високоякісних кормів для тваринництва;
- створення технології виробництва якісно нових харчових продуктів із направлено зміненим хімічним складом, відповідно до потреб організму людини;
- забезпечення максимального збереження харчової цінності і якості продукції за рахунок застосування сучасних технологій та обладнання, що виключають можливість бактеріального, хімічного і фізичного забруднення;
- удосконалення нормативно-методичної бази державного нагляду за якістю та безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини з метою контролю умов виробництва, закупівлі, постачання, транспортування, збереження і реалізації продукції, створення системи виробництва харчових продуктів гарантованої якості;
- створення сучасної інструментальної й аналітичної бази контролю якості і безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів¹.

В умовах обмежених ресурсів для бюджетної підтримки інноваційного розвитку харчової промисловості однією з ефективних форм є застосування системи державних, галузевих і регіональних програм, які передбачають здійснення науково-дослідних розробок, створення інноваційної продукції, організацію інноваційної діяльності і впровадження науково-технічних досягнень у виробництво харчових продуктів. У цьому напрямі Законом України

¹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / Нац. ін-т страт. досл. ; Ін-т економ. прогноз. НАН України. – К., 2004. – 416 с.

«Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» передбачено формування і затвердження стратегічних (не менше ніж десять років) та середньострокових (протягом трьох-п'яти років) пріоритетних напрямів інноваційної діяльності щодо освоєння випуску нових наукоємних товарів і послуг із високою конкурентоспроможністю на внутрішньому або зовнішньому ринках для забезпечення економічного зростання підприємств, галузей, соціально-економічного зростання держави на основі науково-аналітичних та прогнозних досліджень, урахування тенденцій світового соціально-економічного розвитку, можливостей та становища інноваційного потенціалу країни¹.

З урахуванням специфіки актуальних тенденцій розвитку як світової, так і національних економічних систем, зумовлених поширенням постіндустріального суспільства та економіки знань, сучасні підходи до забезпечення продовольчої безпеки також повинні розроблятися і впроваджуватися в руслі інноваційного розвитку. Варто зауважити, що, власне, сфера виробництва продуктів харчування як така, що забезпечує базові потреби населення і, водночас, характеризується чи не найбільш динамічними та диференційованими виробничими процесами, мала би інтенсивно використовувати сучасні технологічні рішення, розробки як щодо забезпечення сировиною, її переробкою, виробництвом готових продуктів, так і стосовно просування на ринок нових товарів та їхньої безпосередньої реалізації. На всіх етапах виробництва продуктів харчування завданням інноваційного розвитку, знову ж таки, повинно бути максимальне забезпечення продовольчої безпеки кінцевого споживача.

Економічна складова інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в ідеальній моделі мала би органічно поєднуватись із соціальною, яка, на наш погляд, і є базовою

¹ Купчак П. М. Інноваційний розвиток харчової промисловості як чинник галузевої і національної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / П. М. Купчак. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09kpmink.pdf.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення. Водночас, з урахуванням того, що продовольчу безпеку найчастіше розглядають як одну зі складових економічної безпеки держави, то можемо припустити наявність певного конфлікту інтересів та функцій між забезпеченням продовольчої безпеки населення та економічної безпеки держави загалом (рис. 1.3).

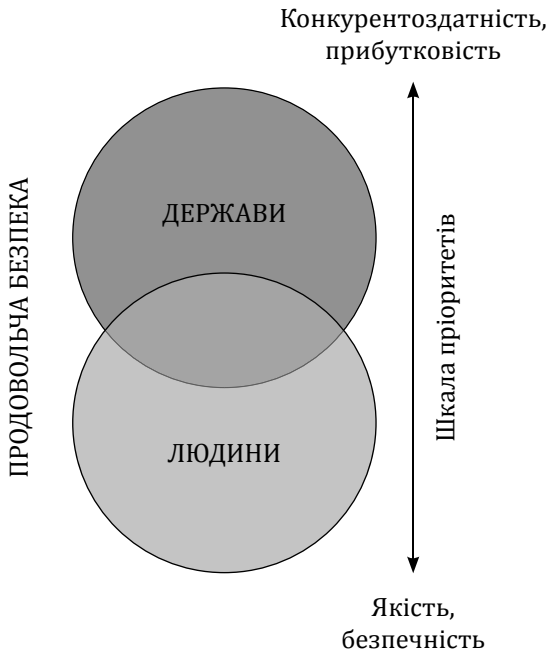

Рис. 1.3. Головні виміри суперечностей інноваційного розвитку в контексті забезпечення продовольчої безпеки

Такий конфлікт між економічною і продовольчою безпекою полягає в суб'єктно-об'єктних відмінностях між обома категоріями. У той час як у процесі забезпечення економічної безпеки держави головним як суб'єктом, так і об'єктом є держава (національна економіка), то щодо продовольчої безпеки – об'єктом може бути як держава (економічна складова продовольчої безпеки), так

і населення (соціальна складова). Власне із соціального розуміння досліджуваної категорії впливає імперативний характер продовольчої безпеки. Тоді як мінімально допустимі рівні забезпеченості низки складових національної безпеки держави призводять лише до загрози для її суверенітету¹, незадовільний характер забезпечення продовольчої безпеки населення несе загрозу не тільки існуванню держави, а й виживанню її населення.

Очевидно, що така ситуація може зумовити також незворотні зміни, які в майбутньому призведуть до порушення генофонду нації та поглиблення несприятливих демографічних тенденцій. Зосередивши свою увагу саме на соціальній складовій продовольчої безпеки, варто зазначити, що суб'єктами її забезпечення, на відміну від економічної безпеки у традиційному розумінні, є не лише органи державної влади та суб'єкти економічної діяльності, а й населення (суспільство загалом, а також сукупність суспільних груп, територіальних спільнот тощо). Відповідно, у цьому контексті значно зростає суб'єктивний характер забезпечення продовольчої безпеки, який полягає у зростанні вагомості позиції кожного індивіда стосовно власного забезпечення продуктами харчування. Таким чином, на індивідуальному рівні, поряд із дією низки факторів і наявністю визначених передумов забезпечення продовольчої безпеки, вирішальну роль відіграють конкретні вчинки, пов'язані зі споживчою поведінкою особи. Очевидно, дослідження на цьому рівні повинні проводитись із використанням соціологічних методів і бути спрямованими на виявлення закономірностей формування індивідуальних моделей споживчої поведінки та розроблення шляхів їх модифікації щодо забезпечення продовольчої безпеки населення окремих регіонів і держави загалом.

Наявні проблеми переходу харчової промисловості на інноваційний шлях розвитку, на нашу думку, пов'язані не тільки

¹ Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори / О. В. Пабат. – Львів : Ін-т регіональних дослідж. НАН України, 2012. – 168 с.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

з недосконалістю організаційно-економічного механізму, що не створює достатньо стимулів для інновацій, а й низкою загальних чинників. По-перше, в умовах економічної нестабільності домінують короткострокові пріоритети, підприємці орієнтуються на швидку окупність бізнесу з мінімальним ризиком, тоді як впровадження інновацій потребує більше коштів, є ризикованішим, ефект від їх впровадження є пролонгованим у часі. По-друге, значна частка підприємств харчової промисловості ще не повністю позбавилася наслідків попередньої економічної кризи, має низьку рентабельність виробництва і не змогла накопичити достатньо коштів для здійснення техніко-технологічного оновлення виробництва. Особливо це стосується малих і середніх підприємств, бо вони самостійно, без державної підтримки неспроможні повномасштабно розгорнути інноваційний процес. По-третє, наявність дешевої робочої сили не заохочує підприємців модернізувати виробництво. По-четверте, швидка олігополізація ринків продовольчих товарів, яка відбувається сьогодні, також не є заохочувальним чинником до впровадження інновацій. По-п'яте, недоліки в системі освіти. Матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів та їхній кадровий склад не дозволяють підготувати інженерно-технічних кадрів, здатних працювати на сучасному прогресивному обладнанні, і фахівців, здатних впроваджувати новітні технології, у тому числі у сфері контролю за якістю та безпечністю продукції¹.

Для фінансування інновацій досить перспективним є використання венчурного фінансування, яке в Україні поки що тільки започатковується за підтримки міжнародних фінансових організацій. Особливістю венчурного фінансування є те, що інвестиції здійснюються, здебільшого у формі участі у статутному фонді підприємства; воно розраховане на довгостроковий період; ін-

¹ Дейнеко Л. В. Інноваційний розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко. – Режим доступу : http://naukainform.kpi.ua/Lists/Istor_nauka_naukoznavstvo/Attachments/22/19-009%20Block.pdf.

вестори беруть участь у діяльності підприємства, яке фінансують. В економічно розвинених країнах венчурне фінансування використовують переважно великі компанії, що дає можливість виводити на ринок нові продукти швидше, ніж вони розробляли б їх власними силами, дозволяє оперативніше і з меншими витратами перебудувувати систему виробництва та збуту, гнучко реагувати на зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища¹.

Інноваційний розвиток харчової промисловості передбачає безперервну розробку, освоєння виробництва і виведення на ринок нових видів продукції. Підприємство, яке обирає інноваційний шлях розвитку, повинно мати певний потенціал для його реалізації. Для оцінювання інноваційного потенціалу підприємства можна використовувати такі критерії²:

- енергійне, гнучке керівництво, здатне йти на ризик;
- прогресивна організаційна структура управління, що орієнтована на роботу в ринкових умовах;
- наявність інформації про тенденції зміни в потребах і запитах споживачів, уміння виявляти і прогнозувати майбутні потреби і запити споживачів;
- добре знання можливостей і потенціалу конкурентів;
- наявність досвіду в розробці новацій та їх просування на ринку, у тому числі створення збутової мережі;
- доступ до останніх досягнень науки і техніки в обраній царині діяльності;
- висококваліфікований кадровий потенціал (науковий, інженерний і робітничий);
- конкурентоздатні технології та прогресивне обладнання;
- висока якість продукції та висока культура виробництва;
- резерви виробничих площ і потужностей.

¹ Ілляшенко С. М. Інноваційний розвиток ринкових можливостей: проблеми управління / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. – С. 21.

² Там само. – С. 190–191.

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

Проблема продовольчого забезпечення населення залежить не тільки від фізичної потреби у продовольстві різних груп населення, а й від рівня їхньої платоспроможності¹.

Одним із важливих факторів кризи платоспроможності є інфляція. Наявність продуктів харчування в торговельних точках не свідчить про розв'язання проблем продовольчої безпеки, адже варто враховувати дані про платоспроможний попит населення, який дає змогу оцінити реальну купівельну доступність продовольства. Варто зазначити, що значна частина населення на продукти харчування витрачає понад 70% свого доходу.

Задоволення попиту на продукти харчування в необхідному обсязі і асортименті можливе лише за умови, що населення має для цього необхідні засоби. Значні розбіжності в реальних доходах населення породжують нерівномірність розподілу і споживання продуктів харчування. Посилення цієї тенденції призводить до зростання чисельності найбіднішого населення. Це, у свою чергу, призводить до зменшення обсягів споживання продовольчих товарів. І як результат, це негативно відображається як на вітчизняному аграрному секторі, так і на вітчизняній харчовій промисловості, оскільки попит на продукцію падає. Наслідком цього є відсутність інвестицій у розвиток національного виробництва. Зменшення обсягів і підвищення цін на продукцію вітчизняного виробництва передбачає зростання продовольчого імпорту. Згідно зі світовими стандартами, які визначають безпеку країни, допустимо-критичне значення імпорту продовольства не повинно перевищувати 30 відсотків².

Місце і роль України у світовій продовольчій системі є незначними і не відповідають тим потенційним можливостям, які створюються сприятливими природно-кліматичними умовами, родючими землями, забезпеченістю трудовими ресурсами, ви-

¹ Саблук П. Т. Нова економічна епоха формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 64–71.

² Там само.

гідним геополітичним положенням. Крім того, сьогодні склалась парадоксальна ситуація, коли вітчизняні товари протягом останніх років суттєво зміцнили свої позиції на внутрішньому ринку, водночас відчутно втратили і продовжують втрачати свої позиції на світових ринках, скорочуючи свою присутність на ринках країн пострадянського простору і не знаходячи сталих «ніш» на ринках інших країн.

У таких умовах перед харчовою промисловістю України постає необхідність створення ефективного механізму інтеграції у світову економічну, зокрема агропродовольчу, систему, який має враховувати наявні спільні для всіх країн світу закономірності розвитку продуктивних сил харчової промисловості і вимоги світового ринку до розвитку галузі. При цьому обов'язково мають бути дотримані внутрішні інтереси країни в забезпеченні продовольчої безпеки.

Лібералізація світової торгівлі, підвищення світових цін на продовольство спонукають Україну до розроблення і реалізації виваженої економічної політики захисту та підтримки власного виробництва, підняття вітчизняної харчової промисловості до світового рівня, зважаючи на те, що вітчизняні виробники продовольчих товарів на сьогодні мають дуже обмежені можливості конкурувати із зарубіжними постачальниками.

Витіснення з вітчизняного продовольчого ринку дешевих імпортованих товарів низької споживчої цінності завдяки нарощуванню обсягів виробництва українськими товаровиробниками можна оцінити як позитивне зрушення. Але при цьому маємо визнати, що навіть із збереженням високих річних темпів зростання обсягів виробництва (на рівні 8–9%) вітчизняна харчова промисловість найближчі роки не буде здатна забезпечити науково обґрунтовані норми споживання за такими важливими групами харчових продуктів, як м'ясо та м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, тваринне масло, риба та рибопродукти.

За станом виробничо-технічної бази, структурою, техніко-економічними показниками і розвитком інфраструктури харчова

1.2. Необхідність дотримання імперативу продовольчої безпеки

промисловість України значно відстає від економічно розвинених країн, особливо щодо комплексної переробки сировини, механізації й автоматизації виробничих процесів, а також фасування та упаковки продукції. Незважаючи на винятково сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, населення ще не повністю забезпечене високоякісними продовольчими товарами. Останнім часом Україна втрачає зовнішні ринки збуту продовольчих товарів, а внутрішній заповнений зарубіжними продуктами (нерідко низької якості), тимчасом як для їх виробництва є всі необхідні сировинні ресурси й виробничі потужності.

На скорочення виробництва харчових продуктів вплинуло звуження внутрішнього ринку продовольства через низьку купівельну спроможність населення, а також втрата зовнішніх ринків. На роботі підприємств негативно позначається імпорт продукції з консервантами, що продовжує термін її зберігання. Тим часом із торгівельної мережі витісняється якісна вітчизняна продукція.

Спад попиту на продовольчі продукти спричинений, перш за все, зниженням реальних доходів населення, а також зростанням розміру податків та інших необхідних платежів, обмеженістю експортних можливостей сільськогосподарської продукції. Зниження реальних доходів населення зумовлене політичними, економічними й соціальними чинниками, зокрема високими податками на предмети першої необхідності, спадом виробництва, збільшенням непрацюючих людей, низьким рівнем заробітної плати, який нині не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили.

Тому нарощування обсягів виробництва вітчизняних продовольчих товарів має бути пріоритетним напрямом розвитку харчової промисловості. У цьому зв'язку велике значення мають зростання реальних доходів населення і зниження собівартості продукції харчових виробництв на основі підвищення ефективності використання всіх видів виробничих ресурсів. Цьому сприятиме докорінна реконструкція підприємств харчової промисловості та оснащення їх сучасною технікою. Останнє потребує організації у країні виробництва вітчизняного харчового обладнання, ство-

рення нових енергоощадних технологій і тих, що забезпечать глибоку комплексну переробку сільськогосподарської сировини і виробництво продуктів харчування високої якості.

Оскільки участь у світовому агропродовольчому ринку дозволяє отримувати істотні економічні переваги лише конкурентоспроможним виробникам і країнам, важливе значення для розвитку харчової промисловості в умовах глобалізації має оцінка наявних у галузі конкурентних переваг та розробка заходів щодо їх створення і закріплення в довгостроковій перспективі.

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура та особливості розвитку

У національній науці досі немає єдиного підходу до виділення окремого сектору економіки, що займається забезпеченням населення продуктами харчування. Традиційним є поділ економіки (господарства) на виробничу і невиробничу сфери (другу часто називають ще сферою послуг). Ідеться також про виділення сфер матеріального і нематеріального виробництва, кожна з яких займається виробництвом (наданням) як товарів, так і послуг.

Галузева структура економіки – поділ господарства на галузі та співвідношення між ними. Галузь – це сукупність господарських одиниць, які виробляють якісно однорідну продукцію або задовольняють певні однорідні потреби суспільства. Усі галузі національного господарства об'єднуються, насамперед, у дві сфери – сферу матеріального виробництва і сферу послуг (раніше їх також називали виробничою і невиробничою сферами).

Загалом, сукупність підприємств, що займаються виробництвом харчових продуктів, традиційно об'єднують в окрему галузь виробничої сфери – харчову промисловість. Однак з урахуванням того, що більша частина харчових продуктів виробляється із сільськогосподарської сировини або ж безпосередньо є продукцією сільського господарства, сфера економіки, яка займається виробництвом продуктів харчування, частково належить також і до міжгалузевого агропромислового комплексу.

Під агропромисловим комплексом (АПК) розуміють організаційно-економічну форму інтеграції сільськогосподарських і промислових видів діяльності; сукупність галузей економіки, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням,

переробкою і доведенням до споживача, а також виробництвом відповідних засобів виробництва¹.

У складі АПК виділяють чотири сфери.

1. Ресурсну (галузі, що забезпечують АПК засобами виробництва і виробничими послугами).

2. Аграрно-сировинну (власне сільське і лісове господарство).

3. Переробну (галузі, що займаються заготівлею, зберіганням, переробкою, транспортуванням і реалізацією сільськогосподарської продукції).

4. Виробничу і соціальну інфраструктуру (транспортне господарство, зв'язок, складське і тарне господарство, підготовка кадрів, житлові й культурно-побутові об'єкти та ін.)².

Особлива роль в інноваційному спрямуванні розвитку агропромислового виробництва відводиться розв'язанню комплексної проблеми матеріально-технічного забезпечення і формування повноцінного ринку інновацій в АПК. Адже в ринкових умовах цей ринок має виконувати як функцію постачання агропромислового виробництву нової техніки та технологій, так і функції, які у плановій економіці успішно виконували системи підвищення кваліфікації та впровадження досягнень науки і техніки. Тобто визначальна роль у його формуванні тут відводиться не тільки потужностям вітчизняного машинобудування, а й аграрній науці, освіті та сільськогосподарському дорадництву³.

Водночас, сучасне виробництво продуктів харчування неможливе без залучення підприємств інших галузей, що прямо не пов'язані ні з харчовою промисловістю, ні з аграрною сферою. З урахуванням цього, на наш погляд, доцільно ввести в ужиток і обґрунтувати поняття нового міжгалузевого комплексу – сфери

¹ Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – С. 203.

² Там само. – С. 204.

³ Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

виробництва продуктів харчування. До цієї сфери можна включити сукупність галузей (підприємств), основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення (рис. 1.4).

СФЕРА ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

Рис. 1.4. Структура і міжгалузеві зв'язки сфери виробництва продуктів харчування

Варто зауважити, що, відповідно до чинного Класифікатора видів економічної діяльності¹, більшість галузей, що займаються виробництвом продуктів харчування, об'єднані у групу «Переробка харчових продуктів» у рамках переробної промисловості. Зокрема, до цієї групи відносять: виробництво харчових продуктів, виробництво м'яса і м'ясних продуктів, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків, перероблення та консервування фруктів і овочів, перероблення та консервування картоплі, виробництво фруктових і овочевих соків, інші види перероблення та консервування фруктів і овочів, виробництво олії та тваринних жирів, виробництво маргарину і подібних харчових жирів, виробництво молочних продуктів, перероблення молока, виробництво масла і сиру, виробництво морозива, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів і крохмальних продуктів, виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, виробництво цукру, виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, виробництво чаю та кави, виробництво прянощів і приправ, виробництво готової їжі та страв, виробництво дитячого харчування та дієтичних харчових продуктів, виробництво інших харчових продуктів, не віднесених до інших угруповань.

Водночас інші галузі, що повинні входити до виділеної нами сфери, належать до сільського, лісового і рибного господарства, а також низки галузей переробної промисловості (виробництво устаткування, хімічних додатків, тари тощо). Як бачимо, у чинній класифікації спостерігається функціональна розбалансованість сфери виробництва продуктів харчування, що ускладнює процеси управління, моніторингу та дослідження цієї сфери.

У структурі сфери виробництва продуктів харчування варто виділити кілька ключових функціональних частин: сировинне забезпечення (у складі низки галузей АПК та інших міжгалузе-

¹ Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2.html.

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

вих промислових комплексів), первинна переробка і зберігання сировини, вторинна переробка, пакування, зберігання готової продукції, транспортування і реалізація (рис. 1.5). Цільовою функцією системи перелічених складових є забезпечення потреб споживачів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас кожен з елементів системи також має свої організаційно-економічні і технологічні потреби, які через зворотні зв'язки передаються до попередніх стадій виробничого процесу.

Отож, виділення сфери виробництва продуктів харчування, на наш погляд, зумовлене, насамперед ключовою інтегративною функцією цієї сфери – забезпеченням продовольчої безпеки населення. З урахуванням того, що потреба в повноцінному і безпечному для здоров'я харчуванні є однією з першочергових і лежить в основі життєдіяльності людини, очевидно, що саме сфера виробництва продуктів харчування потребує особливої уваги щодо стратегічного планування розвитку національної економіки загалом та окремих її галузей.

Залучаючи до певних видів діяльності широкий спектр галузей економіки, сфера виробництва продуктів харчування може розглядатись як системоформувальна. Саме такий системоформувальний характер зумовлює вагоме значення зазначеної сфери в інноваційному розвитку національної економіки.

Окрім, власне, галузевої структури, варто наголосити також на особливостях територіальної диференціації сфери виробництва продуктів харчування. Відповідно до загальноприйнятих підходів, територіальна організація господарства передбачає наявність і функціонування певних територіальних утворень – точкових (підприємство, центр, вузол, ядро та ін.) та ареальних (зона, субрайон, район, регіон тощо). З урахуванням високої диференціації сфери виробництва продуктів харчування на галузевому рівні очевидно, що її територіальна структура також повинна мати досить складні форми організації. Причому можна розглядати як, власне, економічні форми, пов'язані із суб'єктами економічної діяльності, що займаються виробництвом продуктів харчування,

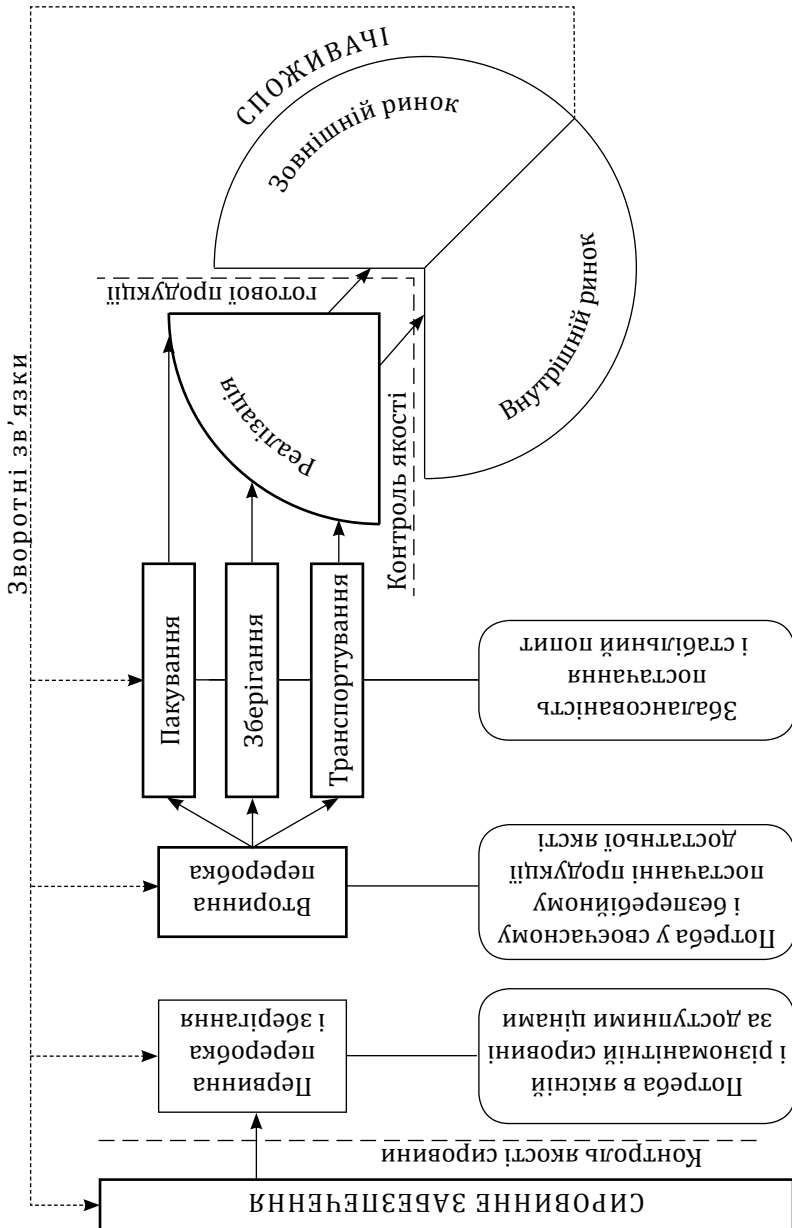

Рис. 1.5. Компоненти та основні функціональні зв'язки сфери виробництва продуктів харчування

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

так і соціальні форми, пов'язані з особливостями системи розселення і формуванням великих ядер концентрації споживачів продовольчих товарів. Такі ядра, очевидно, не можуть повністю забезпечуватися продуктами харчування тільки на регіональному і навіть державному рівнях, а тому вимагають установа тисних і різноманітних міждержавних зв'язків, концентрації і перетину транспортних потоків, пов'язаних із переміщенням у просторі харчових продуктів.

Варто зауважити, що інноваційна діяльність у харчовій промисловості, як ядрі сфери виробництва продуктів харчування, фактично перебуває в зародковому стані і нею займається дуже вузьке коло підприємств окремих переробних галузей. Така ситуація вимагає глибокого аналізу проблем і чинників, що гальмують інноваційний розвиток підприємств харчової галузі, і спонукає до пошуку й обґрунтування пріоритетних напрямів переведення їх на інноваційно-технологічну модель, запровадження ефективних інструментів і механізмів, спроможних прискорити докорінні зрушення в переробній сфері АПК на всіх етапах життєвого циклу інновацій.

Низький рівень інноваційної діяльності характерний не тільки для харчової галузі, а й промисловості в цілому. Це пояснюється низкою різнопланових проблем, найважливішими серед яких можна виділити:

- недосконалість правових, економічних інструментів і механізмів держави із підтримки й стимулювання інноваційної діяльності та прискорення переходу підприємств на інноваційно-технологічну модель розвитку;
- відсутність ефективної системи економічних стимулів та інституційно-інформаційної інфраструктури, спроможних сприяти і стимулювати залучення сучасних досягнень науково-технічного прогресу у сферу розробки дослідних зразків і впровадження технологічних інновацій у виробництво й формувати конкурентне інноваційне середовище;
- неузгодження між різними ланками технологічного ланцюга «життєвий цикл інновації» і відсутність розроблення та

реалізації комплексу заходів щодо вдосконалення взаємозв'язку між ними;

- значний дефіцит сучасного інноваційно-технологічного устаткування, наукоємних новітніх технологій із перероблення аграрної сировини, нерозвиненість ринку технологічних інновацій, відсутність спеціалізованих банківських установ щодо фінансової підтримки інноваційної діяльності;
- застарілість чинних нормативів і стандартів щодо якості аграрної сировини й продуктів харчування, значне відставання темпів їх гармонізації з вимогами СOT і ЄС.

Отже, загальна ситуація у сфері інновацій характеризується відсутністю глибоко обґрунтованої державної програми переведення національної економіки на інноваційні засади розвитку, «фрагментарністю» потенціалу наукових розробок і технологічних інновацій, малосприйнятливостю споживачів до використання інноваційних продуктів за відсутності економічної зацікавленості виробників у підготовці й організації їх випуску. Специфіка харчової промисловості зумовлена її високою залежністю від аграрного виробництва, застарілістю і відставанням від сучасних вимог номенклатури продукції вітчизняних підприємств продовольчого машинобудування, примітивністю лабораторної бази й відсталістю нормативної бази та ін.

Однак, незважаючи на ці та інші серйозні проблеми, на підприємствах окремих галузей вдалося реалізувати комплекс заходів із техніко-технологічної модернізації переробного виробництва, що забезпечило кардинальне підвищення його інноваційного рівня й розширення масштабів інноваційної діяльності. Це, зокрема, підприємства з випуску кондитерських виробів, фруктово-овочевих соків, тютюнової, алкогольної, пивобезалкогольної продукції тощо. Однак цього вдалося досягти шляхом залучення закордонних інвестицій, викупу акцій і фактично переходу підприємств у власність іноземних інвесторів. Продукція, яку випускають на таких вітчизняних переробних потужностях, характеризується високою якістю, відповідає міжнародним стандартам, велику її

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

частку експортуєть на європейський і світовий ринки, де вона знаходить свого споживача.

Варто підкреслити, що у сферу економічних інтересів іноземних інвесторів потрапили переважно ті підприємства харчової промисловості, які випускають прибуткову й високоліквідну продукцію, що забезпечує швидку окупність вкладених інвестицій. Визначальна роль у визначенні пріоритетних напрямів економічної діяльності й запровадженні ефективних інструментів активізації інноваційної діяльності для решти галузей має належати державі. Вона має відіграти роль каталізатора, своєрідного пускового механізму в започаткуванні й розширенні інноваційної діяльності в тих сферах, галузях і на підприємствах, які до цього часу за різних обставин не включилися в цей процес.

Пріоритетними напрямами і видами економічної діяльності, в яких необхідно активізувати інноваційні процеси, є:

- створення й впровадження у виробництво ресурсо- та енергоощадних, екологічнобезпечних технологій глибокої переробки аграрної сировини;
- впровадження сучасних систем сертифікації продукції, методик експрес-аналізу, лабораторного обладнання для контролю за якістю і безпекою аграрної сировини та продовольчих товарів;
- розроблення необхідного технологічного обладнання для запровадження сучасних наукоємних технологій переробки аграрної сировини та організації його випуску на вітчизняних підприємствах продовольчого машинобудування;
- збільшення випуску продуктів дитячого харчування, продовольчих товарів лікувально-профілактичного призначення шляхом організації спеціальних сировинних зон і розширення виробництва екологічно чистої аграрної сировини.

Для забезпечення практичної реалізації зазначених пріоритетів у сфері інноваційної діяльності роль і функції держави в її регулюванні повинні суттєво розширитися й охоплювати подальшу розбудову та вдосконалення нормативно-законодавчої бази,

розроблення інноваційних програм (державних, регіональних, галузевих) і проектів, прискорення формування інноваційної інфраструктури і програм підтримки інноваційного підприємництва. Потрібно сформувати і запровадити взаємопов'язану систему протекціоністських і ринкових інструментів та механізмів для підтримки і стимулювання підприємств, які реалізують програми переходу на інноваційно-технологічну модель розвитку. Для цього треба реалізувати такі пропозиції:

- збільшення обсягів бюджетного фінансування науково-дослідних робіт, спрямованих на розроблення сучасних технологій і необхідного технологічного устаткування з метою розширення й оновлення номенклатури продуктів харчування;
- активізація пошуків, апробації й широкого застосування достовірних методів проведення експрес-аналізів продовольчої сировини щодо вмісту шкідливих залишків (агрохімікатів, важких металів, мікроелементів, радіонуклідів, патогенної флори), уточнення їхніх граничних концентрацій і забезпечення їх урахування при розробленні сучасних технологій переробки та зберігання продуктів харчування;
- розробка галузевих інноваційних програм і проектів для підприємств, від стабільної діяльності яких значною мірою залежить продовольча безпека держави, для переведення їх на інноваційно-технологічну модель розвитку;
- стимулювання розширення випуску підприємствами продовольчого машинобудування наукоємних машин, обладнання, апаратів нового покоління.

Реалізація перелічених пропозицій можлива за умови запровадження гнучких й ефективних податкових, кредитних, митних та інших фінансово-економічних важелів підтримки вітчизняних підприємств, що розробляють наукоємні технології перероблення продовольчої сировини, організують і розширюють виробництво інноваційних видів продовольчих товарів.

З метою посилення прямого впливу держави на науково-технічну діяльність й інноваційні процеси в агропромисловому комп-

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

лексі, суміжних і підтримуваних галузях доцільно передбачити в державному бюджеті кошти на підтримку створення аграрно-фінансово-промислових груп, агротехнополісів, агротехнопарків.

За контроль безпечності та якості продуктів харчування і продовольчої сировини в Україні відповідають три органи державної виконавчої влади [Міністерство охорони здоров'я (Державна санітарно-епідеміологічна служба), Міністерство аграрної політики (Державний комітет ветеринарної медицини, Державна служба з карантину рослин) і Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт)]. Це призводить до дублювання функцій, додаткового фінансового та адміністративного навантаження на підприємства, неефективного використання бюджетних коштів¹.

Доведено, що успішне функціонування вітчизняних харчових підприємств потребує розроблення комплексу заходів щодо товарної, цінової, збутової, рекламної політики². Першочергового значення набуває вироблення оптимальної стратегії завоювання підприємством власної ринкової ніші, застосовуючи максимальну концентрацію в тих регіонах, які є найбільш привабливими щодо обсягів збуту продукції. Як свідчить світова і вітчизняна практика, безсистемна політика продажу харчової продукції одночасно в багатьох регіонах невеликими партіями без концентрації зусиль на ефективній мережі збуту є малоефективною. Тому підприємства повинні створювати потужну мережу збуту продукції на найбільш перспективних ринках.

Під час розроблення асортиментної політики потрібно провести сегментацію ринку й диференціацію портфеля продукції за

¹ Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення : аналітичний звіт // Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України: робочий документ конференції IFC. – К., 2009. – 69 с.

² Кудирко О. М. Формування економічної стратегії інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / О. М. Кудирко. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/ard/2005/05komphp.zip>.

товарними групами, виробництво яких здійснюватиметься з урахуванням оптимального використання потужностей і розподілу сировини. Інноваційним напрямом підвищення конкурентоспроможності харчової продукції є впровадження нових нетрадиційних її видів і створення екологічно чистої продукції. До вирішальних чинників, які впливають на реалізацію інноваційних рішень у маркетинговій політиці харчових підприємств, належать регіональні особливості споживання, національні традиції, орієнтація на задоволення вимог у харчуванні різних прошарків населення та відповідність їх платоспроможному попиту, рентабельність продукції.

Недосконалою щодо ефективності інноваційної діяльності є організаційне поєднання харчової промисловості з наукою. Цілісна інноваційно-технологічна інфраструктура ще не сформована. Внутрішній промисловий ринок є неплатоспроможним, а кредити – недоступними для підприємств, незначною є кількість венчурних фірм, лізингових компаній, промислово-фінансових груп, науково-технічних центрів та інших утворень, які відіграють винятково важливу роль при взаємодії харчової промисловості зі суміжними секторами економіки¹.

Одним із заходів розвитку інформаційної складової інфраструктури інноваційного підприємництва в харчовій промисловості можна запропонувати створення інформаційно-ресурсного центру, завданням якого є забезпечення інформацією харчових і агарних підприємств, що утворюють ресурсну базу галузі. Роль такого центру зростатиме з переходом до постіндустріального етапу розвитку економіки.

Таким чином, інноваційна політика розвитку підприємств харчової промисловості повинна здійснюватися відповідно до стратегії розвитку галузі, основні цілі якої полягають у такому: перехід харчової промисловості на інноваційну модель розвит-

¹ Кудирко О. М. Формування економічної стратегії інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / О. М. Кудирко. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/ard/2005/05komphp.zip>.

1.3. Сфера виробництва продуктів харчування: суть, структура

ку, здійснення техніко-технологічного оновлення матеріальної бази відповідно до новітніх досягнень науки і техніки та вимог світових стандартів і ринків; забезпечення потреб населення в основних харчових продуктах на рівні науково обґрунтованих фізіологічних норм харчування; нарощування обсягів виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції широкого асортименту для максимального насичення внутрішнього і між-регіонального продовольчих ринків.

Основними заходами державного регулювання інноваційної активності, насамперед, є: розвиток сучасної інноваційної інфраструктури; державне страхування можливих ризиків інноваційної діяльності; захист прав інтелектуальної власності; створення спеціальних інвестиційних банків; розширення зв'язків у технологічній сфері із зарубіжними країнами з метою реалізації технологічних можливостей і отримання інвестицій.

Підприємства харчової промисловості, незалежно від специфіки виробництва, стикаються сьогодні з необхідністю в новітніх технологіях, рішеннях та обладнанні. Ця тенденція істотно посилилася після вступу України до Світової організації торгівлі.

Суворі умови виходу на світовий продовольчий ринок передбачають дотримання технічних умов виробництва продукції, стандартизації та контролю за її якістю і потребують прискореного переходу харчової промисловості України до інноваційної моделі розвитку. Використання інноваційних розробок у виробничому обладнанні та програмних продуктах дають у цих умовах можливість виробникові збільшити продуктивність, поліпшити якість виробленої продукції, розширити свої ринки збуту і збільшити конкурентоспроможність продукту; оптимізувати роботу персоналу, мінімізувати вплив людського чинника на якість готового продукту і, як результат, тим самим, підвищити ринкову вартість самого виробництва загалом¹.

¹ Дейнеко Л. В. Інноваційний розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко. – Режим доступу :

Отже, виділена нами сфера виробництва продуктів харчування має складну структуру, тісні взаємозв'язки з багатьма галузями економіки, а також характеризується значним потенціалом для інноваційного розвитку, проблеми якого мають як загально-світовий, так і специфічний (локальний) характер. З урахуванням стратегічного значення досліджуваної сфери для забезпечення національної безпеки держави загалом, і продовольчої зокрема, очевидною є необхідність обґрунтування програм та заходів державного регулювання цієї сфери.

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування у світлі сучасних теоретичних досліджень

Основними категоріями, що розглядаються в нашому дослідженні, окрім інноваційного розвитку та сфери виробництва продуктів харчування (підходи до трактування яких описані детально в попередніх підрозділах), є також продовольча безпека та похідні поняття.

Продовольча безпека визначається на різних рівнях: світовому, регіональному, національному, місцевому та на рівні домашніх господарств і людини зокрема.

Світова продовольча безпека має на увазі, що світова харчова промисловість повинна виробляти достатню кількість продовольства для задоволення зростаючих потреб. При цьому торгівля повинна здійснюватися без перешкод за відносно стабільних цін з тим, щоб країни могли в міру потреби доповнювати своє виробництво за рахунок імпорту. Це передбачає і функціонування певної системи забезпечення необхідних резервів для того, щоб убезпечитися від несподіваних спадів виробництва або різких підвищень цін.

Продовольча безпека вимірюється кількістю днів, протягом яких споживання може бути забезпечене за рахунок наявних запасів усіх країн. Мінімальним рівнем для надійного забезпечення продовольчими товарами Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) вважає світові запаси продовольства від попереднього врожаю на рівні 17% до світового споживання або достатні для задоволення потреб протягом приблизно двох місяців. У 1980-ті роки світові запаси зерна не опускалися нижче від цього розрахункового рівня. Тільки в середині 1970-х і 1990-х років вони скоротилися до 40 днів. Зокрема, 1995 року запаси

зерна знизилися до 14% світового споживання, що викликало значне зростання цін на зернові. Загалом за розрахунками, у світі виробляється достатня кількість продовольства для задоволення потреб населення.

Концепція продовольчої безпеки на національному рівні не означає самозабезпечення продовольством. Вона припускає, що країна повинна виробляти достатньо продуктів для власних потреб, але якщо порівняльні переваги не сприяють цьому, то вона повинна бути в змозі імпортувати необхідну кількість продовольства і забезпечити потреби в ньому.

Продовольча безпека на національному і регіональному рівнях – необхідна, але не достатня умова для забезпечення продовольством людей. Вона включає здатність країн, домашніх господарств отримати потрібні товари.

Забезпечення продовольчої безпеки на рівні домашніх господарств пов'язано з доходами на душу населення. Низький рівень доходів населення призводить до того, що коливання цін безпосередньо позначаються на продовольчому становищі найбідніших верств не лише в місті, а й у сільській місцевості. У низці країн власники малих ділянок землі є тільки покупцями продовольства, не забезпечують себе продуктами за рахунок своїх ділянок¹.

Як зазначає С. Урба, сучасна продовольча безпека – це такий стан економіки держави, за якого гарантується стабільне забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською сировиною, населення – достатньою кількістю безпечних і повноцінних продуктів харчування, а також відносна незалежність від імпорту сировини і продовольства².

За своїм економічним змістом продовольча безпека охоплює три основні складові умови її досягнення, зокрема:

¹ Світова та національна продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://econ-house.ru/attachment2.htm>.

² Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації / С. І. Урба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 280.

- 1) фізичну доступність продовольства, тобто наявність продуктів харчування на всій території країни за будь-якої потреби і в необхідному асортименті;
- 2) економічну доступність продовольства, за якого рівень доходів населення дає змогу купувати продукти харчування, незалежно від соціального статусу і місця проживання;
- 3) безпеку харчування, яку розглядають як можливість заповнення виробництву, реалізації і споживанню неякісних продуктів харчування, які шкодять здоров'ю населення.

Схожий підхід до окреслення структури поняття продовольчої безпеки пропонує і О. Пабат¹, розглядаючи її в контексті аналізу економічної безпеки держави (рис. 1.6).²

На думку, В. Т. Шлемко та І. Ф. Білько, продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток³.

Водночас у законодавстві України продовольча безпека розглядається як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності⁴.

О. Гойчук відводить продовольчій безпеці центральне місце в системі економічної безпеки держави⁵. Автор також наголошує на стратегічному значенні забезпечення продовольчої безпеки

¹ Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / О. В. Пабат // Економіка АПК : [міжн. наук.-практ. ж-л]. – 2010. – № 12. – С. 88.

² Там само.

³ Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с. (С. 35).

⁴ Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

⁵ Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – С. 15.

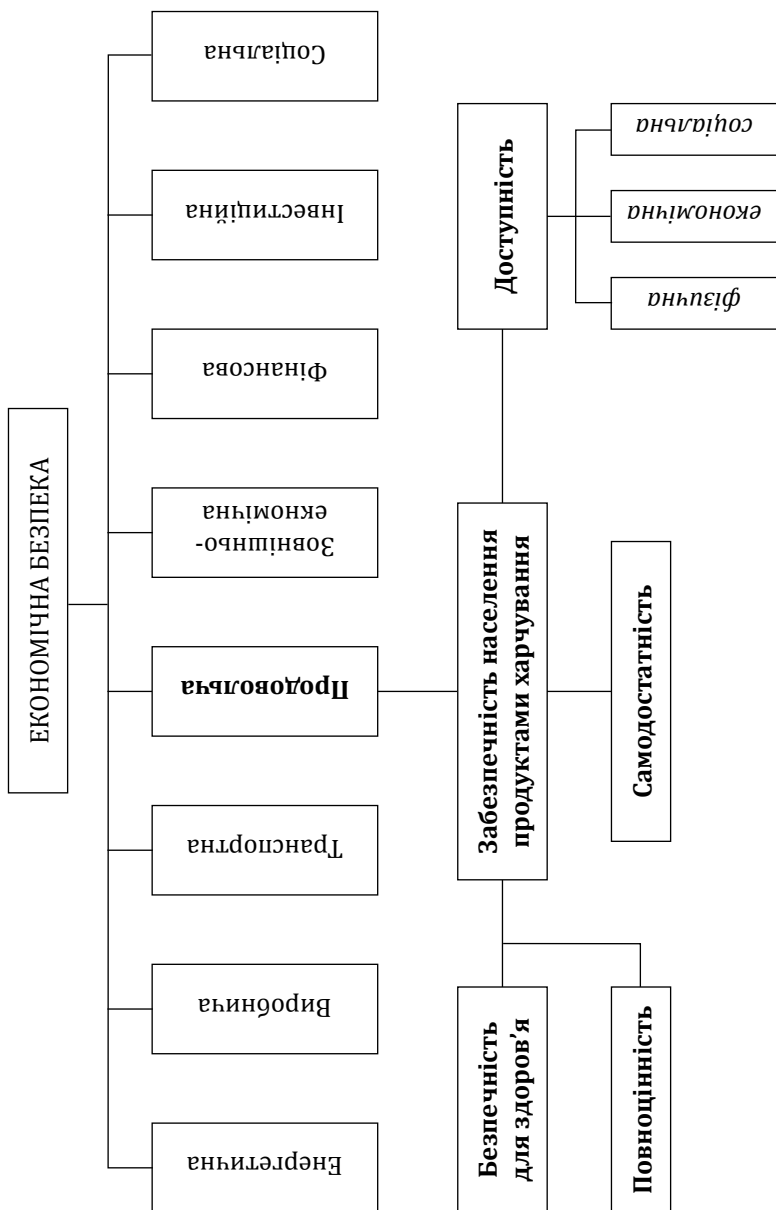

Рис. 1.6. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

населення для збереження державного суверенітету і забезпечення національної безпеки (рис. 1.7)¹.

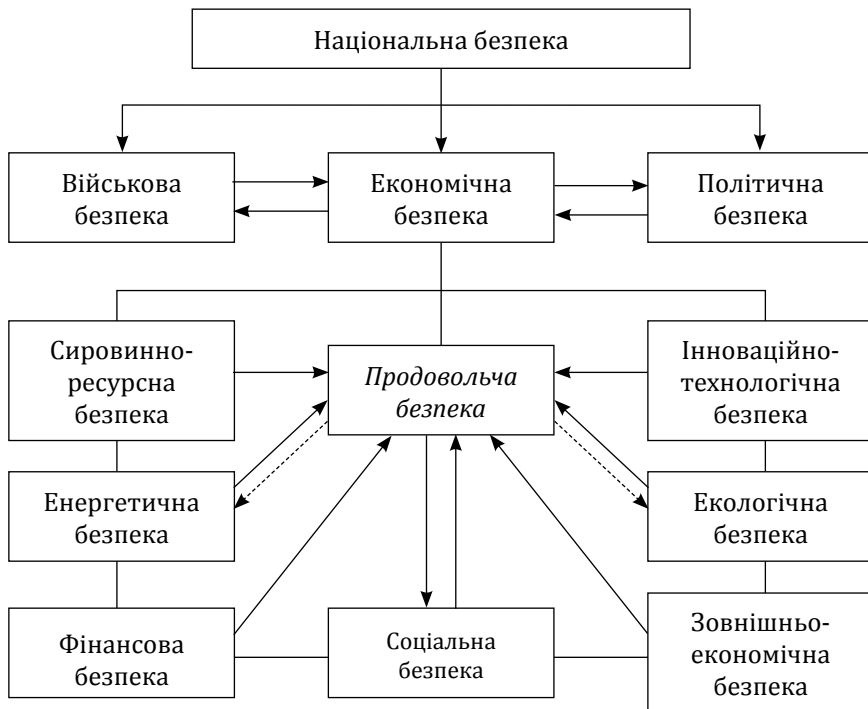

Рис. 1.7. Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки

На думку В. І. Губенко, продовольча безпека – це проблема національного життєзабезпечення всіх верств населення країни або спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати в умовах глобалізаційних процесів потреби населення у продовольстві на рівні науково обґрунтованого спо-

¹ Гойчук О. І. Забезпечення продовольчої безпеки як головний пріоритет інвестиційної політики в АПК / О. І. Гойчук // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2010. – Вип. 15.4. – Ч. 1. – С. 92.

живання та відповідно до його платоспроможного попиту щодо цін, які складаються на ринках продовольства¹.

У свою чергу, Т. М. Білоусько вважає, що продовольча безпека – це такий стан економіки країни або її регіонів, який забезпечує виробництво або імпорт продовольства, стабільність його запасів для вільної торгівлі, доступність ринку продовольства для всіх верств і соціальних груп населення².

П. Борщевський робить наголос на ресурсній складовій продовольчої безпеки, визначаючи її як забезпечену відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями здатність держави незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов (загроз) задовольняти потреби населення країни в цілому й кожного громадянина зокрема у продуктах харчування, необхідних товарах, у певному обсязі, асортименті та якості, які здатні забезпечити його фізичний та соціальний розвиток, підтримувати його здоров'я і сприяти розширеному відтворенню робочої сили³.

Існують також більш лаконічні визначення досліджуваного поняття. Так, на думку О. Кірілеско, продовольча безпека – це спроможність держави гарантувати задоволення потреб у продуктах харчування на рівні, необхідному для нормальної життєдіяльності населення⁴, а С. Надвиничний розглядає продовольчу безпеку як стан соціально-економічної системи країни, за якого

¹ Губенко В. І. Трансформації економічного розвитку та продовольча безпека в умовах протиріч глобалізації [Електронний ресурс] / В. І. Губенко // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. – Секція 1 : Трансформація моделей інноваційного розвитку економіки в умовах глобалізації. – Режим доступу : <http://www.khntusg.com.ua/files/2ikonf2011/section1.pdf>.

² Білоусько Т. М. Моделі продовольчої безпеки регіонів України / Т. М. Білоусько // Економіка Крима : науч.-практ. журн. – 2011. – № 1. – С. 169–170.

³ Борщевський П. В. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. В. Борщевський // Розбудова держави. – 2009. – № 1–6. – С. 67.

⁴ Кірілеско О. Л. Продовольча безпека – головна передумова ринкових трансформацій в АПК / О. Л. Кірілеско // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2011. – Вип. 1 (20). – С. 236–250.

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

кожен громадянин має можливість отримати мінімальний набір продуктів харчування¹.

Розглянувши сучасні способи трактування категорії продовольчої безпеки у вітчизняній науці, можемо виділити два основні підходи – економікоцентричний і гуманоцентричний.

Економікоцентричний підхід характерний для більшості вітчизняних дослідників-економістів і полягає в концентрації уваги на продовольчій безпеці на рівні держави та її регіонів (забезпечення продовольчої безпеки населення, домогосподарств та окремих осіб розглядається як основна функція державного регулювання в цій сфері), а також на взаємодії між національною і міжнародною системами продовольчої безпеки (рис. 1.8).

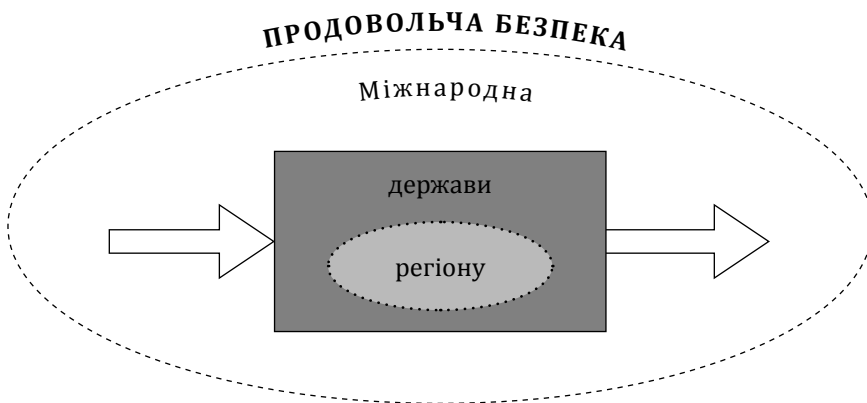

Рис. 1.8. Продовольча безпека відповідно до економікоцентричного підходу

Малопоширеним у вітчизняній науці є гуманоцентричний підхід до розуміння продовольчої безпеки, що розглядає людину і сім'ю (домогосподарство) як ключові елементи системи продовольчої безпеки. Відповідно, усі інші рівні забезпечення продовольчої

¹ Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України / С. А. Надвиничний // Экономика Крыма. – 2008. – № 24. – С. 43.

безпеки – від регіонального і до міжнародного – спрямовані на якомога повніше задоволення потреб ядра досліджуваної системи, у центрі якого перебуває людина (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Структура продовольчої безпеки відповідно до гуманоцентричного підходу

Варто зауважити, що гуманоцентричний підхід до трактування продовольчої безпеки та її інноваційних факторів є одним із панівних у сучасних зарубіжних дослідженнях відповідної проблематики, а отже, потребує детальнішого розгляду й актуалізації у вітчизняній науці.

Загалом, забезпечення продовольчої безпеки населення є складною економічною проблемою, що вимагає комплексного підходу до її розв'язання на різних територіальних і галузевих рівнях. У широкому розумінні до розв'язання такої проблеми повинні бути залучені також і споживачі, засоби масової інформації, громадські організації тощо. Так, на наш погляд, ключовими рів-

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

нями втілення заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки є державний (національна економіка) і галузевий. Основними галузями, що можуть бути залученими до розв'язання проблем продовольчої безпеки населення, є сільське господарство і харчова промисловість, які переважно об'єднують в один агропромисловий комплекс. Однак у сучасних умовах виробництво продуктів харчування вимагає залучення низки інших галузей як виробничої сфери (машинобудування, хімічна промисловість та ін.), так і сфери послуг. Зважаючи на специфіку розвитку вітчизняної харчової промисловості, яка пов'язана із тривалим періодом її трансформації, саме інноваційний шлях розвитку сфери виробництва продуктів харчування мав би дозволити інтенсифікувати прогресивні тенденції та зменшити технологічне відставання від економічно розвинених країн у цій сфері.

У зв'язку з цим забезпечення виробництва високоякісних і безпечних продуктів харчування, як свідчить досвід країн-лідерів у харчовій промисловості, можливе лише за дотримання низки обов'язкових вимог. Насамперед, сільськогосподарська сировина має відповідати показникам безпеки та якості (таких обов'язкових показників – кілька десятків); у процесі харчового виробництва повинні використовуватися сучасні технології й відповідне устаткування для її переробки; якість продуктів харчування має забезпечуватися формуванням у підприємствах системи управління якістю, що відповідає міжнародним стандартам. Для порівняння: нині в Україні сертифікація аграрної сировини проводиться тільки для виробництва продуктів дитячого, іноді – лікувального харчування, менше ніж 20% вітчизняних стандартів на продукцію сільського господарства гармонізовані з вимогами європейських, а система управління якістю серії в харчовій промисловості сформована буквально на кількох десятках підприємств¹.

¹ Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О. М. Алімов, А. С. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – С. 392.

Як уже зазначалося раніше, ядром виділеної нами сфери виробництва продуктів харчування є харчова промисловість, головними рисами якої є:

- харчова промисловість характеризується як кожна з галузей видом продукції, яку виробляють, та її величезною різноманітністю;
- для низки її підгалузей характерне сезонне виробництво, яке призводить до нерівномірного використання виробничих потужностей;
- необхідність розміщення виробництва значного виду продуктів харчування та організацій їх споживання на невеликій відстані від сировинної бази;
- велика залежність якості низки продуктів від тривалості переробки сировини;
- термін зберігання багатьох продуктів обмежений;
- велика залежність від тари та упакування продуктів;
- високі вимоги до якості продукції (свіжість, наявність вітамінів, смакові характеристики, естетичність та ін.);
- велика залежність якості продукції від якісних характеристик сировини¹.

Неможливість харчової промисловості повною мірою забезпечити науково обґрунтовані потреби населення у продуктах харчування пов'язане як із значним скороченням обсягів переробки сільськогосподарської сировини, падінням купівельної спроможності населення, так і з високим техніко-технологічним відставанням галузі. Більшість підприємств харчової промисловості вимагають докорінного оновлення матеріально-технічної бази, впровадження новітніх технологій та широкого залучення наукового потенціалу.

¹ Дмитренко Н. М. Особливості формування інтегрованої системи складових забезпечення конкурентоспроможності підприємств малого бізнесу в АПК [Електронний ресурс] / Н. М. Дмитренко // Бізнес-навігатор : науково-виробничий журнал. – 2010. – № 1. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_1/2010/01/100103.pdf.

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

Прогнозоване насичення внутрішнього ринку продовольством і необхідність виконання експортних торгівельних зобов'язань зумовлюють потребу не тільки стабілізувати, а й збільшити в найближчій перспективі виробництво сільськогосподарської продукції. Проте наявність потрібної кількості продукції буде лише першою передумовою для формування ринку продуктів харчування. Друга передумова – це низькі затрати на виробництво. І нарешті, вирішальне значення матиме постійне забезпечення високої якості запропонованих на ринку продуктів, розширення їхнього асортименту та поліпшення зовнішнього оформлення товару. Для подолання негативних тенденцій у розвитку ринку продовольства варто, насамперед, посилити державне регулювання ринкових відносин, підвищити ефективність використання ресурсів, розширити державну допомогу підприємств. Держава може здійснювати регулювання ринку через цінову й кредитно-податкову політику. Цінова політика держави тільки тоді буде ефективною, коли ціни на сільськогосподарську продукцію забезпечать необхідні темпи розширеного відтворення виробництва, а прибуток на вкладений капітал буде не нижчим, ніж за інших напрямів його використання.

Система трансформації харчової промисловості передбачає зміну структури управління галуззю, структури галузі за групами підприємств, структури ринку продовольчих товарів, організаційної структури підприємств, структури ресурсів, що споживаються галуззю, структури асортименту продукції галузі, структури створюваної галуззю частки ВВП.

Основними ознаками, за якими в межах господарської галузі можуть бути виділені групи суб'єктів господарювання, є їхня форма власності, організаційно-правова форма підприємництва, розмір (потужність, чисельність працюючих), фінансовий стан та організаційна структура. На нашу думку, співвідношення між ними змінюватиметься в напрямках, охарактеризованих у табл. 1.1.

Основною продукцією харчової промисловості є продукти харчування. Продукт харчування (харчовий продукт) – це будь-який

Таблиця 1.1

**Основні напрями зміни структури
підгалузей харчової промисловості**

Класифікаційна ознака, за якою аналізується структура	Основні напрями зміни структури
1. Форма власності суб'єктів господарювання	Остаточне завершення процесу приватизації в підгалузях, що не є державною монополією, після чого можна буде констатувати їх недержавний характер
2. Організаційно-правова форма підприємництва	Прискорений розвиток приватної і колективної форм власності. Перетворення закритих акціонерних товариств у відкриті з метою залучення зовнішнього фінансування у формі портфельних інвестицій
3. Розмір	Збільшення у процесі формування конкурентного середовища питомої ваги малих підприємств із високим організаційно-технічним рівнем виробництва. Збільшення їхньої частки у формуванні ВВП
4. Фінансовий стан	Збільшення питомої ваги підприємств із стійким фінансовим станом у результаті банкрутства, ліквідації або санації збиткових підприємств
5. Організаційна структура	Збільшення питомої ваги підприємств зі складною організаційною структурою, яка забезпечує гнучке реагування на зміни в зовнішньому середовищі

продукт (речовина, субстанція), який може бути використаний для задоволення фізіологічних потреб людини в їжі, воді, а також інших – естетичних, пізнавальних тощо потреб; за винятком ліків та інших речовин медичного призначення.

Харчові продукти не тільки мають першочергове значення в життєзабезпеченні людини, але є основою добробуту населення та народного господарства, важливою складовою економічної безпеки будь-якої країни. Галузі харчової індустрії за масштаба-

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

ми виробництва мають у всіх країнах світу значну питому вагу у валовій продукції народного господарства та в інших важливих показниках економічного розвитку.

Особливості галузевої структури харчової промисловості окремих країн визначаються специфікою сировинної бази та структурою харчування населення. Посилення ролі останнього чинника у визначенні основних параметрів цього розвитку стає важливою закономірністю сучасного розвитку харчової промисловості. Структура харчування формується під впливом національних і зовнішніх традицій у харчуванні, відображає ті зрушення, які відбулися внаслідок постійного зростання ролі харчової промисловості у виробництві продовольчих товарів, розвитку довгострокової тенденції до збільшення доходів населення та змін у характері праці, які відбуваються з розвитком продуктивних сил.

Структура харчування населення є важливою характеристикою внутрішнього попиту, який менш залежний від коливань світових агропромислових ринків і тому здатний сприяти реалізації конкурентних переваг вітчизняної харчової промисловості, але за умови розвитку стійкої тенденції до зростання реальних доходів населення¹. У цьому зв'язку аналіз та узагальнення даних про структуру споживання населення є важливим етапом визначення важелів і формування пріоритетів розвитку галузі в умовах глобалізації світової економіки та побудови на цій основі ефективного механізму зовнішньоекономічної діяльності галузі, що відповідає інтересам вітчизняних виробників і споживачів, зменшує ризики і забезпечує реалізацію переваг інтеграції харчової промисловості у світогосподарські зв'язки.

У науковій літературі існують різні теоретичні підходи визначення сутності і чинників, які формують конкурентні переваги певної країни у виробництві того або іншого виду продукції, чим

¹ Лисецький А. Проблеми розвитку АПК України / А. Лисецький // Економіка України. – 1998. – № 7. – С. 59–66.

стимулюється розвиток міжнародної торгівлі. Достатньо лише згадати відомі теорії абсолютних переваг А. Сміта, теорію порівняльних переваг Д. Рікардо, модель альтернативних витрат Г. Хаберелера та ін. Найбільшої популярності сьогодні набула теорія конкурентних переваг М. Портера, викладена ним у відомій праці «Міжнародна конкуренція»¹. Основними вихідними положеннями його теорії, які, на нашу думку, мають бути покладені в основу формування конкурентних переваг галузі, є такі:

- економічне процвітання ґрунтується на високому рівні продуктивності праці;
- у галузях конкурують не країни, а фірми;
- національна конкурентна перевага має відносний характер;
- інноваційний розвиток веде до сталих конкурентних переваг у довгостроковому періоді замість короткострокового виграшу, який отримується в разі простого зниження витрат;
- конкурентні переваги в галузях промисловості створюються протягом десятиліть або ще довшого терміну.

Важливими формами державного сприяння зміцненню позицій українських виробників продовольчих товарів на світовому і внутрішньому ринку мають бути²: тимчасове суттєве підвищення митних тарифів на ті види імпортованих продовольчих товарів, які можуть у необхідній кількості виробляти в Україні, спрямування отриманих за рахунок цього коштів на модернізацію підприємств продовольчого комплексу; використання нетарифного регулювання, насамперед сертифікації, для обмеження імпорту неякісної та небезпечної для здоров'я людей іноземної харчової продукції; надання пільгових кредитів, гарантування капітальних вкладень, податкових пільг, інформаційно-консультаційної допомоги підприємствам-експортерам; встановлення пільгової

¹ Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

² Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л. В. Дейнеко. – К. : Знання, 1999. – С. 137.

1.4. Продовольча безпека і виробництво продуктів харчування

ставки експортного мита для підприємств, які зберігають гармонізоване співвідношення між обсягами поставок товарів на зовнішній і внутрішній ринки; зниження мита на технологічне обладнання, засоби контролю і вимірювання для харчової промисловості, комплектуючі та запасні частини для них, які не виробляє вітчизняна промисловість; впровадження державної монополії на імпорт алкогольної та тютюнової продукції.

Головним резервом насичення внутрішнього ринку продуктами й розширення їхнього експорту є поліпшення використання наявних ресурсів господарств і біокліматичного потенціалу України завдяки впровадженню інтенсивних ресурсозберігальних технологій, поглибленню спеціалізації виробництва, удосконаленню розміщення культур, поліпшенню структури посівних площ, розширенню переробки і зберігання продукції в місцях її вирощування, а також у результаті перебудови структури виробництва на ресурсоекономний, особливо енергоекономний тип відтворення.

Розділ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки

Сфера виробництва продуктів харчування є стратегічно важливою галуззю народного господарства країни, від ефективного функціонування якої залежить не тільки наповнення споживчого ринку якісними продовольчими товарами в необхідній кількості і асортименті, а й добробут населення, яке витрачає на їх придбання значну частку своїх доходів.

Розвиток продуктивних сил країн світу в аграрному секторі призвів до формування світової продовольчої системи як результату інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії та глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва і продажу продовольчих товарів. Формуючись, світова продовольча система виводить конкуренцію у сфері виробництва продовольчих товарів на глобальний рівень і відчутно

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

впливає на функціонування національних продовольчих систем. Лібералізація світової торгівлі, що є основною метою діяльності Світової організації торгівлі, зумовлює зміни у структурі економіки країни та її окремих комплексів відповідно до можливостей міжнародного обміну товарами.

Розвиток інтеграційних процесів супроводжується концентрацією виробництва основних продовольчих товарів в обмеженій групі економічно розвинених країн, створенням нових міжнародних монополій у виробництві харчових продуктів, витісняючи з ринків менш розвинені країни і відводячи їм роль сировинних додатків.

Актуальні економічні проблеми інноваційного розвитку харчової промисловості отримали висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема О. М. Алімова, О. І. Амоші, Б. В. Буркинського, І. Д. Блажа, В. І. Бойка, П. П. Борщевського, О. Б. Бутніка-Сіверського, В. М. Гейця, А. Ф. Гончара, В. Д. Гончарова, Л. В. Дейнеко, Б. М. Данилишина, С. І. Дорогунцова, А. О. Заїнчковського, В. І. Комарова, В. Г. Лобаса, Ю. П. Лебединського, Т. Л. Мостенської, О. М. Онищенко, М. М. Паламарчука, Б. Я. Панасюка, П. Т. Саблука, І. О. Сингаївського, В. Д. Слюсаря, В. М. Трегобчука, М. І. Чумаченка, Л. Г. Чернюк, І. Р. Юхновського, В. С. Яцкова та інших дослідників. У дослідженнях учених порушувались і аналізувалися різні аспекти становлення та інтенсифікації харчової промисловості, її підгалузей у різні періоди часу, а також пропонувалися теоретичні і практичні рекомендації щодо піднесення рівня господарювання в цій провідній галузі господарського комплексу країни.

Продовольча безпека держави в сучасних умовах може розглядатися як одна з найвагоміших складових національної безпеки, оскільки прямо стосується забезпечення суспільного здоров'я і відтворення населення. Забезпечення однієї з базових потреб людини – потреби в харчуванні – на актуальному етапі розвитку суспільства стає неможливим без використання досягнень науково-технічного прогресу, зокрема в сільському господарстві та харчовій промисловості. Відповідно, ступінь забезпеченості продовольчої безпеки населення, особливо в умовах постіндустрі-

ального суспільства, прямо залежить від обсягу впровадження інновацій як у практику діяльності підприємств агропромислового комплексу, так і у сферу управління галуззю виробництва продуктів харчування.

Теоретико-методологічні і прикладні проблеми продовольчої безпеки держави в національній науці неодноразово розглядалися у працях Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, О. Гойчук, Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, О. Пабата, П. Саблука, В. Трегубчука, В. Шамрая, В. Юрчишина та ін. Водночас у працях А. Гончара, В. Гончарова, М. Долішнього, С. Дорогунцова, А. Заїнчковського, О. Онищенко, Л. Опацького, М. Паламарчука, П. Руснака і деяких інших українських учених викладені також результати досліджень розвитку харчової промисловості в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Загалом, можемо зазначити, що достатня вивченість проблематики трансформації сфери виробництва продуктів харчування в поєднанні з розробкою низки концепцій забезпечення продовольчої безпеки держави у вітчизняній науці не вирішує, на наш погляд, першочергової проблеми – обґрунтування переходу агропромислового комплексу та харчової промисловості до інноваційної моделі розвитку та впровадження відповідних управлінських, організаційних заходів і технологічних рішень.

Відповідно до прийнятих у вітчизняній науці підходів, продовольча безпека держави трактується як стан економіки, в умовах якого, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, задовольняються потреби населення у продуктах харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток¹.

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування, а в її структурі виділяють чотири складові – доступність, повноцінність, безпечність, самодостатність.

1 Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – С. 15.

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

З урахуванням ключової ролі продовольчої безпеки в системі економічної безпеки держави доступність продуктів харчування, їхню якість та безпеку для здоров'я населення в сучасних умовах покликана забезпечувати, насамперед, національна харчова промисловість. Однак у реаліях української економіки таке завдання в найближчій перспективі вирішити малореально. Незважаючи на сприятливі умови для ведення ефективного сільського господарства та розгалужену мережу підприємств харчової промисловості, загальна ситуація у сфері виробництва продуктів харчування в нашій державі є незадовільною, що зумовлює необхідність суттєвої трансформації цього сектору економіки відповідно до сучасних зарубіжних моделей.

З цією метою очевидно є необхідність створення комплексної програми забезпечення продовольчої безпеки держави, головними завданнями якої, на думку фахівців, повинні бути:

- створення умов для зростання рентабельності національного агропромислового комплексу;
- оптимізація використання наявних ресурсів і нарощування власного виробництва продуктів харчування;
- зменшення диспропорцій у забезпеченні харчовими продуктами груп населення із різними рівнями доходів;
- створення мережі незалежних експертних центрів щодо тестування якості продуктів харчування, забезпечення їх необхідним обладнанням;
- посилення вимог державних стандартів до якості харчової продукції, зростання відповідальності за їх недотримання і нехтування санітарно-гігієнічними нормами виробництва продуктів харчування¹.

Аналіз сучасного стану продовольчого забезпечення населення країни свідчить, що розв'язання наявних проблем справді неможливе без розроблення, затвердження та впровадження відповідної стратегічної документації щодо забезпечення національної продо-

¹ Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / О. В. Пабат // Економіка АПК : [міжн. наук.-практ. ж-л]. – 2010. – № 12. – С. 88.

вольчої безпеки та відновлення агропромислового виробництва. Головною стратегічною метою продовольчої політики має стати досягнення рівня споживання основних продуктів харчування населенням України, що спостерігався 1990 року, з подальшим поліпшенням його структури і підвищенням якості продукції вітчизняного виробництва.

Однак пропонувані напрями реалізації стратегічних цілей мають скоріше макроекономічне значення й мало стосуються проблем функціонування підприємств агропромислового комплексу, що можуть бути вирішеними лише шляхом їхньої докорінної структурної трансформації та оптимізації територіальної організації.

Зокрема, на наш погляд, можна виділити п'ять основних аспектів структурних трансформацій підприємств харчової промисловості в контексті переходу до інноваційної моделі розвитку.

1. Форма власності суб'єктів господарювання (остаточне завершення процесу приватизації в підгалузях, що не є державною монополією, після чого можна буде констатувати їхній недержавний характер).

2. Організаційно-правова форма підприємництва (прискорений розвиток приватної і колективної форм власності; перетворення закритих акціонерних товариств у відкриті з метою залучення зовнішнього фінансування у формі портфельних інвестицій).

3. Розмір (збільшення у процесі формування конкурентного середовища питомої ваги малих підприємств із високим організаційно-технічним рівнем виробництва; збільшення їхньої частки у формуванні ВВП).

4. Фінансовий стан (збільшення питомої ваги підприємств із стійким фінансовим станом у результаті банкрутства, ліквідації або санації збиткових підприємств).

5. Організаційна структура (збільшення питомої ваги підприємств зі складною організаційною структурою, яка забезпечує гнучке реагування на зміни в зовнішньому середовищі).

Важливим механізмом забезпечення продовольчої безпеки населення, на нашу думку, є ринкова саморегуляція, яка полягає

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

в тому, що структура асортименту продукції, виготовленої підприємствами харчової промисловості, повинна, з одного боку, відповідати потребам ринку, а з іншого – здійснювати вплив на ці потреби. Для прикладу, загальною тенденцією, що спостерігається у світовій практиці, є розвиток процесів диференціації потреб споживачів відповідно до підвищення їхніх реальних доходів.

Основну структуру зрушень в асортименті продукції підприємств харчової промисловості України має становити науково обґрунтована оптимальна структура харчування людини, що базується на раціональних нормах споживання. З метою наближення до неї фактичної структури споживання харчових продуктів необхідно віднайти компроміс між наявними проблемами споживачів, економічними інтересами підприємств харчової промисловості та інтересами суспільства у сфері захисту здоров'я нації. Досягнення такого компромісу в процесі системної трансформації галузі дасть змогу розв'язати низку важливих соціально-економічних проблем. Рушійною силою цього процесу повинна стати активізація інноваційної діяльності підприємств галузі, насамперед, у сфері впровадження високоефективних ресурсозберігальних технологій виробництва продуктів підвищеної харчової цінності.

Окремо варто спинитися на аналізі сучасних теорій інноваційного розвитку підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Так, теорія циклічності розвитку промисловості характеризує інноваційний розвиток підприємства як інноваційну діяльність, що дає інноваційний результат у формі ефективних якісних змін і передбачає наявність певного механізму реалізації інноваційних дій у межах окремо взятого підприємства. Таким чином, інноваційний розвиток підприємства, у цьому разі, залежить від факторів ресурсного забезпечення, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу.

Теорія циклу і теорія коливання хвиль характеризує інноваційний розвиток підприємства відповідно до потреб розвитку суспільства та узгодженості між структурою чинної економічної системи в країні, наявністю ресурсної бази в «інноваційній галузі»,

в якій підприємство може реалізувати свої інновації з урахуванням загальних законів розвитку економіки, динамічності її руху «уперед» і залежно від типу галузі та функціонування підприємства. Тут також відчувається вплив рівня макроекономічного розвитку суспільства, рівня ресурсного забезпечення, внутрішніх факторів розвитку галузевого підприємства, державної системи управління економікою, а отже – зовнішніх факторів впливу¹.

Теорія диверсифікації визначає інноваційний розвиток підприємства в системі менеджменту підприємства через визначення стратегії функціонування.

При розгляді теорії нововведень ключовим аспектом можливості реалізації інноваційного розвитку підприємства є наявність у державі такої інноваційної системи, що здатна на всіх рівнях інституціонального регулювання забезпечити сприятливі умови здійснення інноваційної діяльності на підприємстві. Так, основним фактором впливу на інноваційний розвиток можливо визначити зовнішній фактор впливу – систему державного регулювання інноваційним процесом на підприємстві.

Теорія інноваційної економіки фактично поєднує всі вищеперераховані характеристики інноваційного розвитку підприємства і конкретизує, де або за рахунок чого можливі інноваційні зміни. Отже, основними характеристиками інноваційного розвитку підприємства визначаються: зміна в якості продукції; наявність механізму управління інноваційними процесами; виділення окремо в ресурсній базі нематеріальних активів та особливо продуктів інтелектуальної праці людини; наявність певної державної інноваційної політики. Таким чином, поєднуються всі вищеперераховані фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства: зовнішні і внутрішні, наявність ресурсної, у тому

¹ Пілявоз Т. М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки [Електронний ресурс] / Т. М. Пілявоз // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_4/185.pdf.

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

числі й інтелектуальної бази, зміна показників на мікрорівні, що забезпечується державною системою регулювання.

Теорія соціально-психологічних нововведень показує можливість інноваційного розвитку підприємства за умови узгодженості між усіма ланками учасників цього процесу: державної системи регулювання, наявної структури менеджменту на підприємстві, яка, у свою чергу, забезпечує соціальну підтримку та мотивує ініціатора інноваційного процесу на підприємстві. У цьому разі додається фактор соціального впливу на ініціюючого учасника інноваційного розвитку, тобто персонал підприємства.

Сучасні теорії інноваційного розвитку показують, що, крім вищеперерахованих, існує також фактор узгодженості між можливостями підприємства, рівнем його розвитку та умовами для здійснення інноваційних дій на підприємстві, що підкорюються законам функціональної залежності від місця виникнення інновації та етапів її розповсюдження за часом у просторі¹.

Головним завданням інноваційного процесу є оптимізація інституційного середовища, в якому взаємодіють учасники з метою реалізації конкретного інноваційного проекту. Інституційне середовище – це не тільки сукупність політичних, соціальних та юридичних правил інноваційної діяльності, а й такі явища суспільного життя, як традиції, звичаї та інноваційна культура. Відсутність інноваційної культури призводить до неадекватного розуміння деякими учасниками своєї ролі в інноваційному процесі. Ідеться не тільки про баланс інтересів, а й про прийняття нової системи цінностей, зміну традиційної моделі постановки проблем і про взяття на озброєння сучасної регіональної парадигми – прогнозованої, соціально орієнтованої стратегії розвитку інноваційної моделі розв'язання проблем.

¹ Пілявко Т. М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки [Електронний ресурс] / Т. М. Пілявко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_4/185.pdf.

Інноваційна діяльність у харчовій промисловості спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок з метою вдосконалення технологій виробництва, оновлення і розширення номенклатури продовольчих товарів, поліпшення їхньої якості. Вона включає маркетингові дослідження ринків збуту, формування попиту на нові види продукції, пошук і створення інформації про конкурентне середовище, характеристики товарів конкуруючих фірм.

Для втілення в життя такого підходу необхідно проводити відповідну політику підтримки створення інформаційно-комунікативних майданчиків інноваційно-інвестиційної інфраструктури. Насамперед, ідеться про створення координаційних центрів регіонального розвитку, сенсом діяльності яких була б сучасна міжнародна інноваційна політика, формування інноваційної культури в суспільстві та розвиток конкурентоспроможності регіону шляхом формування інноваційних систем мережної економіки – високотехнологічних кластерів.

Головними функціями таких центрів повинні стати форсайтні дослідження у сфері високих технологій і впровадження сучасних технологій інноваційного менеджменту, а також ефективна комплексна інформаційна, організаційна, юридична та інвестиційна інфраструктурна підтримка, без якої впровадження інноваційної моделі розвитку економіки, залучення інвестицій, розвиток регіональної конкурентоспроможності буде неможливим.

Найпоширенішим підходом у науковій літературі до інноваційної діяльності на підприємствах харчової промисловості є їхній поділ на технологічні (процесні) і продуктові. До технологічних інновацій відносять: розроблення і впровадження технологій збереження сільськогосподарської продукції, що дозволяє збільшити його термін без втрати якості; застосування ресурсозберігальних технологій на основі сучасних методів обробки; розроблення технологічних процесів з метою скорочення тривалості виробничого процесу без втрати якості продукції; розроблення і впровадження власних пакувальних ліній, які відповідають специфіці

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

продукції; удосконалення тари і способів перевезень. Продуктові інновації в харчовій промисловості передбачають: розроблення і виробництво екологічно безпечних продуктів широкого вжитку; виробництво продуктів лікувально-профілактичного призначення з урахуванням сучасних медико-біологічних вимог для поліпшення структури харчування населення; розроблення продукції для дітей і особливих груп населення; підвищення якості продукції, проходження сертифікації і стандартизації продукції. Відзначимо, що саме продуктові інновації є на сьогодні основним видом інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості України.

Важливим важелем стимулювання інноваційної діяльності є гуртова ціна підприємства, яка виконує роль критерію ефективності інноваційної продукції. Ціна відбиває витрати на виробництво і реалізацію певного виду інноваційної продукції та величину прибутку, закладеного в неї. Завданням процесу встановлення ціни є отримання максимальних прибутків за наявних ринкових умов. Використання оціночних характеристик дає змогу планувати рівень видатків на виробництво нової продукції і судити про ефективність її виробництва. Однак сьогодні низький техніко-технологічний рівень переважної більшості харчових виробництв, що спричиняє високу собівартість виробленої продукції та низький рівень платоспроможного попиту населення, перешкоджає процесові реалізації продукції за ціною, яка б відповідала можливості окупності інноваційних витрат. Тому на сучасному етапі бюджетну політику держави слід спрямовувати як на підтримку інноваційного розвитку підприємств, так і на розширення споживчих можливостей населення.

Організаційна структура харчових підприємств у процесі системної трансформації галузі зазнає суттєвих змін. Як уже зазначалося вище, вона розвиватиметься в напрямку збільшення кількості виробничих одиниць у розрахунку на одну юридичну особу, яка є оператором цього галузевого ринку. Тобто в харчовій промисловості посиляться тенденції до інтеграції та диверсифікації

виробництва. Доцільність застосування стратегії вертикальної інтеграції в харчовій промисловості є загальноновизнаною. Питанням агропромислової інтеграції присвячена значна кількість наукових праць провідних вітчизняних учених-економістів. У сучасних умовах, як показало наше дослідження, успішно реалізують проекти створення вертикально інтегрованих організацій галузевого і регіонального типів.

Горизонтальні інтеграційні процеси у класичному розумінні пов'язані із встановленням контролю над конкурентами (виробниками аналогічних товарів і товарів-замінників). Українська специфіка цих процесів у харчовій промисловості полягає в тому, що поглинання і злиття здійснюється, як правило, в інтересах збільшення виробничих потужностей галузевих лідерів за рахунок фінансово нестійких або взагалі непрацюючих підприємств.

Горизонтальна інтеграція в харчовій промисловості може також мати форму об'єднання низки підприємств певної підгалузі під егідою сторонньої юридичної особи, яка має у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси для підтримання їхньої життєдіяльності та забезпечення конкурентоспроможності.

Ефективність функціонування економічної системи будь-якого розміру значною мірою залежить від структури ресурсів, які вона споживає. Доцільно окремо розглянути структуру матеріальних (сировинних та енергетичних), фінансових і трудових ресурсів. Дослідження показало, що основними стратегічними напрямками зміни структури сировинних ресурсів, що споживаються харчовою промисловістю України, повинні стати:

- поліпшення якісних показників сільськогосподарської сировини, яка використовується у виробництві харчових продуктів;
- використання нетрадиційних видів сировини і харчових добавок;
- мінімізація залежності від імпортних сировинних ресурсів (крім товарів критичного імпорту);
- забезпечення комплексної переробки сировини та мінімізації її втрат.

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку

Структура фінансових ресурсів здійснює значний вплив на прибутковість господарської діяльності внаслідок ефекту фінансового важеля (збільшення рентабельності власного капіталу в разі використання позикових коштів). Слід зауважити, що структура капіталу вітчизняних харчових підприємств на сучасному етапі є незадовільною і характеризується надмірно високою питомою вагою кредиторської заборгованості. Тому стратегічним напрямом зміни структури капіталу підприємств харчової промисловості України повинно стати нарощування власного капіталу і використання довгострокових банківських кредитів. На жаль, в умовах фінансової кризи другий шлях є менш імовірним.

Структура трудових ресурсів має змінюватися в напрямку зростання питомої ваги висококваліфікованих працівників і зменшення потреби у некваліфікованій робочій силі. Значний вплив на формування структури трудових ресурсів за віком і стажем працівників галузі також буде справляти демографічна ситуація у країні, домінантою якої є, на жаль, скорочення частки працездатного населення у процесі старіння останнього.

Структура асортименту продукції, яку виробляють підприємства харчової промисловості, має, з одного боку, відповідати потребам ринку, а з іншого – впливати на ці потреби. Загальною тенденцією, що спостерігається у світовій практиці, є розвиток процесу диференціації потреб споживачів відповідно до поліпшення їхнього матеріального стану (збільшенням реальних доходів).

Основну структуру зрушень в асортименті продукції має становити науково обґрунтована оптимальна структура харчування людини, що базується на раціональних нормах споживання. З метою наближення до неї фактичної структури споживання харчових продуктів необхідно віднайти компроміс:

- між наявними проблемами споживачів, які не завжди забезпечують у результаті збалансований раціон харчування;
- економічними інтересами підприємств харчової промисловості, які реалізуються шляхом розроблення нових видів продукції з метою одержання додаткового продукту;

- інтересами суспільства у сфері захисту здоров'я нації на рівні галузевих програм організації виробництва продуктів підвищеної соціальної значущості (дитячого харчування, продуктів із радіопротекторними властивостями тощо).

Досягнення такого компромісу в процесі системної трансформації галузі дасть змогу розв'язати низку важливих соціально-економічних проблем. Рушійною силою цього процесу повинна стати активізація інноваційної діяльності підприємств галузі, насамперед у сфері впровадження вискоелективних ресурсозберігальних технологій виробництва продуктів підвищеної харчової цінності.

Отже, з урахуванням комплексу складних соціально-економічних проблем, що характерні для сучасного етапу розвитку нашої держави, вагомим значення набуває забезпечення базових складових національної економічної безпеки, серед яких і продовольча. Сучасне трактування продовольчої безпеки передбачає не лише забезпечення максимальної доступності продуктів харчування для населення, а й їхню відповідну якість і безпечність для здоров'я. Необхідно констатувати, що навіть впровадження інноваційних технологій у виробництво харчових продуктів не розв'язує увесь спектр проблем забезпечення продовольчої безпеки, оскільки, здебільшого, вирішує питання доступності за рахунок якості й безпечності. На наш погляд, насамперед використання екобезпечних технологій, у поєднанні з реформуванням системи стандартизації й сертифікації у сфері виробництва продуктів харчування, може забезпечити прогресивний розвиток системи продовольчої безпеки нашої держави. Відповідно, саме цей напрям розвитку національної економіки потребує подальших наукових досліджень, результати яких мають стати основою для обґрунтування та розроблення стратегічної документації у сфері продовольчого забезпечення населення.

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування і продовольчої безпеки у світлі зарубіжної наукової думки

У зарубіжній науці питання продовольчої безпеки розглядаються у двох аспектах – як власне продовольча безпека (*food security*), а також як забезпеченість продовольством населення (*food safety*). Перший підхід переважно застосовується в дослідженнях продовольчої безпеки на міжнародному і національному рівнях, у той час як другий – використовується для характеристики продовольчого забезпечення домогосподарства чи людини. Слід зауважити, що вказані аспекти часто змішуються у вітчизняних дослідженнях, про що ми уже згадували в попередньому підрозділі.

Упродовж своєї історії людське суспільство постійно намагалося гарантувати вільний доступ усіх людей до достатньої кількості і якості продовольства. Однак, незважаючи на значні глобальні зусилля як з боку окремих держав, так і за участі міжнародних організацій, продовольче забезпечення і надалі має істотне значення як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Процеси глобалізації надали нового формату системам продовольчої безпеки в контексті суперечностей між безпекою держави і людини. Як зазначає Б. Макдональд, за попередні кілька десятиліть суттєво зріс вплив регіональних і національних систем продовольчої безпеки на глобальному її рівні¹. Сучасна система глобальної продовольчої безпеки, з одного боку, дає нові можливості для поліпшення здоров'я і благополуччя людства, а з іншого – стає джерелом нових загроз і викликів для національних систем.

¹ McDonald Bryan L. Food Security / Bryan L. McDonald. – Polity, 2011. – 200 p.

Актуальним питанням, якому присвячена значна кількість зарубіжних наукових досліджень інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення, є аналіз і шляхи вирішення суперечностей продовольчого забезпечення населення на глобальному рівні¹.

Уряди багатьох країн світу усвідомили важливість продовольчої безпеки. Тим не менш, ступінь її забезпечення і надалі викликає тривогу. Однією з причин цієї тривожної ситуації є акцент на виробництві (наявності) найважливіших продуктів харчування, на відміну до доступу до них і культури їх споживання.

Як зазначає на прикладі Індонезії П. Гаріяді², вибір рису як базової для забезпечення продовольчої безпеки населення країни культури призвів до низки негативних наслідків:

- надмірне споживання рису (понад 130–139 кг на рік);
- домінуюча роль рису в забезпеченні населення поживними речовинами (53% від загальної потреби в калоріях і близько 47% потреб у білках) і, як наслідок, висока залежність продовольчої системи країни від цієї культури;
- виконання харчовим продуктом невластивих для нього функцій (наприклад, політичної);
- велике значення внутрішньої торгівлі рисом для забезпечення суспільного здоров'я.

Можемо погодитися із низкою зарубіжних фахівців³ у тому, що недоцільно зосереджувати увагу державного регулювання

¹ Lawrence G. Food Security, Nutrition and Sustainability / Geoffrey Lawrence, Kristen Lyons, Tabatha Wallington. – Routledge, 2012. – 320 p. ; Kern M. Future of agriculture. Global dialogue EXPO 2000, the role of the village in the 21st Century: crops, jobs and livelihood [Electronic resource] / M. Kern. – Available from : <http://www.ipipotash.org/en/presentn/rnbivofsfpg.php>.

² Hariyadi P. Beyond Food Security [Electronic resource] / Purwiyatno Hariyadi // The World of Food Science. – Available from : <http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751>.

³ Ozimek I. Bezpieczeństwo żywności w aspekcie ochrony konsumenta w Polsce [Electronic resource] / I. Ozimek – Wydawnictwo SGGW, 2006. – 264 s. ; Анфиноген-

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

лише на виробництві чи імпорті окремих харчових продуктів, оскільки така ситуація може призвести як до втрати продовольчої незалежності держави, так і до погіршення стану продовольчої безпеки її населення. Загалом, більшість зарубіжних фахівців розглядають продовольчу безпеку в чотирьох аспектах (табл. 2.1)¹:

Таблиця 2.1

Головні аспекти продовольчої безпеки та їхні індикатори

Аспекти продовольчої безпеки	Вхідні індикатори	Вихідні індикатори	
1. Наявність продовольства	Кількість	Активне і здорове життя індивідуума	
	Якість		
	Адекватність		
	Безпечність		
2. Надійність постачання	Безперебійність постачання продовольства		
	Стабільність постачання продовольства в кожному місці		
3. Доступність	Фізична, економічна і соціальна доступність		
	Відповідність до вподобань		
	Відповідність до звичок і традицій		
	Відповідність до віри і релігії		
4. Ефективність споживання	Здатність до забезпечення продовольством		
	Якість переробки продуктів харчування в домашньому господарстві		
	Якість домашньої санітарії і гігієни		
	Якість води		
	Якість догляду за дітьми		

това А. А. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы / А. А. Анфиногентова ; Институт аграрных проблем (Российская академия наук). – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 2004. – 240 с. та ін.

¹ Hariyadi P. Beyond Food Security [Electronic resource] / Purwiyatno Hariyadi // The World of Food Science. – Available from : <http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751>.

- 1) наявність продовольства;
- 2) надійність постачання;
- 3) доступність;
- 4) ефективність споживання.

Оскільки абсолютна забезпеченість цих чотирьох аспектів є неможливою, то, зрозуміло, що жодна країна неспроможна досягнути ідеального стану продовольчої безпеки, якщо серед її населення є хоча б одна особа, яка не може з певних причин отримати повноцінне харчування. Головним індикатором забезпеченості продовольчої безпеки в такому разі є стан харчування населення.

Водночас поліпшення стану харчування населення неминуче призводить до економічного зростання регіонів та держав і, відповідно, підвищення їхньої міжнародної конкурентоздатності (рис. 2.1)¹.

Отже, за допомогою категорії суспільного здоров'я можна окреслити взаємозв'язок між двома протилежними за значенням векторами – забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини. У той же час П. Гаріяді зазначає, що, незважаючи на певні суперечності, продовольча безпека населення завжди має прямий зв'язок із національною безпекою. Винятком можуть бути лише держави із високою імпортною залежністю, які хоча й можуть забезпечити повноцінне харчування для більшої частини населення, однак втрачають частину свого суверенітету².

Фахівці Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН також виділяють стан харчування як основний індикатор забезпеченості продовольчої безпеки (рис. 2.2)³.

Водночас у сучасних зарубіжних дослідженнях часто втрачається фундаментальний зміст продовольчої безпеки населення,

¹ Доповнено за : Hariyadi P. Beyond Food Security [Electronic resource] / Purwiyatno Hariyadi // The World of Food Science. – Available from : <http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751>.

² Там само.

³ The State of Food Insecurity in the World. Food and agriculture organization of the United Nations Report. – Rome, 2011. – P. 12.

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

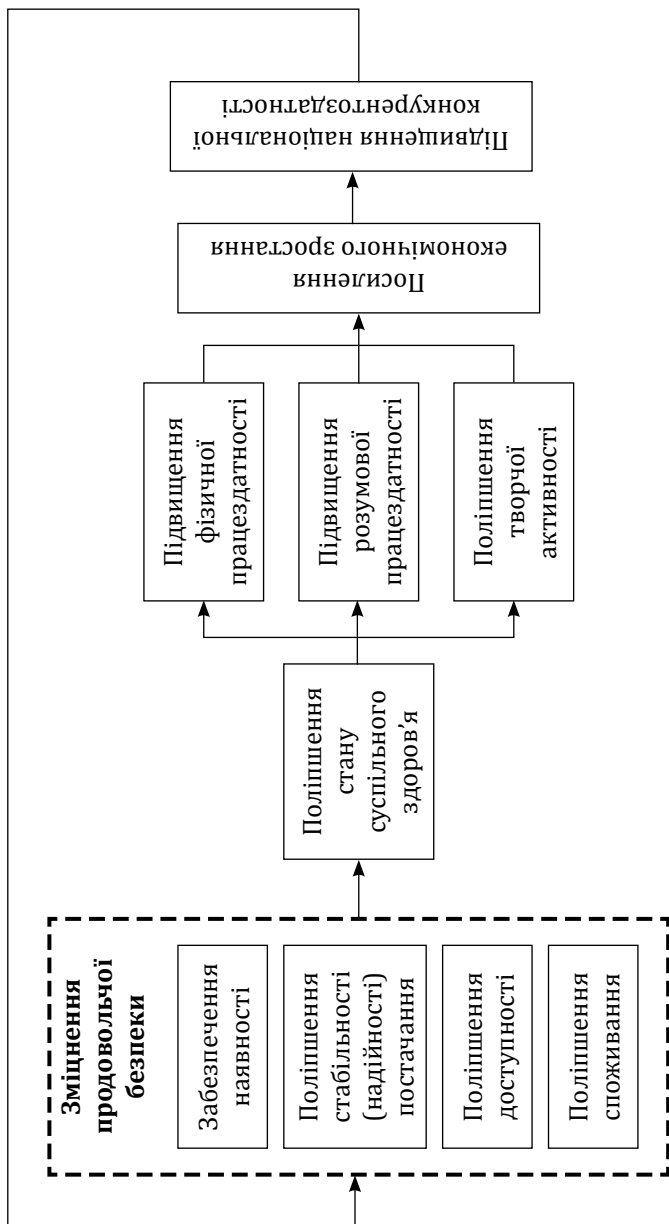

Рис. 2.1. Продовольча безпека населення в системі підвищення національної конкурентоздатності

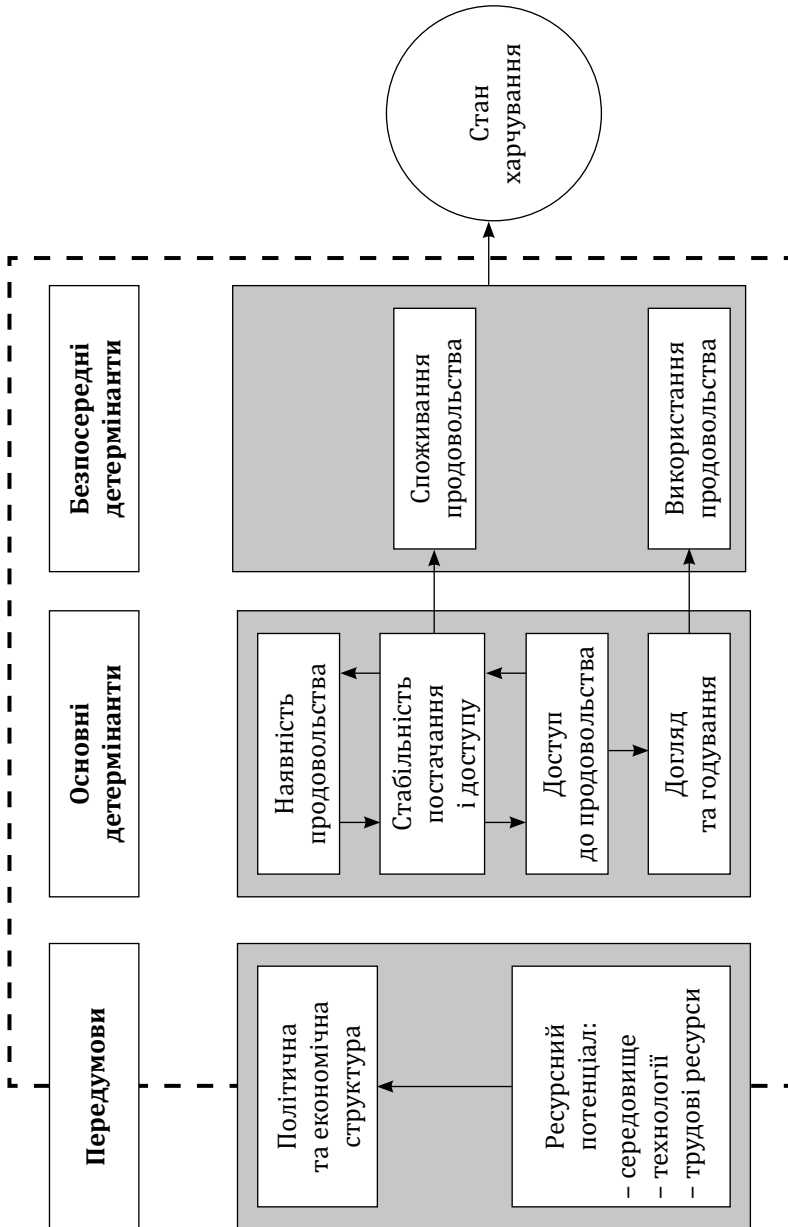

Рис. 2.2. Передумови і детермінанти якості харчування населення

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

що полягає в її залежності, насамперед, від рівня його доходів. Інші ж фактори і передумови часто є другорядними, хоча і менш вивченими.

Зокрема, на базовому значенні доходів населення у формуванні стану його харчування наголошує М. Керн (рис. 2.3)¹, роблячи висновок, що проблема безпечності і якості харчової продукції не може бути вирішеною лише на глобальному рівні, а вимагає суттєвих зусиль державного регулювання в цій сфері та й, загалом, інтенсивного зростання національних економік².

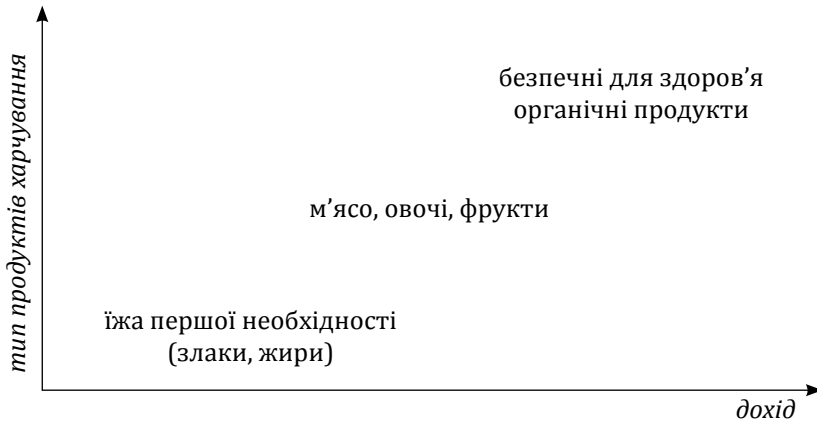

Рис. 2.3. Взаємозв'язок між типом продуктів харчування і доходами населення

Низка сучасних досліджень у галузі продовольчої безпеки, насамперед у США, присвячена прикладним аспектам впровадження системи НАССР (*Hazard Analysis and Critical Control Points*), яка все ще вважається найбільш ефективним шляхом забезпечення повноцінного і безпечного харчування людини. Водночас система

¹ Kern M. Future of agriculture. Global dialogue EXPO 2000, the role of the village in the 21st Century: crops, jobs and livelihood [Electronic resource] / M. Kern. – Available from :

<http://www.ipipotash.org/en/presentn/rnbivofsffg.php>.

² Там само.

НАССР вимагає активних трансформацій на локальному рівні виробництва і споживання.

Широке коло питань, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки в сучасних умовах як на глобальному, так і на локальному рівнях, розглядають у своїй праці В. Керол, В. Спербер і С. Мортімор¹. Автори розкривають суть управління якістю на рівні глобальних ланцюгів постачання продовольства, що базуються на вимогах системи НАССР і пропонують шляхи використання цієї системи в різних групах країн та регіонів.

Іншим важливим аспектом сучасних зарубіжних наукових досліджень продовольчої безпеки населення є аналіз структури та особливостей впливу факторів на продовольчу безпеку домогосподарства. Як правило, такий аналіз проводиться на прикладі країн, що розвиваються, і має суттєві методичні відмінності².

Зокрема, цікавий підхід до розуміння структури факторів продовольчої безпеки пропонують фахівці Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку ООН. Розглядаючи продовольчу безпеку на рівні домогосподарства, вони виділяють дві складові її формування – придбання продуктів та їх споживання. Кожна зі складових характеризується певним рівнем розвитку та ризиками (рис. 2.4)³. Відповідно, такі рівні і ризики перебувають під впливом низки факторів, що піддаються управлінню.

Більш традиційно підходить до визначення структури факторів продовольчої безпеки на рівні домогосподарства Д. Сан⁴,

¹ Wallace C. Food Safety for the 21st Century: Managing HACCP and Food Safety throughout the Global Supply Chain / Carol Wallace, William Sperber, Sara E. Mortimore. – John Wiley & Sons, 2011. – 352 p.

² Продовольственная безопасность России : сб. матер. научн.-практ. конф. – М. : Издательский дом НП, 2005. – 263 с.

³ Food Security – a conceptual framework [Electronic resource] // International Fund for Agricultural Development. – Available from : http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_2.htm.

⁴ Sahn D. E. Implications of structural adjustment for household food security in Africa [Electronic resource] / D. E. Sahn. – Available from : <http://www.fao.org/docrep/U8050t/u8050t04.htm>.

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

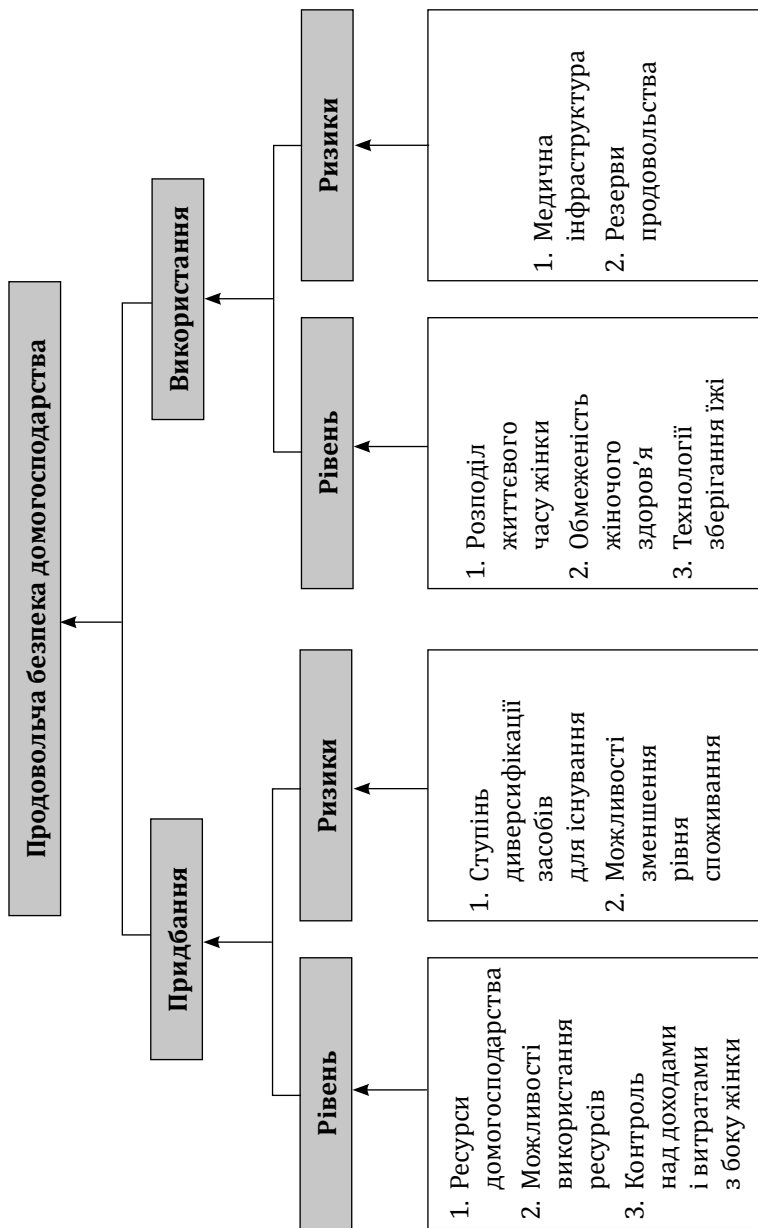

Рис. 2.4. Структура і фактори продовольчої безпеки домогосподарства відповідно до концепції Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку ООН

виділяючи два рівні її регулювання – макроекономічний і внутрішній (рис. 2.5)¹.

Рис. 2.5. Фактори продовольчої безпеки домогосподарства

¹ Sahn D. E. Implications of structural adjustment for household food security in Africa [Electronic resource] / D. E. Sahn. – Available from : <http://www.fao.org/docrep/U8050t/u8050t04.htm>.

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

Дж. Гіттelson та інші виділяють додаткові групи факторів продовольчої безпеки домогосподарства у країнах, що розвиваються, – культурні, кліматичні, а також захворюваність, що має прямий вплив на індивідуальний стан харчування (рис. 2.6)¹.

Рис. 2.6. Управління продовольчою безпекою домогосподарства у країнах, що розвиваються

¹ Доповнено за :Gittelsohn J. Operationalizing household food security in rural Nepal / Joel Gittelsohn, Sangeeta Mookherji, Gretel Pelto // Food and Nutrition Bulletin. – 1998. – Volume 19. – № 3– P. 36–45.

Водночас, Дж. Райт наголошує на ролі таких глобальних факторів продовольчої безпеки, як вичерпання запасів нафти і зростання її ціни¹, а С. Робертс розглядає компонентну структуру формування сучасного глобального інформаційного середовища продовольчої безпеки².

У той же час одним із найбільш ефективних шляхів вирішення сучасних суперечностей продовольчої безпеки населення та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування зарубіжні автори вважають концепцію «сталого розвитку» (рис. 2.7)³, яка в контексті забезпечення продовольчої безпеки полягає в закономірному поєднанні трьох компонентів – гігієни довкілля, соціального і фізичного здоров'я людини, а також економічної життєздатності.

Загалом, беручи до уваги основні тенденції трактування категорії продовольчої безпеки в сучасній світовій науці, а також актуальні напрями інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в розвинутих країнах світу, можемо констатувати зміщення акцентів концепції забезпечення продовольчої безпеки в напрямі від держави до людини, а отже, зростання її гуманоцентризму. Відповідно, сучасні напрями наукових пошуків у вітчизняній науці доцільно розвивати саме в цьому контексті.

¹ Wright J. Sustainable Agriculture and Food Security in an Era of Oil Scarcity: Lessons from Cuba / Julia Wright. – Routledge, 2012. – 280 p.

² Roberts Cynthia A. The Food Safety Information Handbook / Cynthia A. Roberts. – Greenwood Publishing Group, 2001. – 312 p.

³ FSN Presentation Series [Electronic resource]. – Available from: http://www.foodsecuritynews.com/Publications/FSN_Understanding_Food_Security_Presentation.pdf.

2.2. Проблеми сфери виробництва продуктів харчування

Рис. 2.7. Сталий розвиток системи виробництва продуктів харчування

2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Окремо варто розглянути питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Загалом, такі фактори можна поділити на галузеві і територіальні. Галузеві фактори стосуються особливостей функціонування конкретних галузей економіки, які задіяні в процесі виробництва продуктів харчування і визначають, насамперед, їхню ефективність. Територіальні фактори дуже диференційовані і містять як, власне, територіальну, так і соціальну складові. Віднесення соціальних факторів до групи територіальних пов'язане, на наш погляд, із суттєвою територіальною диференціацією розвитку суспільних систем і, відповідно, залежністю розвитку сфери виробництва продуктів харчування (СВПХ) від системи розселення населення, його щільності та інших характеристик.

Зупинимось детальніше на характеристиці групи галузевих факторів – макроекономічних, структурних, правових, управлінських, працересурсних, технологічних (рис. 2.8).

Макроекономічні фактори визначають місце і роль сфери виробництва продуктів харчування в національній економіці, а також відповідні взаємодії на наднаціональному рівні. Важливим показником впливу макроекономічних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування може бути частка цієї сфери у ВВП держави. Водночас такий показник може бути модифікованим з урахуванням кількості населення і таким чином дозволить оцінити рівень розвитку національної харчової промисловості в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Однак беручи до уваги особливості інноваційного розвитку, макроекономічні фактори впливають, насамперед, на інтенсивність та

2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва

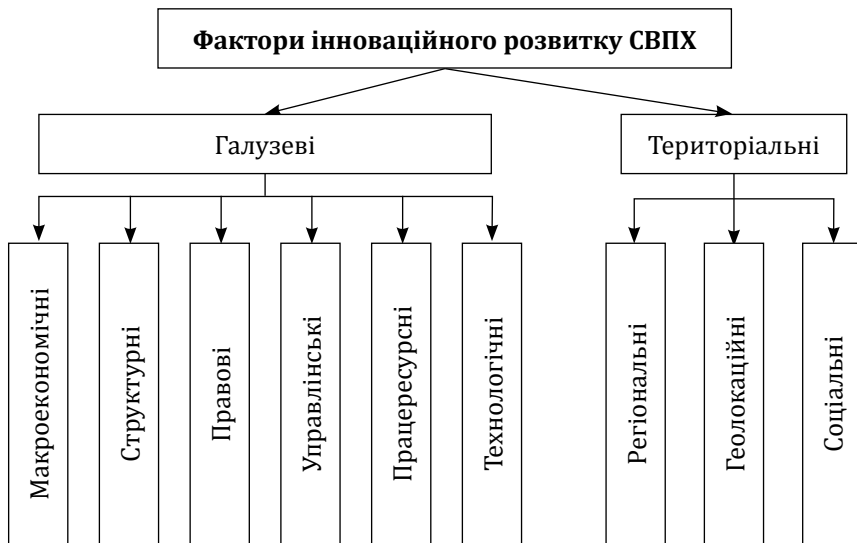

Рис. 2.8. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

ефективність залучення нових технологій у виробничі процеси, зокрема, через процеси міжнародного трансферу інновацій (технологій). Очевидно, що в сучасних умовах жодна держава окремо не здатна як повністю забезпечити продовольчу безпеку свого населення, так і організувати повноцінний цикл інноваційного розвитку – починаючи від розроблення і до впровадження та реалізації інновацій. З урахуванням цього необхідним є налагодження міжнародних (міждержавних) зв'язків у цій сфері.

У той час як макроекономічні показники можуть бути використані скоріше для порівняння особливостей розвитку сфери виробництва продуктів харчування в різних державах, то певні внутрішні диспропорції, що мають вплив на інноваційний розвиток досліджуваної сфери, у такому разі не можуть бути оцінені. Водночас сфера виробництва продуктів харчування є також достатньо внутрішньо структурованою і оцінка її окремих

галузей (підгалузей) та їхнього вкладу у формування загальнодержавної системи забезпечення продовольчої безпеки потребує детальнішого розгляду. Згадані особливості і є основою виділення конкретних структурних факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, що розглядатимуться в наступному розділі роботи.

Правові фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування пов'язані з впливом як національних, так і міжнародних правових норм, що регламентують розвиток відповідної сфери економіки. Детальніше структуру та вплив цієї групи факторів також буде розглянуто в наступному розділі роботи.

Управлінські фактори визначають особливості організації сфери виробництва продуктів харчування на різних адміністративних рівнях – державному, регіональному і місцевому. До управління досліджуваною сферою в Україні залучені як центральні органи виконавчої влади, так і низка галузевих органів та установ, що забезпечують функціонування агропромислового комплексу в Україні. На регіональному і місцевому рівнях певну роль в інноваційному розвитку сфери виробництва продуктів харчування відіграють також органи місцевого самоврядування. Основними завданнями органів управління на зовнішньому стосовно підприємства рівні є стандартизація і сертифікація, контроль, формування фіскальної та фінансово-економічної політики. Очевидно, до групи управлінських факторів можна віднести також специфіку менеджменту конкретного підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Як відомо, саме на такому елементарному рівні виникають і розв'язуються багато проблем інноваційного розвитку, які в сукупності формують суть основної проблеми – забезпечення продовольчої безпеки населення.

У процесі впровадження інновації у виробництво неодмінно виникає проблема залучення кваліфікованих кадрів або перепідготовки наявних. З урахуванням цього працересурсні фактори чинять суттєвий вплив на перспективи інноваційного розвитку як окремих галузей, так і національної економіки загалом. Власне

2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва

ефективність впливу працересурсних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування залежить від особливостей застосування низки інноваційних технологій (у широкому розумінні – засобів і методів впровадження інновацій) – тренінгу, коучингу, консалтингу, інжинірингу та ін. Більшість названих інноваційних технологій передбачають роботу з персоналом, його навчання, перепідготовку, вдосконалення навичок і вмінь, поліпшення адаптивних здібностей тощо.

Певним чином пов'язаними із працересурсними є технологічні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Оскільки велика частина інновацій у досліджуваній сфері має технологічний характер і, як ми уже зазначали, потребує залучення працівників відповідної кваліфікації, то сама наявність і доступність нових технологій для виробництва харчових продуктів змушує розв'язувати низку супутніх проблем, а отже, є одним із ключових факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Особливістю впливу технологічних факторів є їхня велика залежність від наявної матеріально-технічної бази. У деяких випадках перепрофілювання та переобладнання виробничих потужностей може вимагати більших затрат часу і коштів, ніж обладнання нових виробництв «з нуля». Водночас, впроваджуючи нові технології у виробництво, власник підприємства повинен усвідомлювати, що через певний період часу ці технології потребуватимуть оновлення. Зважаючи на це, інноваційна діяльність, особливо в такій динамічній сфері, як виробництво продуктів харчування, повинна здійснюватися на основі стратегічного планування і чіткого визначення цілей розвитку як кожного підприємства зокрема, так і галузі загалом.

Територіальні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування (регіональні, геолокаційні та соціальні) детально розглянемо в окремому дослідженні.

У науковій літературі також можна простежити «негативний» підхід до виділення факторів інноваційного розвитку. Зокрема,

виділяють низку чинників, які стримують (сповільнюють) інноваційну діяльність:

- недосконалість системи фінансування, регулювання, організації науково-дослідної та інноваційної діяльності на підприємствах;
- незначна кількість конкретних результатів розробок і впровадження інноваційного продукту;
- погіршення фінансового та матеріального забезпечення науково-дослідної бази наукових установ;
- відплив до інших сфер діяльності кваліфікованих кадрів, що займаються науковою розробкою та впровадженням високих технологій у виробництво;
- низький рівень підготовленості керівників і персоналу на мікро- та макрорівні до здійснення управління інноваційним процесом на всіх стадіях його життєвого циклу;
- недосконалість інформації про новітні технології, пропозиції їх трансферу та кон'юнктуру інноваційного ринку¹.

З метою протистояння впливу цих факторів необхідним є проведення обґрунтованої інноваційної політики підприємства, яка, на думку І. М. Підкамінного і В. С. Ціпуринди, у зовнішньому середовищі передбачає досягнення таких основних результатів:

- задоволення потреб господарства району, міста чи регіону, населення (внутрішнього ринку) у високоякісній інноваційній продукції та послугах вітчизняного виробництва;
- зменшення залежності внутрішнього сегмента ринку підприємства від завезення (у тому числі імпортних закупівель) потрібної населенню продукції;

¹ Зянько В. В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку : монографія / В. В. Зянько. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 263 с. ; Шевчук Л. М. Макро- та мікроекономічні аспекти управління техніко-технологічним оновленням [Електронний ресурс] / Л. М. Шевчук // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2011. – № 4. – (Серія : Економіка). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_4/Shevchuk.pdf.

2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва

- нарощування можливостей інноваційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності, поліпшення платіжного балансу, збільшення валютних надходжень до бюджету підприємства і району, в якому воно розташоване;
- допомога підприємства в розвитку місцевого підприємництва, у тому числі на основі формування системи внутрішньої технологічної кооперації на регіональному рівні (кооперування великих, середніх і малих підприємств);
- забезпечення стабільних надходжень податкових коштів підприємства до місцевого бюджету в результаті інноваційної політики підприємства, забезпечення заробітною платою людей та їхній більший рівень зайнятості;
- скорочення товарообмінних операцій та інтеграція у світові структури, в тому числі й створення умов ефективної участі в СОТ¹.

Варто зауважити, що фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування тісно пов'язані з факторами продовольчої безпеки населення, які варто розглянути детальніше. Зокрема, виділяють чотири групи чинників, які впливають на глобальну продовольчу безпеку:

- природні умови й розміщення населення (загальна площа і структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал, клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства тощо);
- світовий транспорт і зв'язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок;
- політична ситуація у світі (позиції політичних сил, наявність міждержавних співтовариств, об'єднань, використання поставок продовольства у політичних цілях);

¹ Підкамінний І. М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І. М. Підкамінний, В. С. Ціпурида // Ефективна економіка. – Режим доступу :

<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=480>.

- світова економіка і торгівля в їхній єдності (продовольство як складова торгівельних потоків, роль балансових розрахунків, кліринг)¹.

С. А. Надвичиний, у свою чергу, виділяє низку негативних чинників продовольчої безпеки і розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні:

- часта зміна нормативно-правової бази, що регламентує економічну діяльність підприємств АПК;
- відсутність дієвого механізму ціноутворення і диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію;
- заняття ніш і сегментів ринку імпортними товарами, витіснення вітчизняних товаровиробників із ринкового середовища;
- зниження сукупного попиту на вітчизняну продукцію;
- зниження рівня життя населення;
- невідповідність між темпами зростання цін на товари і послуги та зарплатою, зростання безробіття;
- відсутність чинних державних програм з оздоровлення аграрного сектору;
- слабкий розвиток інфраструктури аграрних ринків;
- слабка інформаційна база, що не дозволяє правильно оцінювати резерви і можливості різних структур економіки та ін.;
- цілеспрямована політика деяких держав, що припускає ослаблення економічного потенціалу України;
- перевиробництво продовольства в інших країнах, яке не може бути реалізовано на їхніх національних ринках і на ринках країн відповідних співтовариств і спрямовується на ринок України;

¹ Бутко М. П. Продовольча безпека як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / М. П. Бутко, Д. В. Склярць // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 4. – (Серія «Економічні науки»). – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/12.htm

2.3. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва

- економічна і фінансова залежність України від провідних країн забезпечує їм вільний вихід на вітчизняний ринок;
- низький науково-технічний рівень різних видів вітчизняного виробництва, науково-технічна й економічна відмежованість України від міжнародного співтовариства¹.

Щодо основних позитивних чинників підвищення рівня продовольчої безпеки країни, то серед них, на думку автора, найбільший вплив мають:

- створення стабільної нормативно-правової бази, яка б дозволила нормалізувати функціонування АПК, орієнтованої на її соціальну значущість для населення;
- розроблення ефективного механізму ціноутворення і створення взаємопов'язаної системи цін на продовольчу сировину, засоби виробництва і товари, що використовують у сільськогосподарському секторі;
- обмеження ввезення в Україну імпортних товарів, аналоги яких виробляють або можуть виробляти вітчизняні підприємства, квотування вивезення з країни стратегічної сировини і дефіцитного продовольства;
- підвищення рівня заробітної платні і загального матеріального забезпечення населення;
- розвиток вітчизняного виробництва на основі збільшення його обсягів;
- інноваційний розвиток АПК;
- розвиток ринкової інфраструктури;
- посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими товаровиробниками і переробними підприємствами, створення великих комбінованих і спеціалізованих підприємств із переважаючою часткою державного капіталу;

¹ Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України / С. А. Надвиничний // *Економіка Крима*. – 2008. – № 24. – С. 43.

- досягнення високої врожайності сільськогосподарських посівів завдяки використанню світового досвіду обробітку землі і підтримання її стану на високому рівні;
- підвищення якості продукції і її відповідність світовому рівню¹.

Загалом, як бачимо, система факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування є досить складною і її детальний аналіз із використанням статистичних та соціологічних методів може бути метою окремого наукового дослідження.

¹ Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України / С. А. Надвиничний // *Економіка Крима*. – 2008. – № 24. – С. 44.

Розділ 3

РИЗИКИ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки

Продовольча проблема у класичному її розумінні завжди супроводжувала соціально-економічний розвиток людства, однак на різних історичних етапах пріоритетні складові цієї проблеми були відмінними. Водночас інноваційний розвиток цієї сфери теж, очевидно, не обмежується сучасним етапом. Наукові відкриття, впровадження нових методів та підходів у веденні сільського господарства були притаманними і для первісного натурального господарства, хоча особливої інтенсивності набули вже в період науково-технічної революції, починаючи із ХХ століття. У той час, у зв'язку із демографічним вибухом у низці країн Африки, Америки та Азії та й, загалом, стрімким зростанням кількості населення планети, проблеми продовольчого забезпечення стали особливо актуальними.

Незважаючи на загальну тенденцію до зростання пріоритетності сфери послуг у багатьох національних економічних системах, сфера виробництва продуктів харчування також займає важливе місце у структурі як світової, так і національних економік. З одного боку, цю сферу можна опосередковано включати і до сфери послуг (наприклад, громадське харчування), а з іншого – власне виробництво харчових продуктів є сферою базового життєзабез-

печення населення і тому, з урахуванням сучасних пріоритетних цінностей людського розвитку, має важливе значення для забезпечення належної якості життя населення.

У структурі ризиків продовольчої безпеки можна виділити соціальні, економічні, політичні та екологічні ризики. Очевидно, що найсуттєвішими в контексті забезпечення продовольчої безпеки населення є власне соціальні ризики, до яких відносимо і демографічні ризики, ризики захворюваності тощо. Економічні ризики продовольчої безпеки безпосередньо пов'язані із роллю сфери виробництва продуктів харчування в національній економіці. Відповідно, держави, в яких частка цієї сфери у ВВП є суттєвою, зазнають більшого впливу ризиків продовольчої безпеки.

На думку Я. Шокола, з поглибленням інтеграції у світову економіку, вступом у СОТ, ризики продовольчої безпеки зростають. Вони можуть бути біологічними, ветеринарними або фітосанітарними, вираженими у хвороботворних мікроорганізмах або паразитах. Природні захворювання доповнюються біогенними чинниками – побічними наслідками технічного розвитку, здатними забруднювати продукцію різними ксенобіотиками (чужорідними для живих організмів хімічними речовинами). Біогенні ризики виникають через використання пестицидів, агрохімікатів і ветеринарних препаратів. Біологічні ризики породжуються класами мікроорганізмів і паразитів, що вражають тварин і людину. Також до них належать нові патогени і віруси, що постійно вдосконалюються¹.

До групи політичних ризиків продовольчої безпеки можемо віднести ризики виникнення експортно-імпортних (або ж торгівельних) воєн. Подібне явище добре відоме у світовій історії, однак найбільшої ефективності у глобальному масштабі досягнуло лише у другій половині ХХ століття.

¹ Шокола Я. Продовольственные риски [Электронный ресурс] / Я. Шокола // Экономическая политика. – 2012. – № 2. – Режим доступа : <http://ecpol.ru/index.php/component/content/article?id=140>.

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки

Наслідками торгівельних воєн можуть бути зміна торгівельного балансу країни, зміна рівня забезпеченості продовольчої безпеки її населення, навіть втрата суверенітету. Водночас, для її «переможця» результатом такої війни може бути зростання виробництва в окремих галузях економіки, підвищення міжнародної конкурентоздатності, вища самодостатність у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Причини торгівельних воєн можуть бути як економічні (забезпечення економічної безпеки держави, захист її від зовнішніх загроз або ж реагування на виклики), так і політичні (пов'язані з особливостями зовнішньої політики держави, стосунків із сусідніми та іншими державами світу чи їхніми об'єднаннями). Варто зауважити, що в сучасних умовах торгівельні війни, поряд з інформаційними, стали важливим інструментом зовнішньої політики розвинутих держав світу. Водночас, зважаючи на комплексний характер причин виникнення та особливостей ведення експортно-імпорتنих воєн, вважаємо, що їх можна віднести як до політичних, так і до економічних ризиків продовольчої безпеки.

Прикладом торгівельних воєн для України є періодичні загострення зовнішньоекономічних стосунків із Росією. Причини цих «воєн» мають комплексний характер. Адже навіть українська сторона в особі міністра аграрної політики і продовольства М. Присяжнюка визнає, що в російській стороні були підстави висувати претензії до української продукції (у разі останньої «сирної» війни)¹.

Певного поширення як у наукових, так і в громадсько-політичних колах набула так звана концепція «золотого мільярда», пов'язана із припущенням, що у зв'язку з обмеженістю природних ресурсів Землі в сучасних умовах планета здатна забезпечити життєдіяльність не більше ніж 1 млрд населення. З урахуванням того, що станом на початок 2012 року чисельність населення

¹ Присяжнюк каже, що головне – це продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2012/02/13/315861/>.

планети перевищувала вже 7 млрд осіб, то, очевидно, у такій ситуації подальше зростання чисельності населення Землі мало б спричинити негативний вплив не лише на соціально-економічний розвиток країн «третього світу», а й розвинутих країн, які в багатьох випадках за посередництва міжнародних організацій роблять певний внесок у боротьбу із несприятливими соціально-демографічними процесами у країнах, що розвиваються. Відповідно, прихильники концепції «золотого мільярда» вважають, що зменшення народжуваності та, загалом, скорочення чисельності населення країн, що розвиваються, є позитивним аспектом подальшого соціально-економічного розвитку людства і суттєво знижує ризики як продовольчої, так й інших видів міжнародної безпеки.

Однак описана концепція не може, на наш погляд, повною мірою вважатися науковою, оскільки, окрім ідей мальтузіанства, базується лише на припущеннях. Водночас, за сучасними даними, потенціал розвитку сфери виробництва продуктів харчування є ще досить високим, про що засвідчує приклад низки розвинутих країн. Відповідно, в умовах інтенсифікації розвитку агропромислового комплексу в менш розвинутих країнах світу теж можливо досягнути оптимального продовольчого забезпечення населення. Однак концепція «золотого мільярда» усе ж має певні раціональні моменти, що підтверджують її право на існування. Зокрема, поширеним явищем на сучасному етапі є перенесення екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються, трансфер застарілих і небезпечних для здоров'я людини технологій у менш розвинутих країни, поширення за посередництва, насамперед, інформаційної глобалізації соціальних проблем, захворюваності у країнах «третього світу» тощо. Описані процеси справді чинять негативний вплив на соціально-економічний розвиток країн, що розвиваються, зумовлюють складні демографічні проблеми і тому дійсно призводять до зниження темпів зростання населення в них, а навіть і депопуляції. Проте, на наш погляд, така ситуація спричинена не стільки бажанням певних політичних і

фінансових еліт зашкодити соціальному благополуччю країн, що розвиваються, як природному прагненню населення розвинутих країн поліпшити якість середовища його життєдіяльності.

Розвиток сільського господарства, що суттєво інтенсифікувався в останні десятиліття, спричинив негативні наслідки і для стану навколишнього середовища. Оскільки для розв'язання продовольчої проблеми виникла необхідність у поліпшенні забезпечення населення різноманітними продуктами харчування, то неминучим стало впровадження низки сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та відгодівлі тварин, які вплинули на стан не лише сільськогосподарських угідь, а й на якість середовища життєдіяльності людини загалом. Варто зауважити, що сільськогосподарські угіддя займають у більшості країн надзвичайно великі площі, оточують населені пункти та зумовлюють низку негативних ефектів у стані природних компонентів.

Насамперед, слід згадати про забруднення ґрунтів та поверхневих і підземних вод залишками хімічних речовин, що використовуються на різних етапах аграрного виробництва. Можливо, не створюючи загрози для здоров'я людини у складі сільськогосподарських культур, такі речовини накопичуються у ґрунті і за допомогою атмосферних опадів потрапляють у водойми та джерела водопостачання, де можуть досягати критичних концентрацій. Відповідно, зниження якості питної води та навіть її небезпечність для здоров'я і життя населення є одним із важливих наслідків аграрного виробництва на територіях, що інтенсивно використовуються в цьому контексті. Накопичення критичних концентрацій хімічних домішок у ґрунтах сільськогосподарських угідь призводить до ефекту «снігової кулі», оскільки постійне і малоконтрольоване у стратегічному плані використання пестицидів, мінеральних добрив та інших речовин спричиняє поступове погіршення якісних характеристик сільськогосподарських угідь і в майбутньому може призвести до їх непридатності.

У деяких випадках облаштування сільськогосподарських угідь здійснюється також за рахунок зменшення лісового покриву,

тому цей негативний аспект розвитку аграрного виробництва теж необхідно враховувати при розробленні програм сталого розвитку території сільськогосподарського призначення.

Відповідно, екологічні ризики продовольчої безпеки, очевидно, є найменш чутливими для управління, характеризуються неконтрольованістю та кумулятивним ефектом, а отже, потребують найбільш прискіпливої уваги з боку фахівців щодо забезпечення продовольчої безпеки держави чи регіону.

Водночас, розвиток сільського господарства теж піддається впливу екологічних факторів. Екологічно забруднені території, що належать до промислових зон або ж, наприклад, зони відчуження навколо ЧАЕС, не можуть взагалі або частково використовуватися для сільськогосподарського виробництва. З урахуванням сучасних тенденцій територіальної організації господарства очевидно, що площі земель сільськогосподарського призначення не мають тенденції до збільшення. Отже, важливим питанням є підвищення родючості та екобезпечності відповідних угідь. Комплекс заходів у цьому напрямі повинен передбачати, насамперед, збереження і поліпшення природних характеристик ґрунтів, зменшення антропогенного навантаження на них, запобігання ерозії схилів, а також продуману систему сівозмін і вибору оптимальних культур для вирощування на визначеній території.

Зважаючи на вищевикладене, можна окреслити також територіальний аспект забезпечення продовольчої безпеки населення, який тісно пов'язаний із територіальною організацією сільського господарства та харчової промисловості. Як відомо, одна частина виробництв у названій сфері тяжіє до джерел сировини, інша ж – до місць максимальної концентрації населення, яке є основним споживачем сільськогосподарської продукції. Враховуючи соціальне значення інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування, очевидно, що найбільш перспективними територіальними кластерами її концентрації є великі міста із власною приміською зоною, яка спеціалізується на веденні інтенсивного сільського господарства, розвитку птахівництва,

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки

овочівництва тощо. Вагомим аспектом інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування навколо великих міст є наявність об'єктів обігу сільськогосподарської продукції – гуртовороздрібних ринків, на яких здійснюється взаємодія виробників, посередників і споживачів харчової продукції як на регіональному, так і державному (міждержавному) рівнях.

Важливу роль у задоволенні потреб споживачів в Україні, поряд із щораз популярнішими супер-, гіпермаркетами та дискаунтерами, усе ще відіграють ринки. Однак відповідно до соціально-економічного значення торгівельні підприємства ринкового типу можна умовно поділити на дві групи. До першої автор відносить невеликі місцеві ринки, які використовуються мешканцями населених пунктів (районів) для щоденних покупок. Друга група містить великі оптово-роздрібні ринки із значним товарооборотом, розташовані, як правило, в обласних центрах із вигідним транспортним сполученням. Саме друга група ринків має стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки держави та задоволення базових потреб її населення¹.

В умовах глобалізаційних процесів конкурентоспроможний розвиток агропродовольчого виробництва в Україні можливий лише на основі дотримання екологічних норм. Зважаючи на це, а також на актуальність екологічної проблематики, вважаємо, що саме екобезпечний шлях розвитку сільського господарства становить основну перспективу зниження ризиків продовольчої безпеки населення.

Екологічне аграрне виробництво – це передові технології щодо вирощування продуктів аграрного сектору без використання шкідливих речовин (пестицидів, гормонів росту, штучних добрив і засобів захисту рослин у великих дозах).

Екологічне сільське господарство – це господарство, яке базується на передових технологіях, виробництві продуктів харчування

¹ Колосінський Є. Ю. Розвиток ринків національного значення як фактор територіальної організації торгівлі регіону / Є. Ю. Колосінський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.13. – С. 213–217.

високої якості, екологічно використовуючи при цьому природні ресурси та підтримуючи природний баланс.

Екологічне сільське землеробство охоплює всі системи сільського господарства. Так зберігається середовище, повноцінність в економічних і соціальних сферах, в екологічному виробництві промислових і харчових продуктів. У цій системі за основу береться життєдіяльність ґрунту, генетична складова рослин, тварин, ландшафту. Отже, екологічне господарювання створює закритий цикл енергетичного обміну. Ця система знищує чи більшою мірою обмежує використання комплексних синтетичних добрив, пестицидів, гербіцидів, стимуляторів росту, збільшуючи цим життєстійкість продуктів харчування¹.

Стратегія економічної політики в Україні після виходу з кризи і переходу на шлях сталого розвитку визначає цілісну систему поглядів на збалансованість гуманістичного, соціального, економічного та екологічного розвитку України. При цьому основна мета запропонованих економічних реформ – забезпечити стабільне економічне зростання, що є єдиним засобом підвищення рівня життя населення. У свою чергу, засобом досягнення сталого економічного зростання для України може бути підвищення загальної продуктивності економіки².

Справедливою є думка, що глобальний економічний розвиток супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої економічної діяльності негативно впливають на навколишнє середовище, що призводить до виснаження ресурсного потенціалу, погіршення якості довкілля та зростання витрат на відтворення природної рівноваги. Для країн, зорієнтованих на стале економічне зростання, збереження навколишнього середовища є головним аспектом стратегії їхнього прогресу, оскільки досягнення стану екологічно збалансованого

¹ Екологічний менеджмент / за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 172.

² Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 4.

самопідримуваного розвитку, по суті, тотожне зростанню якості життя й добробуту при зменшенні екологічного навантаження¹.

Крім того, на нашу думку, для забезпечення основних принципів сталого розвитку та екологічної безпеки першочергову увагу слід звернути на проблеми раціонального використання сільськогосподарських земель. Адже саме аграрне виробництво є сировинним базисом агропродовольчої сфери країни. Сьогодні необхідно переходити до інтенсивно-екологічного типу ведення сільськогосподарського виробництва, що передбачає оптимальний рівень розораності земель, розширене відтворення родючості ґрунтів, підтримання бездефіцитного балансу гумусу та інші заходи. Для аграрного виробництва пріоритетним завданням сьогодення є вдосконалення системи землеробства з обов'язковим урахуванням еколого-економічної ефективності.

Сільське господарство України є досить енерговитратним. Доведено, що зростання продуктивності агросистем і зниження енергетичних витрат можливі не тільки за рахунок більш досконалих технологій, які дозволяють знизити витрати добрив, меліорантів, пестицидів, поливної води тощо в 5–10 разів, а й за рахунок заміни самих техногенних засобів більш адекватними біологічними процесами на всіх рівнях виробництва.

Наприклад, підвищення стійкості рослин до біотичних та абіотичних факторів дає можливість підвищити врожайність на кислих ґрунтах і заощадити на меліорації, знизити кількість разів обробки хімікатами від шкідників, зменшити хімічне забруднення ґрунту, повітря, води тощо. Але ми продовжуємо витрачати гроші на техногенно зумовлене зростання врожайності та продуктивності, загородивши шлях до виробництва високоякісної і безпечної для здоров'я їжі. Виробляємо неякісну сировину, яку вже майже неможливо і дуже дорого виправити у процесі переробки в якісні харчові продукти. Понад 80 відсотків збитків від

¹ Данилишин Б. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. Данилишин, О. Веклич // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 5. – С. 12.

забруднення в агропромисловому комплексі спричиняється внаслідок надмірної хімізації на стадії вирощування продукції. Передусім від цього забруднення потерпають самі селяни, особливо діти, смертність яких перевищує відповідний показник міського населення майже вдвічі.

З метою виявлення статистичних взаємозв'язків між динамікою споживання основних груп продуктів харчування і динамікою захворюваності населення України (за основними класами хвороб) (додаток А) ми з використанням наявної інформаційної бази (за даними Державної служби статистики за 1999–2011 рр.) провели кореляційний аналіз відповідних рядів даних (табл. 3.1).

Отримані результати представлені у формі кореляційної матриці (табл. 3.2). Розраховані парні коефіцієнти кореляції між рядами змінних дозволяють виявити ступінь (інтенсивність) та напрямок (прямий чи обернений) статистичного взаємозв'язку між вхідними даними.

Проаналізувавши результати розрахунків і спираючись на досвід досліджень подібної проблематики, можемо відзначити кілька важливих закономірностей:

- наявність суттєвого прямого взаємозв'язку між споживанням м'яса, м'ясопродуктів і риби та зростанням захворюваності на онкологічні хвороби і хвороби сечовивідної системи;
- пряма залежність між споживанням цукру та захворюваністю системи кровообігу;
- частково можуть бути окресленими також прямі залежності між споживанням картоплі і вродженими аномаліями розвитку, а також між вживанням хліба і хворобами кістково-м'язової і сполучної тканин;
- виявлені обернені залежності мають скоріше випадковий характер і, очевидно, не можуть бути інтерпретованими як об'єктивні закономірності (за винятком оберненої залежності між споживанням калорійних і багатих на вітаміни й мікроелементи груп продуктів та вродженими аномаліями розвитку).

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки

Таблиця 3.1

Вхідні дані кореляційного аналізу взаємозв'язку між споживанням основних продуктів харчування і захворюваністю населення України (за групами захворювань) у 1999–2011 рр.

Групи захворювань, улерше зареєстрованих випадків, тис.	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
новоутворення	382	382	394	382	395	406	408	414	407	406	407	418	423
хвороби нервової системи	767	748	745	748	751	755	754	764	752	753	754	750	744
хвороби системи кровообігу	1950	2338	2384	2370	2386	2498	2430	2431	2437	2478	2423	2390	2346
хвороби органів дихання	14485	14639	14213	13372	13835	13511	13894	13308	13946	13671	14528	14595	14148
хвороби шкіри та підшкірної клітковини	2037	1996	2008	1950	1915	1917	1936	1906	1952	1911	1890	1921	1881
хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	1548	1571	1593	1598	1572	1609	1600	1597	1569	1567	1544	1532	1490
хвороби сечостатевої системи	1886	1939	2049	2039	2077	2153	2185	2172	2132	2136	2140	2138	2095
уроджені аномалії розвитку, хромосомні порушення та ін.	61	62	59	57	54	55	53	53	51	51	52	52	55

Розділ 3. Ризики продовольчої безпеки і шляхи їх мінімізації

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	2401	2339	2239	2244	2297	2245	2264	2289	2284	2263	2164	2217	2136
Категорії продуктів харчування, у середньому на місяць													
м'ясо і м'ясопродукти, кг	3,7	3,3	2,8	3,3	3,9	4	4,4	4,7	5,1	5,1	4,8	5,1	5,1
молоко і молочні продукти, кг	18,7	17,1	17,3	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3	22,1	22,6	19,8	19,1	18,9
яйця, шт.	19	18	16	17	17	18	21	19	20	20	20	20	20
риба і рибопродукти, кг	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1	1,8	1,8	1,7
цукор, кг	2,7	3,5	3,3	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2	3,2	3,4	3,2	3	3,1
олія та інші рослинні жири, кг	1,5	1,8	2	2	2	1,9	1,9	1,7	1,7	1,8	1,9	1,8	1,8
картопля, кг	10,2	10,4	11,1	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7	8,3	8,4	8	7,6	7,7
овочі та баштанні, кг	10	9,5	9	9,5	9	8,7	9,1	9,4	8,7	9,3	10,1	9,5	10,1
фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	2	2,5	2,2	2,4	2,5	2,7	3,1	3	3,6	3,7	3,6	3,7	3,7
хліб і хлібні продукти, кг	9,1	10,7	10,7	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8	9,6	9,6	9,3	9,3	9,2

3.1. Структура і особливості ризиків продовольчої безпеки

Таблиця 3.2

Кореляційна матриця взаємозв'язку між споживанням основних категорій продуктів харчування і захворюваністю (за групами захворювань)

Групи захворювань	Новоутворення	Хвороби нервової системи	Хвороби системи кровообігу	Хвороби органів дихання	Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	Хвороби сечостатевої системи	Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин
Категорії продуктів									
м'ясо і м'ясопродукти	0,83*	0,13	0,32	-0,03	-0,71	-0,50	0,63	-0,82	-0,41
молоко і молочні продукти	0,51	0,43	0,43	-0,56	-0,49	0,22	0,70	-0,78	-0,03
яйця	0,62	0,25	0,07	0,18	-0,42	-0,43	0,44	-0,58	-0,22
риба і рибопродукти	0,77	0,11	0,57	-0,27	-0,66	-0,11	0,80	-0,88	-0,41
цукор	0,12	-0,30	0,72	-0,29	-0,23	0,54	0,45	-0,15	-0,15
олія та ін. рослинні жири	-0,05	-0,67	0,61	-0,25	-0,29	0,34	0,32	-0,11	-0,49
картопля	-0,81	0,01	-0,27	-0,12	0,71	0,64	-0,54	0,74	0,54
овочі та баштанні	0,02	0,12	-0,52	0,47	-0,07	-0,70	-0,36	0,22	-0,21
фрукти, ягоди, горіхи	0,82	-0,20	0,52	0,06	-0,74	-0,49	0,68	-0,81	-0,63
хліб і хлібні продукти	-0,51	-0,37	0,33	-0,34	0,28	0,75	-0,10	0,39	0,18

* Виділені коефіцієнти кореляції > 0,70.

Водночас на користь об'єктивності виявлених закономірностей свідчить відсутність статистично значимих взаємозв'язків між споживанням окремих груп продуктів харчування та хворобами органів дихання і захворюваннями, спричиненими зовнішніми впливами (ці дві категорії, очевидно, за своїм характером не можуть мати суттєвої залежності з харчуванням людини).

3.2. Досвід і проблеми подолання ризиків продовольчої безпеки

Використовуючи природні і біологічні чинники виробництва, сільгосптоваровиробники повинні враховувати закони природи, що об'єктивно діють, і нести додаткові витрати на відновлення родючості ґрунту, підтримку екологічної чистоти, забезпечення розвитку рослин і життєздатності тварин. Значна залежність агропродовольчого сектору від природно-кліматичних умов є ще однією об'єктивною і складною проблемою, що викликає нестійкість фінансово-економічного становища сільгосптоваровиробників, що також вимагає участі держави в підтримці нормальних відтворювальних умов в аграрному секторі.

Розвиток органічного сільського господарства у країнах Західної Європи зумовлений перевиробництвом продовольства. У бюджеті країн Західної Європи та інших країн із розвинутою економікою витрати, пов'язані з харчуванням, зазвичай становлять 5–15%. У країнах СНД та інших країнах з обмежено розвинутою економікою ця стаття витрат становить 25–60% і більше. Тому в розвинених країнах є об'єктивна можливість збільшення витрат на продукти харчування, що зумовить істотне поліпшення його екологічних характеристик¹.

В Європі лідерами з екологічного обробітку ґрунту вважають Данію і Швейцарію. Останніми роками екологічне землеробство активно підтримується і в інших європейських країнах У програмних актах та інших документах, які приймаються у Великій Британії, Німеччині, Норвегії, Франції, Чехії та інших країнах про

¹ Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 12.

захист ґрунтів, є розділи, присвячені екологічному землеробству. Цей напрям підтримки уряди проводять шляхом надання субсидій.

У Данії близько 4000 ферм мають право на виробництво екологічно чистої продукції. Це майже 10% їхньої загальної кількості. Це значний результат, який досягається шляхом підтримки держави у формі певних пільг і субсидій. Загальна площа, де виробляється органічна (екологічна) продукція, перевищує 150 тис. га. Близько 10% рослинницької продукції, 10% молока та 15% яєць виробляються за екологічною технологією землеробства. У рослинництві найбільш популярні зернові та кормові культури.

У Данії активно ведуться дослідження з пошуку моделей, за допомогою яких можна надійно прогнозувати різноманітні ситуації в економічній, екологічній та соціальній сферах у зв'язку зі збільшенням частки екологічного виробництва.

Про темпи розвитку екологічного аграрного виробництва свідчить і досвід Німеччини. Підтримка держави та федеральних земель призвела до того, що майже за 10 років кількість екологічних виробництв виросла до 17 тис., а площа – до 750 тис. га. У Німеччині близько 7% сільськогосподарських площ займаються екологічним землеробством. На виконання рекомендацій ЄС уряд Німеччини затвердив програму грантів для підтримки органічного землеробства і виділяє для цих цілей 20 млн євро щорічно. Розмір субсидій, які надають підприємствам, що займаються екологічним виробництвом, становить 470 євро/га, якщо звичайна ферма – 357 євро/га.

Франція стала однією з провідних країн у виробництві екологічно чистої продукції – переважно олійних і зернових культур. Основними заходами щодо стимулювання розвитку органічного землеробства стали активна пропаганда, підготовка кваліфікованих радників і субсидії. Екологічне аграрне виробництво у Франції регулюється урядовим документом, який передбачає розв'язання дослідницьких, освітніх і фінансових питань.

У Великій Британії звертають увагу насамперед на екологічні переваги органічного землеробства. І хоча воно є менш інтенсив-

3.2. Досвід і проблеми подолання ризиків продовольчої безпеки

не і продуктивне, проте супроводжується значною екологічною вигодою. Наукове забезпечення органічного землеробства в цій країні досить розвинуте. Ще 1967 року розроблено стандарти на органічну продукцію, які покладено в основу відповідних документів в Європі.

Отже, вищенаведене дає підстави констатувати, що в європейських країнах екологічне виробництво стає вагомим чинником розвитку аграрного бізнесу. Є підстави стверджувати, що такий процес відбуватиметься і надалі через всезростаючі екологічні проблеми у світі та бажання населення вживати повноцінні продукти харчування.

Поштовхом для виникнення альтернативного сільського господарства став великий попит на екологічно чисті продовольчі товари і високий рівень цін на них. З огляду на чорнобильську трагедію і високий рівень забруднення навколишнього середовища іншими шкідливими речовинами населенню України вкрай потрібна екологічно чиста продукція. Це зумовлює необхідність швидкого розвитку альтернативного сільського господарства насамперед на базі селянських (фермерських) господарств¹.

Світова практика, зокрема досвід США, переконує, що альтернативне сільське господарство стає сферою діяльності саме малих ферм. Вони більш гнучкі, легше розв'язують проблему дефіциту робочої сили, що виникає через відмову від пестицидів. Наприклад, у США ферми з альтернативним сільським господарством укладають договори із сім'ями городян на поставку їм екологічно чистої продукції, а останні за графіком приїжджають на ферму для виконання необхідного обсягу сільськогосподарських робіт. Сотні таких своєрідних кооперативів уже функціонують в усіх штатах цієї країни².

Використовуючи досвід фермерів США, селянські (фермерські) господарства України можуть орієнтуватися на виробництво

¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.

² Там само.

таких екологічно чистих і водночас дефіцитних нині продуктів, як овочі, фрукти, баштанні, молоко, лікарські рослини. Держава, очевидно, має взяти на себе пропаганду необхідності, доцільності і вигідності такого способу ведення сільськогосподарського виробництва, створивши при цьому потрібні економічні стимули¹.

Виробництво екологічно чистої продукції в Україні повинно бути конкурентоспроможним сегментом аграрного ринку, затребуваним споживачами екологічно чистої та якісної продукції. При цьому зростає зацікавлення виробників органічним виробництвом і ринком збуту його продуктів у Європі.

Нині місткість світового ринку екологічно чистої продукції, за різними оцінками, становить близько 50 млрд доларів США. Потенційно можлива участь України – 3,5–4,5 млрд доларів США за перспективою розширення. Згідно з прогнозами, щороку приріст чистої продукції становить 10–20%. Вартість продуктів екологічного виробництва перевищує вартість неекологічних продуктів мінімум на 10–30%.

Аналізуючи світовий ринок, слід зазначити, що Україна за значних обсягів екологічного виробництва довго «затрималась» із законодавчим розвитком. Вітчизняне законодавство не має такої могутньої бази, як закордонні країни щодо виробництва екологічно чистої продукції. Ця політика повинна бути спрямована на досягнення екологічного балансу з метою збереження різноманітних видів і зменшення напливу шкідників та хвороб. На сьогодні Україна не готова серйозно розраховувати на адекватні державні дотації при виробництві екологічно чистої продукції та компенсації в разі загибелі врожаю. Це свідчить про великі проблеми в законодавчій та економічній сфері життя держави.

Вітчизняний закон про органічне сільське господарство повинен враховувати національні, соціальні та економічні особливості, а також ґрунтово-кліматичні умови нашої країни, гармонізуючи

¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 239.

3.2. Досвід і проблеми подолання ризиків продовольчої безпеки

з відомими стандартами та програмами сертифікації. Щоб розширити експортні можливості виробника, у законі повинна бути передбачена можливість подальшої сертифікації господарств за іншими гармонізованими стандартами¹.

Сучасна екологічна спрямованість розвитку вітчизняної аграрної сфери, на нашу думку, може ефективно виявлятися через поєднання економічної мотивації сільськогосподарського виробництва, соціальної відповідальності виробника і нових аспектів зацікавленості аграрного бізнесу. При цьому в основі пріоритетності повинна бути екологічна домінанта аграрного господарювання. Чільне місце в системі вдосконалення екологічних показників аграрного господарювання слід надати впровадженню сучасних принципів та методів управління якістю та безпечністю продукції, а також усіх процесів, що супроводжують її агропромислове виробництво й споживання.

Екологізація виробництва в АПК повинна перешкоджати негативному впливові технологічних процесів на стан навколишнього середовища. Основні завдання екологізації сільського господарства полягають у зниженні техногенного навантаження, підтримці природного потенціалу шляхом самовідновлюваного режиму природних процесів, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції².

Розвиток екологічного аграрного виробництва в Україні неможливий без належної державної підтримки. Це повинно здійснюватися шляхом стимулювання органічного сільського господарства через сприятливу цінову, податкову, кредитну політику країни. Адже саме виробництво екологічно чистої продукції зможе забезпечити продовольчу безпеку як на національному, так і на світовому рівнях.

¹ Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 13.

² Економіка сільського господарства / В. К. Збарський та ін. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.

Очевидно, Україна в найближчому майбутньому повинна стати європейським лідером у виробництві екологічно чистого продовольства, оскільки має значну за масштабами площу високопродуктивних земель.

Для забезпечення екологічного виробництва на території України і виходу на світовий ринок продовольства потрібно:

- оцінювати, районувати й регламентувати придатність ґрунтового покриву України для ведення екологічного землеробства;
- розробити агротехнічні способи підтримки родючості ґрунтів за тривалого застосування екологічного виробництва;
- змодельювати і спрогнозувати за різними сценаріями екологічне землеробство;
- науково обґрунтувати і розробити систему моніторингу стану сільських територій на державному, регіональному і місцевому рівнях за екологічними, економічними та соціальними показниками розвитку екологічного виробництва;
- створити мережу репрезентативних об'єктів у різних регіонах України з урахуванням екологічних, економічних і соціальних показників зростання;
- розробити відповідні законодавчі акти щодо впровадження та розвитку екологічного аграрного виробництва;
- проводити відповідні дослідження щодо якості виробленої продукції на екологічних підприємствах та її відповідності світовим стандартам якості.

Докорінні суспільно-економічні трансформації, які відбулися в Україні з початку 90-х років ХХ століття, мають доволі суперечливий характер для соціально-економічного розвитку сільської місцевості. Це пов'язано насамперед із надмірно швидкими темпами й незадовільною соціальною ефективністю цих змін. Непродумане реформування відносин власності призвело до ліквідації основної маси колективних сільськогосподарських підприємств, що в поєднанні з вітчизняними особливостями розвитку стихійного ринку негативно вплинуло на конкурентоспроможність

аграрної продукції, помітно погіршило матеріально-технічне забезпечення і платоспроможність сформованих на їхній базі нових суб'єктів господарювання.

Негативні соціальні наслідки розбалансування встановленого механізму функціонування сільських територій проявляються в суттєвому зниженні для більшості їхніх мешканців економічної і територіальної доступності суспільно необхідних послуг соціального призначення, руйнуванні соціальної і, зокрема, інженерної інфраструктури поселень.

Тому доцільно кардинально вдосконалити стратегію і механізми комплексного розвитку, модернізацію та реконструкцію сільської сфери. Адже сільське господарство є, безумовно, однією з найперспективніших галузей економіки України. Для свого успішного функціонування ця галузь потребує створення повноцінного ринку сільськогосподарської землі, радикального реформування державної політики підтримки сільського господарства, модернізації системи наукових досліджень та освіти, реконструкції матеріально-технічної бази, які б відповідали сучасним ринковим умовам.

Попри окремі позитивні зміни, досягнуті в результаті реформування аграрного сектору економіки, в сучасних умовах відбувається занепад і руйнація українського села. Складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена:

- невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;
- невизнанням під час формування бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;
- незадовільним законодавчим забезпеченням і захистом прав власності селян на землю і майно;

- недостатнім рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;
- недостатнім стимулюванням впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;
- відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;
- недостатнім рівнем державної підтримки облаштування сільських територій;
- переданням об'єктів соціальної сфери сільськогосподарських підприємств до державної та комунальної власності без належного фінансування їх утримання;
- відсутністю умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;
- недостатнім рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізацією та монополізацією каналів реалізації сільськогосподарської продукції;
- проведенням неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;
- відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах¹.

Розвиток села і структурні перетворення в сільському господарстві на сучасному етапі розвитку пов'язані з реалізацією двох паралельних процесів:

- 1) модернізація сільського господарства, спрямована на поліпшення аграрної та суспільно-професійної структури, а також зростання конкурентоспроможності продукції;
- 2) усебічний розвиток села на основі ефективно діючої технічної та соціальної інфраструктури.

¹ Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74–85.

Іншими словами, сільськогосподарське виробництво в Україні вкрай потребує всебічної модернізації – фінансової, організаційно-виробничої, техніко-технологічної, кадрової тощо.

Відповідно до чинної державної програми, створення сприятливих умов для розширення сфери застосування праці в сільській місцевості та підвищення рівня доходів сільського населення має здійснюватися шляхом:

- стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарській сфері;
- сприяння пріоритетному розвитку малих приватних підприємств побутового обслуговування в результаті залучення соціально незахищених верств сільського населення;
- здійснення заходів щодо стимулювання розміщення нових підприємств легкої, харчової та інших галузей промисловості, обслуговувальних організацій;
- стимулювання розвитку обслуговувальних кооперативів та інших об'єднань;
- здійснення із залученням районних центрів зайнятості професійного навчання безробітних, які проживають у сільській місцевості, основ підприємницької діяльності;
- поетапного звільнення сільських жителів, що вперше реєструються для провадження підприємницької діяльності в сільській місцевості, від окремих видів оподаткування на строк до трьох років; посилення правового та соціального захисту орендодавців (власників) землі і майна, гарантування доходів відповідно до укладених договорів;
- залучення осіб, що провадять підприємницьку діяльність, і тих, що зайняті в особистих селянських господарствах, до участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також добровільного пенсійного забезпечення;
- здійснення заходів щодо забезпечення аграрного сектору кваліфікованою робочою силою, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зокрема в результаті

розвитку системи професійного навчання персоналу підприємств, установ та організацій¹.

Реформування відносин власності на землю створило необхідні передумови для становлення і функціонування ринку землі в Україні. У ринковій економіці земля, як і будь-який інший засіб виробництва, є товаром, має ціну, купується і продається, користування нею платне, усі операції із земельними ділянками здійснюються з урахуванням вартості землі.

Для розв'язання проблем, пов'язаних із ринком землі, варто зосередити увагу на таких позиціях:

- 1) концентрація власності на землю може призвести до зосередження великої кількості земельних ділянок в обмеженій кількості ринкових суб'єктів, тобто до зміцнення монополій;
- 2) ринок землі позбавлений внутрішніх чинників, які б стимулювали оберігати природу, внаслідок чого може виникнути екологічна криза;
- 3) ринок землі стимулює нерівномірний розподіл власності й залишає поза увагою соціальний захист окремих верств сільського населення.

Крім того, ринок землі неспроможний вирішити й низку інших соціально-економічних питань, наприклад, забезпечити розвиток наукових досліджень в аграрному секторі, підготовку кадрів для господарювання на землі або для забезпечення функціонування ринку.

На наш погляд, Україна економічно не підготовлена до початку функціонування ринку землі. Економічна ситуація в сільському господарстві така, що понад 70% підприємств збиткові. Платоспроможність покупця землі в сільській місцевості за таких умов нереальна.

Узагальнення особливостей функціонування ринку землі, на нашу думку, дає змогу обґрунтувати необхідність втручання

¹ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 7–46.

3.2. Досвід і проблеми подолання ризиків продовольчої безпеки

держави у процесі, пов'язані з відчуженням землі, і визначити напрями державного регулювання сфери земельних відносин. Держава має здійснювати земельну політику, що посилить позитивні функції ринку й послабить або нейтралізує частину негативних функцій, зокрема руйнівну дію монополії власності на землю, забезпечить підготовку кадрів для обслуговування земельного ринку; дасть змогу організувати та фінансувати проведення науково-дослідних робіт в аграрній сфері. Оренда, коли в одних руках концентрується до 20–30 тисяч гектарів землі, розвалює села. Як правило, такі господарства охоплюють 7–8 населених пунктів. А щоб обробляти такі площі за сучасними технологіями, достатньо найняти 20–30 осіб. Решта людей – непотрібні, і вони стають безробітними. Тому таку систему треба змінювати, зокрема через закон про ринок землі. Для проведення земельної реформи в Україні необхідні такі заходи:

- 1) розпочати іпотеку і торгівлю сільськогосподарськими землями;
- 2) узаконити права власників на землю. По-перше, потрібно розробити систему захисту прав покупців і продавців землі, зокрема, шляхом судової реформи. Суди повинні чітко урегульовувати земельні спори. По-друге, слід налагодити систему реєстрації всіх ділянок, попереднього розмежування землі комунальної, державної і приватної власності. Треба оцінити, які землі є особливо цінними, які – деградованими, тобто провести повну класифікацію земель за якістю;
- 3) запровадити прозорі схеми функціонування ринку землі, гарантувати права покупців і продавців;
- 4) забезпечити гарантії стабільності виробництва на селі, збільшення робочих місць, зупинку занепаду соціальної сфери села, появу нових економічних можливостей у зв'язку з економічним використанням земельного ресурсу.

Власне модернізація села і сільського господарства є складною проблемою, що формує основу сучасних ризиків продовольчої безпеки в Україні, однак може бути вирішена за таких умов:

- створення організаційно-правових і соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення;
- підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;
- техніко-технологічне оновлення матеріальної бази сільськогосподарських підприємств;
- залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, удосконалення інвестиційного клімату;
- державна підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;
- подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;
- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення, та інших заходів.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків, пов'язаних з якістю продуктів харчування

Суттєвою проблемою імплементації європейських стандартів у галузі виробництва продуктів харчування в Україні є незадовільний стан контролю над дотриманням наявних нормативів у цій сфері. Погоджуємось із думкою багатьох фахівців¹ про те, що наявні державні стандарти щодо якості продуктів харчування в нашій державі є достатніми для забезпечення базової якості та безпеки продуктів харчування для населення. Однак існує проблема дотримання наявних норм, що характеризується двома аспектами:

- недотримання відповідних норм і стандартів виробниками харчових продуктів;
- незадовільний стан контролю якості кінцевого продукту та безпечності технологій його виробництва як для людини, так і для навколишнього середовища загалом.

Очевидно, без внесення змін до функціонування системи контролю дотримання норм і стандартів у сфері виробництва продуктів харчування недоцільною, на наш погляд, є докорінна модифікація відповідного нормативно-правового забезпечення, навіть з урахуванням прогресивних світових зразків. У наявних умовах будь-які якісні зміни на законодавчому рівні не призведуть до реального розв'язання проблем продовольчої безпеки населення, а отже, будуть неефективними.

На відміну від європейських країн, головним критерієм для бізнесу і споживача в Україні виступає зовсім не якість товару

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

загалом і продуктів харчування зокрема, а ціна. Норми безпеки, які повинні міститися в державних стандартах, залишаються незмінними вже тривалий час, зусилля вітчизняних стандартизаторів і споживачів ігноруються державними інститутами. Державний контроль не в змозі припинити як випуск вітчизняної продукції низької якості, так і ввезення на територію України товарів сумнівної якості, передусім продуктів харчування та напівфабрикатів. Усе це відбувається на фоні існування досить розвинутої системи стандартизації, метрології і сертифікації та наявності відповідних кадрів¹.

З метою розгляду сучасних тенденцій інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування варто проаналізувати чинні норми і стандарти в цій сфері, що розглядаються як зразки для наслідування.

Насамперед, згадаємо про Кодекс Аліментаріус (*Codex Alimentarius*) – збірник міжнародно схвалених і поданих в однаковому варіанті стандартів на харчові продукти, розроблених під керівництвом Всесвітньої організації охорони здоров'я – (WHO) та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН – (FAO), спрямованих на захист здоров'я споживачів і гарантування чесної практики в торгівлі. Кодекс Аліментаріус, або харчовий кодекс, став глобальним орієнтиром для споживачів, виробників і переробників харчової продукції, національних органів з контролю якості харчових продуктів та міжнародної торгівлі харчовими продуктами. Цей кодекс вплинув на погляди і підхід виробників харчової продукції та на рівень інформованості кінцевих користувачів-споживачів. Його вплив розповсюджується на всі континенти, а внесок в охорону здоров'я населення та захист сумління в торгівлі харчовими продуктами дійсно не піддається вимірам².

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

² Методи визначення фальсифікації товарів / А. А. Дубініна та ін. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2010. – С. 60–91.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків

Стандарти Кодексу Аліментаріус, що включають вимоги до продовольства, спрямовані на гарантування споживачеві здорового, безпечного продукту харчування, вільного від фальсифікації, правильно маркованого і представленого. Він також містить положення рекомендаційного характеру, яких повинна дотримуватися міжнародна спільнота для захисту здоров'я споживачів і забезпечення однакових торгівельних методів, у формі правил і норм, настанов та інших документів, що сприяють досягненню цілей Кодексу.

Стандарти Кодексу Аліментаріус належать до характеристик продукту та можуть охоплювати всі властиві даному продуктові характеристики, що регламентуються державою, або лише одну. Прикладом стандартів, що охоплюють лише одну характеристику, є гранично допустимий вміст у харчових продуктах залишків пестицидів або ветеринарних лікарських препаратів. Існують Загальні стандарти Кодексу Аліментаріус на харчові добавки і забруднювальні домішки й токсини в харчових продуктах, які містять як загальні, так і конкретні для окремих продуктів положення. «Загальний стандарт Кодекс Аліментаріус на маркування розфасованих харчових продуктів» охоплює всі харчові продукти, що входять у цю категорію. Оскільки стандарти стосуються характеристик продуктів, вони можуть застосовуватися всюди, де ведеться торгівля цими продуктами.

Методи аналізу й відбору проб Кодексу Аліментаріус, у тому числі методи аналізу на вміст забруднювальних домішок і залишків пестицидів і ветеринарних лікарських препаратів у харчових продуктах, також вважаються стандартами Кодексу Аліментаріус.

Технічні норми й правила цього Кодексу, що включають гігієнічні норми і правила, визначають методи й способи виробництва, переробки, виготовлення, транспортування й зберігання окремих харчових продуктів або груп харчових продуктів, що вважаються необхідними для забезпечення безпеки харчових продуктів і їхньої придатності для вживання. Щодо гігієни харчових продуктів базовим текстом є «Загальні принципи харчової

гігієни». У цьому документі розглядається застосування системи забезпечення безпеки харчових продуктів «Аналіз небезпечних факторів і критичні контрольні точки» (АНФККТ). Технічні норми і правила контролю за використанням ветеринарних лікарських препаратів служать загальним керівництвом у цій сфері.

Методичні вказівки Кодексу Аліментаріус розбиваються на дві категорії: принципи, якими визначається політика в певних ключових сферах, і методичні вказівки з тлумачення цих принципів або з тлумачення положень загальних стандартів Кодексу.

Щодо харчових добавок, забруднювальних домішок, гігієни харчових продуктів і гігієни м'ясопереробки, то основні принципи, що визначають регламентацію цих питань, включені у відповідні стандарти й технічні норми і правила. Є самостійні принципи Кодексу Аліментаріус, які охоплюють:

- додавання до харчових продуктів незамінних харчових речовин;
- контроль і сертифікацію імпорту й експорту харчових продуктів;
- встановлення й застосування мікробіологічних критеріїв для харчових продуктів;
- проведення оцінки мікробіологічного ризику;
- аналіз ризику в харчових продуктах, отриманих методами сучасної біотехнології¹.

Найбільшу групу спеціальних стандартів у Кодексі Аліментаріус становлять так звані «стандарти на окремі товари», яких набагато більше, ніж інших стандартів. До основних товарів, включених до Кодексу, відносять:

- зернові, бобові і похідні продукти, у тому числі рослинні білки;
- жири та масла і продукти споріднених категорій;
- рибу та рибні продукти;

¹ Codex Alimentarius – International Food Standards [Electronic resource]. – Available from:
<http://www.codexalimentarius.org>.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків

- свіжі фрукти та овочі;
- перероблені та свіжозаморожені фрукти і овочі;
- фруктові соки;
- м'ясо та м'ясні продукти;
- супи та бульйони;
- молоко та молочні продукти;
- цукор, продукти з какао і шоколад, а також інші різні продукти¹.

Стандарти на окремі товари зазвичай побудовані за єдиним зразком, викладеним у «Керівництві з процедури Комісії Кодексу Аліментаріус».

Формат стандартів містить такі категорії інформації.

Розділ «Сфера застосування» містить назву харчового продукту, до якого належить стандарт, та у більшості випадків вказує, для яких цілей буде використовуватись товар.

Розділ «Опис» включає визначення продукту або продуктів, на які поширюється стандарт, із вказівкою в необхідних випадках сировини, з якої ці продукти одержано.

Розділ «Обов'язковий склад» містить інформацію про склад і відмінні характеристики товару, а також про будь-які обов'язкові та факультативні інгредієнти.

Розділ «Харчові добавки» містить назви добавок і їхню максимальну кількість, яку дозволено додавати в харчові продукти. Харчові добавки повинні бути визнані ФАО і ВОЗ як безпечні, а використання харчових добавок повинне відповідати «Загальному стандарту Кодексу Аліментаріус на харчові добавки».

Розділ «Забруднювальні домішки» містить інформацію про гранично припустимий вміст забруднювальних домішок, які можуть бути присутні у продукті або продуктах, охоплених цим стандартом².

¹ Codex Alimentarius – International Food Standards [Electronic resource]. – Available from:
<http://www.codexalimentarius.org>.

² Там само.

Розділ «Гігієна» містить посилання на відповідні гігієнічні норми і правила Кодексу Аліментаріус для цього товару.

Розділ «Ваги й міри» містить такі положення, як заповнення тари й суха вага товару.

Розділ «Маркування» містить положення про назву харчового продукту й про будь-які особливі вимоги, що мають метою не допустити обману споживача або введення його в оману щодо характеру харчового продукту.

Розділ «Методи аналізу й відбору проб» містить перелік аналітичних методів, які необхідні для забезпечення відповідності товару вимогам цього стандарту. У розділі дається посилання на методи аналізу, що одержали міжнародне визнання і відповідають критеріям Комісії з точності, відтворюваності і т. д.¹

Більшість світових стандартів якості харчових продуктів базуються також на системі НАССР (англ. Hazard Analysis and Critical Control Point) – системі аналізу ризиків і контролю критичних точок, розробленій у США в 60–70-х рр. ХХ століття.

НАССР – концепція, яка передбачає систематичну ідентифікацію, оцінку та управління небезпечними факторами, які впливають на безпеку продуктів харчування. Це превентивна система в галузі харчової продукції. Її особливістю є вивчення кожного етапу проходження харчової продукції.

Методи НАССР охоплюють:

- аналіз ризиків і небезпек;
- визначення потенційних дефектів продукції;
- превентивний контроль;
- відповідальність і звітність.

Система НАССР призначена для зменшення ризиків і є ефективним механізмом для захисту торгової марки при просуванні на ринок і захисту технологічних процесів від ризиків забруднення

¹ Codex Alimentarius – International Food Standards [Electronic resource]. – Available from:

<http://www.codexalimentarius.org>.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків

продукції¹. Система передбачає встановлення семи ключових принципів контролю якості продуктів харчування:

- 1) проведення аналізу небезпечних факторів;
- 2) визначення критичних контрольних точок;
- 3) встановлення граничних значень;
- 4) введення системи контролю за критичними контрольними точками;
- 5) встановлення коригувальних дій, що їх необхідно вжити, коли спостереження свідчать, що певна критична контрольна точка виходить з-під контролю.
- 6) встановлення процедури перевірки для підтвердження того, що система HACCP працює ефективно;
- 7) розроблення методів документування всіх процедур і введення записів, пов'язаних із застосуванням цих принципів².

Консорціумом роздрібних торгівців Великобританії 1998 року було розроблено Глобальний стандарт BRS – Харчові продукти. Спочатку стандарт було створено головним чином для постачальників фірмової продукції, а пізніше він став широко застосовуватись у низці інших галузей харчової промисловості, включаючи підприємства ресторанного господарства та виробників інгредієнтів. Застосування стандарту за межами Великобританії зробило його глобальним і не лише для оцінювання постачальників, а і як основу для виробництва харчових продуктів та планування перевірок³.

Стандарт BRS встановлює вимоги щодо переробки харчових продуктів і виготовлення первинних продуктів, які постачаються як фірмові продукти роздрібних торгівців або ж як інгредієнти

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

² Hazard Analysis and Critical Control Point [Electronic resource]. – Available from : <http://haccp.org.ua>.

³ Методи визначення фальсифікації товарів / А. А. Дубініна та ін. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2010. – С. 68.

для використання підприємствами ресторанного господарства, компаніями-постачальниками і компаніями-виробниками. Глобальний стандарт для харчових продуктів BRC описує вимоги до безпеки харчових продуктів, якості й виробничих процесів, відповідність яким повинен забезпечити виробник, щоб виконувати вимоги законодавства й захисту прав споживачів.

Стандарт не застосовується до таких видів діяльності:

- оптова торгівля;
- імпорту;
- збут і зберігання (що не перебувають під безпосереднім управлінням компанії)¹.

А 2002 року було розроблено стандарт забезпечення якості й безпеки харчових продуктів для власних торговельних марок, так званий «International Food Standard» – IFS (Міжнародний стандарт на харчові продукти), призначений для проведення уніфікованих перевірок безпеки харчових продуктів і рівня якості виробників. Його можна застосовувати на всіх стадіях виробництва, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, на яких переробляють продукти харчування. Підприємці Австрії, Польщі, Іспанії і Швейцарії підтримують і застосовують стандарт IFS як свій стандарт для забезпечення безпеки харчових продуктів².

Міжнародний стандарт IFS переслідує такі принципові цілі:

- створення загального стандарту з єдиною системою оцінювання;
- атестація акредитованих і кваліфікованих органів, що сертифікують, і аудиторів;
- створення порівнянності й транспарентності в усьому ланцюжку поставок;
- зниження витрат як у постачальників, так і в торговельній мережі.

¹ BRC Global Standards [Electronic resource]. – Режим – Available from : <http://www.brcglobalstandards.com/GlobalStandards/Home.aspx>.

² Методи визначення фальсифікації товарів / А. А. Дубініна та ін. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2010. – С. 77.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків

Стандарт IFS заснований на принципах ISO 9001 і HACCP і орієнтований на забезпечення безпеки харчової продукції й упакування, застосовуваної при виробництві харчової продукції.

Зокрема, стандарт IFS забезпечує:

- комплексні вимоги щодо організації виробництва харчових продуктів, гігієни, здійснення технологічних процесів, компетентності персоналу;
- єдині критерії для оцінювання можливості виробників харчових продуктів робити й поставляти безпечні продукти відповідно до їхньої специфікації й законодавчих вимог;
- зниження витрат виробника на процедури підтвердження відповідностей харчової продукції при поставках;
- чіткі вимоги стандарту IFS, що визначаються за п'ятьма напрямками:
 - управління системами якості й безпеки;
 - управління ресурсами підприємства;
 - процеси виробництва;
 - управління відповідальністю;
 - оцінка, аналіз, поліпшення¹.

Окремо варто згадати про стандарти якості ISO 22000, що розроблені групою міжнародних організацій та окремих фахівців у галузі безпеки та якості продуктів харчування.

ISO 22000:2005 є першим серед групи стандартів і містить такі документи:

- ISOA'S 22004 «Системи менеджменту безпеки харчових продуктів. Провідні вказівки щодо застосування ISO 22000:2005» (Food safety management systems – Guidance on the application of ISO 22000:2005). Документ, виданий у листопаді 2005 року, містить провідні вказівки, покликані допомогти малим і великим організаціям у всьому світі розібратися із застосуванням основного стандарту сімейства;

¹ IFS – международная схема сертификации в пищевой отрасли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iksystems.ru/rus/publication10.php>.

- ISO/TS 22003 «Системи менеджменту безпеки харчових продуктів. Вимоги до органів, що здійснюють аудит і сертифікацію систем менеджменту безпеки харчових продуктів» (Food safety management systems – Requirements for bodies providing audit and certification of food safety management systems). У документі представлений гармонізований посібник з акредитації органів із сертифікації за стандартом ISO 22000 і визначені правила проведення аудиту систем менеджменту безпеки харчових продуктів. Стандарт було опубліковано в першому кварталі 2006 року;
- ISO 22002 «Системи управління якістю – Керівництво із застосування ISO 9002:2000 для виробництва сільськогосподарських культур»;
- ISO 22005 «Прослідковуваність у ланцюзі поставок кормів і харчових продуктів. Загальні принципи й посібник із проектування й розробки системи» (Traceability in the feed and food chain – General principles and guidance for system design and development)¹.

Стандарт ISO 22000 розроблений спеціально для того, щоб організації всіх типів, що беруть участь у ланцюгу поставки харчової продукції, могли впровадити систему менеджменту безпеки цієї продукції. До таких організацій належать виробники сировини й харчових продуктів, компанії, що забезпечують транспортування й зберігання готової продукції, організації роздрібної торгівлі, а також виробники устаткування, пакувального матеріалу, добавок та інгредієнтів. Стандарт ISO 22000, підтриманий світовою громадськістю, гармонізує вимоги до систем менеджменту безпеки ланцюгів поставки продовольчих товарів, пропонуючи унікальне рішення міжнародного масштабу. Крім того, системи менеджменту, засновані на ISO 22000, можуть бути сертифіковані.

¹ Методи визначення фальсифікації товарів / А. А. Дубініна та ін. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2010. – С. 88.

3.3. Міжнародні стандарти як детермінант попередження ризиків

Упровадження міжнародних стандартів серії ISO 22000 дозволяє одержати організаціям такі переваги:

- визнання безпеки харчової продукції з боку споживачів;
- переваги в одержанні замовлень від інших компаній, що вимагають від своїх постачальників сертифікованої системи безпеки харчової продукції;
- розширення ринку збуту продукції, включаючи її реалізацію на закордонних ринках, де безпека харчової продукції є обов'язковою вимогою;
- додаткові конкурентні переваги в тендерах і конкурсах;
- досягнення більшої відповідності міжнародним вимогам, що особливо актуально напередодні вступу до СОТ;
- використання світового досвіду у сфері систем менеджменту безпеки харчової продукції;
- створення ефективної системи внутрішнього контролю з безпеки харчової продукції;
- підвищення інвестиційної привабливості на основі впевненості інвесторів у більшій стабільності організації;
- зниження витрат, пов'язаних із виробничим браком, відкликаннями продукції, судовими розглядами і штрафами¹.

Удосконалена система стандартизації діє і в Росії. Відповідно до національного законодавства для будь-якого виду продукції, що імпортується в Росію з інших країн або виробляється в Росії, потрібен сертифікат відповідності. Для експортних товарів ці сертифікати вказані серед необхідних документів для подання на митниці. Усі гуртові і роздрібні продавці, які працюють на російському ринку, зобов'язані подавати свої сертифікати на вимогу клієнтів або державних інспекторів. Для деяких товарів навіть заборонено проведення реклами, якщо вони не мають сертифіката².

¹ Standards catalogue [Electronic resource]. – Available from : http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc.htm.

² Загальна інформація про ГОСТ-Р Сертифікат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-marketci.com/Consulting/Ukr/faq_gost_ukr.htm#1.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок про детальну розробленість і багатоваріантність стандартів у сфері виробництва продуктів харчування в розвинутих країнах світу. Адже, загалом, європейське законодавство з питань безпеки та якості харчових продуктів регулюється близько 160 європейськими директивами, які варто запровадити в законодавство України для створення аналогічної системи¹. Саме це завдання і має бути пріоритетним у подальшому реформуванні національного законодавства в досліджуваній сфері.

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

Розділ 4

ЯКІСТЬ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СФЕРИ ЇХ ВИРОБНИЦТВА В НОРМАТИВНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

Відповідно до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів»¹, безпечність харчового продукту – це такий його стан, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, установлених санітарними заходами чи технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача) у разі його споживання за призначенням.

У свою чергу, безпечний харчовий продукт – це продукт харчування, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів і споживання (використання) за призначенням².

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

² Там само.

У 1995 році постановою Кабінету Міністрів України було створено Координаційний експертний комітет з питань якості та безпеки продуктів харчування, головним завданням якого були координація роботи органів системи державного контролю якості та безпеки продуктів харчування. У лютому 1999 року Комітет ліквідовано відповідним указом Президента України, а на його базі, разом із низкою інших державних структур, було створено Національне агентство з контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення, яке, однак, у липні того ж року теж було ліквідоване, а відповідні функції передані структурним підрозділам Міністерства охорони здоров'я.

Особлива увага в Україні на законодавчому рівні надається перевірці якості дитячого харчування. Зокрема, діє спеціальна Центральна галузева дегустаційна комісія з оцінки якості продуктів дитячого харчування, молочноконсервної та сокової продукції, завданням якої є проведення органолептичної оцінки якості вищевказаної продукції, що виробляється, і нових видів, які рекомендуються для поставлення на виробництво. Загалом, питанням якості дитячого харчування в нашій державі станом на 2012 рік присвячено понад 10 нормативно-правових актів.

Базовим у правовому забезпеченні якості продуктів харчування в Україні є Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», що регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, які виробляють, перебувають в обігу, імпортують чи експортують. Більш повний перелік нормативних актів щодо забезпечення якості продуктів харчування в Україні у хронологічній послідовності представлено в табл. 4.1.

Варто зауважити, що дія Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» не поширюється на тютюн і тютюнові вироби та харчові продукти з наявністю генетично модифікованих організмів чи їхніх ком-

Таблиця 4.1

**Перелік основних нормативних актів,
що регулюють господарську діяльність у сфері виробництва
продуктів харчування в Україні**

Вид документа	Назва	Видавець	Рік
Закон	Про захист прав споживачів	ВРУ	1991
Закон	Про ветеринарну медицину	ВРУ	1992
Закон	Про карантин рослин	ВРУ	1993
Закон	Про охорону прав на сорти рослин	ВРУ	1993
Декрет	Про стандартизацію та сертифікацію	КМУ	1993
Закон	Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення	ВРУ	1994
Закон	Про пестициди і агрохімікати	ВРУ	1995
Закон	Про безпечність та якість харчових продуктів	ВРУ	1997
Закон	Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції	ВРУ	1997
Наказ	Правила обов'язкової сертифікації послуг харчування	ДКУ з питань технічного регулювання і споживчої політики	1997
Постанова	Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки	ВРУ	1998
Закон	Про стандартизацію	ВРУ	2001
Закон	Про підтвердження відповідності	ВРУ	2001
Закон	Про акредитацію органів з оцінки відповідності	ВРУ	2001
Закон	Про насіння та садібний матеріал	ВРУ	2002
Закон	Про молоко та молочні продукти	ВРУ	2004
Закон	Про дитяче харчування	ВРУ	2006

понентів, а також на харчові продукти, вироблені для особистого споживання.

У Законі подано вичерпний перелік визначень понять, що вживаються у сфері забезпечення якості продуктів харчування, охарактеризовано суть діяльності та повноваження спеціалізованих державних служб у процесі контролю якості харчових продуктів та умов їх виробництва.

Відповідно до Закону, зокрема, до основних повноважень Державної санітарно-епідеміологічної служби належать:

- участь у роботі Національної комісії України з Кодексу Аліментаріус з питань, що належать до її компетенції, включаючи розроблення та перегляд санітарних заходів;
- встановлення санітарних (гігієнічних) вимог для потужностей (об'єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу, допоміжних матеріалів для переробки;
- затвердження обов'язкових параметрів безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів;
- впровадження та здійснення державного нагляду за виконанням санітарних заходів у частині дотримання вимог санітарного законодавства щодо об'єктів санітарних заходів, які регулюють захист життя і здоров'я людини, та веде державний моніторинг його результатів;
- консультування та навчання виробників і продавців (постачальників) стосовно систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності виробництва харчових продуктів;
- здійснення державного нагляду за запровадженням систем НАССР та аналогічних систем забезпечення якості та безпечності, які використовуються виробниками харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок і допоміжних матеріалів для переробки та ін.;
- проведення державного контролю на потужностях (об'єктах) з виробництва харчових продуктів, підконтрольних служб,

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

- харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок та допоміжних матеріалів для переробки;
- проведення державного контролю на всіх потужностях (об'єктах) з обігу харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок та допоміжних матеріалів для переробки;
 - видання сертифікатів придатності для споживання людиною на запит зацікавлених сторін на підставі результатів розширеного контролю харчових продуктів;
 - впровадження програм вибіркового і стандартного контролю харчових продуктів під час їх обігу;
 - проведення розширеного контролю на підставі професійної оцінки санітарного інспектора або в рамках програми вибіркового контролю харчових продуктів, що здійснюється в порядку державного нагляду,
 - разом з іншими відповідними державними органами бере участь у розробленні стандартів для харчових продуктів, допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу;
 - участь у розробленні технічних регламентів, що встановлюють мінімальні специфікації якості для харчових продуктів, а також для харчових добавок, ароматизаторів, допоміжних засобів для переробки, допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу і потужностей (об'єктів);
 - проведення лабораторних досліджень для оцінювання безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних службі;
 - організація та проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи;
 - встановлення періодичності державного нагляду для потужностей (об'єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних службі, на підставі аналізу ризиків;
 - здійснення стандартного та розширеного санітарного прикордонного контролю вантажів із харчовими продуктами, які імпортуються або експортуються;

- визначення та затвердження переліку харчових продуктів, які переважно представляють високий і низький ризик для здоров'я людей;
- уповноваження акредитованих лабораторій на проведення досліджень (випробувань) для перевірки параметрів безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних служб;
- здійснення погоджень і затвердження переліків технічних умов, методик, стандартів тощо;
- видання експлуатаційних дозволів операторам потужностей (об'єктів), які займаються виробництвом і введенням в обіг харчових продуктів, підконтрольних службі, та ведення реєстрів таких експлуатаційних дозволів;
- визначення форми та змісту інформації про придбання і використання харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів та допоміжних матеріалів для переробки, які повинні вести особи, що здійснюють виробництво з метою забезпечення відслідковування таких продуктів;
- здійснення реєстрації та ведення Державного реєстру харчових продуктів для спеціального дієтичного споживання і функціональних харчових продуктів, дієтичних добавок та ін.;
- проведення санітарно-епідеміологічного розслідування, спрямованого на виявлення причин та умов, що призводять до надходження в обіг небезпечних або непридатних до споживання харчових продуктів, виникнення і поширення інфекційних хвороб через харчові продукти, групових та індивідуальних харчових отруень і вживання заходів щодо припинення їх подальшого поширення;
- вживання в межах компетенції заходів для усунення порушень чинного законодавства і притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні таких правопорушень, у порядку, встановленому законом¹.

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

Діяльність Державної санітарно-епідеміологічної служби регулюється також Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹, що, загалом, регулює суспільні відносини, які виникають у відповідній сфері, визначає в цьому контексті права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, установлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

У свою чергу, головними завданнями Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, відповідно до Закону, є:

- участь у роботі Національної комісії України з Кодексу Аліментаріус з питань, що належать до її компетенції, включаючи розроблення та перегляд санітарних заходів;
- проведення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляд на потужностях (об'єктах) для вирощування (виробництва) тварин, необроблених харчових продуктів тваринного походження та обігу сільськогосподарської продукції і видання відповідних ветеринарних документів, що засвідчують їхній ветеринарно-санітарний стан;
- проведення дозабійного інспектування тварин і післязабійного інспектування їхніх продуктів на бойнях, а також післязабійне інспектування тварин, забитих на полюванні, на потужностях (об'єктах), призначених для цих цілей;
- впровадження і нагляд за виконанням санітарних заходів у частині дотримання вимог Закону України «Про ветеринарну медицину» та інших нормативно-правових актів, які регулюють захист життя і здоров'я тварин, а також людей від захворювань, спільних із тваринами;
- надання консультацій і проведення навчання виробників харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі,

¹ Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – С. 4–8.

- з питань систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності та якості;
- здійснення державного нагляду за впровадженням систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності та якості, які використовуються виробниками харчових продуктів;
 - здійснення державного контролю і нагляду на потужностях (об'єктах) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та агропродовольчих ринках;
 - видання сертифікатів придатності для споживання людиною на запит зацікавлених сторін на підставі державного контролю або результатів розширеного контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
 - проведення розширеного контролю на підставі професійної оцінки ветеринарного інспектора або в рамках програми вибіркового контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
 - проведення стандартного та розширеного прикордонного санітарного контролю імпортованих, транзитних та експортних вантажів харчових продуктів;
 - видання експлуатаційних дозволів операторам потужностей (об'єктів), які займаються виробництвом харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та для агропродовольчих ринків, а також ведення їхніх реєстрів;
 - видання міжнародних ветеринарних сертифікатів на харчові продукти, підконтрольні ветеринарній службі;
 - уповноваження акредитованих лабораторій на проведення досліджень (випробувань) для перевірки параметрів безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
 - затвердження методики вимірювань, методів випробувань харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та їх переліків;

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

- затвердження переліку референс-лабораторій на проведення арбітражних досліджень харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
- запровадження програми вибіркового і стандартного контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, під час їх обігу та виконання загальнодержавних програм державного моніторингу максимальних меж залишків ветеринарних препаратів та інших забруднювальних речовин у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі;
- установа періодичності проведення державного нагляду за потужностями (об'єктами) з виробництва харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, на підставі аналізу ризику;
- призначення і проведення лабораторних досліджень для оцінювання безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
- разом з іншими відповідними державними органами розроблення стандартів для харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
- участь у розробленні технічних регламентів, що встановлюють мінімальні специфікації якості для харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
- проведення епізоотичного або за потреби участь у санітарно-епідеміологічних розслідуваннях, спрямованих на встановлення причин та умов, що призводять до надходження в обіг небезпечних або непридатних для споживання харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;
- вживання заходів для усунення порушень Закону і притягнення до відповідальності осіб, які є винними в таких порушеннях, у порядку, встановленому законом;
- затвердження ветеринарно-санітарних вимог для потужностей (об'єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

- організація і проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи;
- погодження технічних умов виробництва, технічних регламентів, стандартів, проектів потужностей (об'єктів) харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі¹.

Водночас у нашій державі діє дорадчий орган – Національна комісія України з Кодексу Аліментаріус, яка координує діяльність щодо гармонізації вітчизняного законодавства до міжнародного у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Відповідно до законодавства Комісія виконує низку завдань, серед яких:

- розроблення проектів нових і зміни до наявних санітарних заходів;
- здійснення уніфікації науково-методичних підходів до розроблення санітарних заходів і технічних регламентів, оцінювання ризику та визначення обов'язкових параметрів безпечності харчових продуктів, а також розроблення методів і процедур для забезпечення безпечності харчових продуктів у процесі їхнього виробництва та обігу;
- сприяння впровадженню нових технологій виробництва харчових продуктів, міжнародних стандартів і вітчизняних технічних регламентів щодо технологій виробництва харчових продуктів, міжнародних санітарних заходів і нових методів аналізу харчових продуктів, рекомендованих відповідними міжнародними організаціями;
- виконання функції інформаційно-довідкової служби щодо надання інформації з питань роботи Комісії з Кодексу Аліментаріус і впровадження в Україні її рекомендацій та рішень;
- участь у засіданнях Комісії з Кодексу Аліментаріус та її комітетів;

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

– організація і проведення наукових експертних досліджень питань, що належать до її компетенції¹.

Однак, окрім Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів», існує також низка інших нормативних документів, які в сукупності значно ускладнюють можливості контролю якості продуктів харчування.

Зокрема, варто згадати низку положень Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2007). Відповідно до цього документа органи контролю мають попереджати виробника про перевірку за 10 днів до її проведення (відповідно до європейських норм усі перевірки мають бути несподіваними). Іншим недоліком названого Закону є те, що в ньому визначено, що органи контролю мають купувати й здійснювати випробування продукції за рахунок цільових бюджетних коштів (які не завжди передбачені в Державному бюджеті).

Водночас Міністерство охорони здоров'я, затверджуючи показники безпечності, спирається ще на радянські нормативні документи від 1989 року, які не відповідають сучасним вимогам: містять чимало забруднювачів продуктів, які вже давно ніхто не використовує у виробництві, однак не враховують наявності сотень пестицидів, гормональних препаратів, антибіотиків, мікотоксинів тощо, які нормуються в Євросоюзі².

Очевидно, що реформа національної системи стандартизації і сертифікації у сфері якості харчових продуктів у напрямі до підвищення їхньої якості та відповідності міжнародним стандартам не враховує всі нюанси технологічних процесів виробництва.

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

² Поташній Ю. CUSM! Інакше – масло без молока, а ковбаса без м'яса [Електронний ресурс] / Ю. Поташній // Журнал Верховної Ради України «Віче». – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2537>.

Для прикладу, відповідно до чинних нових державних стандартів, ковбасні вироби найвищого ґатунку повинні на 100% складатися з м'яса. Однак у той же час у Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів»¹ зазначено, що м'ясо – це будь-які їстівні частини тварин (а отже, до цієї категорії можна віднести і сухожилля, шкіру, нутрощі та ін. побічні продукти тваринництва). Більше того, у мінімальних специфікаціях якості ковбасних виробів для окремих їхніх видів вказаний максимально допустимий вміст вологи до 75% (очевидно, за наявності в такому продукті 25% м'яса найнижчої якості, він буде вважатися таким, що відповідає встановленим нормам).

За оцінками центру «Тест», близько 70% ковбасних виробів випускається із серйозними порушеннями і відхиленнями від стандартів. Завдяки спеціальним домішкам, вміст води у вареній ковбасі може доходити до 75%. Основою багатьох варених ковбас, сосисок є так звана емульсія – перемелені й зварені до стану ясно-сірої кашки шкіра, костوماхи, субпродукти й інші відходи м'ясовиробництва. Замість м'якоти використовуються шкіра, сухожилля, кісткове борошно, кров, м'ясо механічного обвалювання. Сучасні технології дозволяють зробити колір і запах продукту практично ідеальним навіть за 20-відсоткового вмісту м'яса в ковбасі².

Як зазначають експерти, чинна в Україні система технічних норм та умов не відповідає сучасним вимогам, адже призводить до зайвої формалізації виробничих процесів у харчовій промисловості, що знижує конкурентоздатність національних товаровиробників. Водночас перевірку якості варто здійснювати лише на початковій (сировина) і кінцевій (готовий продукт) стадіях,

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

² Скільки м'яса в ковбасі, яку нам продають? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tercsms.te.ua/download/public2/article15.doc.

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

а питання умов виробництва в такій ситуації буде вирішено самостійно виробниками.

Як довів ринковий досвід зарубіжних країн, контролювати достатньо тільки небезпечні та шкідливі домішки у продуктах. Отже, систему стандартів у сучасному варіанті треба скасувати цілком. Споживач від цього тільки виграє, оскільки на ринку з'явиться більше нових товарів, а виробник стане конкурентоздатнішим, адже йому не доведеться витратитися на зайві формальності¹.

Порівнявши норми українського і європейського законодавства щодо контролю якості та безпечності продуктів харчування (табл. 4.2)², можемо зробити висновок про те, що сфера стандартизації та контролю якості у виробництві продуктів харчування в Україні перебуває у стадії формування.

І справді, в Україні немає закону про державний ринковий нагляд за додержанням вимог щодо безпеки продукції, розроблений на основі директив Європейського Союзу 2001/95/ЕС про загальну безпеку продукції, і 85/374/ЕС щодо відповідності законів, положень та адміністративних постанов країн-членів щодо відповідальності за дефектну продукцію. Не запроваджені положення, стандарти Комісії «Кодекс Аліментаріус», застосування яких передбачене Законом України «Про безпечність і якість харчових продуктів». Не впроваджено на підприємствах України системи забезпечення безпеки харчової продукції відповідно до вимог стандартів ISO 22000, що унеможливило забезпечити конкурентоспроможність вітчизняних виробників щодо експорту харчової продукції. Не запроваджені положення Регламенту Європейського Парламенту і Ради 178/2002/ЄС від 28 січня 2002 року

¹ Дубровський В. Битва за дерегуляцію [Електронний ресурс] / В. Дубровський // Економічна правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/07/19/329835>.

² Складено за: Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення : аналітичний звіт // Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України: робочий документ конференції IFC. – К., 2009. – 69 с.

Таблиця 4.2

**Порівняльний аналіз українського і європейського законодавства
щодо безпечності харчових продуктів**

Україна	Європейський Союз
1	2
Відсутність організаційної та фінансової бази для здійснення вичерпних досліджень у сфері безпечності харчових продуктів	Створені законодавчі умови, що дозволяють надавати науково обґрунтовану інформацію особам, які ухвалюють рішення щодо безпечності продуктів харчування
За своєю природою українське законодавство про харчові продукти використовує принцип «презумпції невинуватості». Воно наділяє представників державних органів контролю повноваженнями одноосібно вирішувати, чи порушило конкретне підприємство норми, та застосовувати до нього штрафні або інші санкції	Законодавець намагається відшукати баланс між необхідністю захисту споживачів та інтересами операторів ринку. Приклад: принцип належного виконання своїх зобов'язань (належної сумлінності), що використовується в законодавстві Великобританії. Відповідно до цього принципу виробник може бути звільнений від санкцій, якщо зможе довести, що здійснив усе від нього залежне, щоб виконати вимоги закону
Немає чітких механізмів або принципів координації дій різноманітних регуляторних органів на національному рівні. Відсутній чіткий розподіл повноважень між органами контролю. Не існує єдиного органу контролю у сфері контролю безпечності харчової продукції або інтегрованої системи контролю за продуктами харчування	Держави – члени ЄС створили або перебувають у процесі створення єдиних органів контролю або інтегрованих систем контролю всього ланцюга виготовлення продукту відповідно до принципу «від лану до столу», починаючи з поля і закінчуючи роздрібною торгівлею. Регламент Європейського парламенту та Ради 882/2004 від 29 квітня 2004 р. передбачає чіткі принципи та механізми побудови і функціонування національної системи контролю харчових продуктів

1	2
<p>Постійно зростає кількість адміністративних послуг (якими підприємства змушені скористатися для дотримання вимог законодавства та органів контролю)</p> <p>В українському законодавстві відсутній системний і прозорий механізм оцінювання впливу та (або) перегляду законодавства про безпечність харчових продуктів</p> <p>Для будь-якого виду продукції, яка має вироблятися серійно, необхідно затверджувати нормативну документацію</p>	<p>Як правило, виробники сплачують лише за ті види адміністративних послуг, які не стосуються переважної більшості підприємств на ринку харчових продуктів. Наприклад, за здійснення додаткових заходів державного контролю в разі порушень законодавства, виявлених під час виконання звичайних процедур з офіційного контролю</p> <p>Існує законодавча основа для системного перегляду законодавства про безпеку харчової продукції, у тому числі й через консультації з широким колом зацікавлених осіб</p> <p>Затвердження нормативних документів та отримання дозволу на розміщення на ринку передбачається лише для товару, який може бути кваліфікований як «новітній харчовий продукт». У всьому ЄС щороку реєструють не більше ніж кілька десятків новітніх харчових продуктів</p>
<p>Періодично потрібно в обов'язковому порядку проводити сертифікацію (і повторну сертифікацію) продуктів</p>	<p>Сертифікація використовується майже виключно для експортно-імпортних операцій (тільки якщо цього вимагає країна, до якої імпортують продукцію)</p>
<p>Ветеринарна сертифікація передбачена для всіх видів продуктів тваринного походження (У тому числі продуктів переробки, виготовлених із сировини, яку вже перевіряли раніше)</p>	<p>Обов'язковою є перевірка всіх живих тварин перед забоем і туш після забою. Отримання ж ветеринарного документа на перероблену продукцію, призначену для внутрішнього ринку, як правило, не є обов'язковим</p>

Продовження табл. 4.2

1	2
<p>Кожен інгредієнт харчового продукту має супроводжуватися значною кількістю обов'язкових документів. Це спричиняє експоненціальне збільшення кількості документів, які оператори ринку мають готувати (отримувати) упродовж харчового ланцюга</p>	<p>Для трансакцій на внутрішньому ринку ЄС кількість обов'язкових документів значно менша. У деяких випадках паперові документи не вимагають взагалі (завдяки електронному документообігу)</p>
<p>Функція контролю здійснюється двома або, для продуктів тваринного походження, трьома органами контролю, які, як правило, перевіряють дотримання майже однакових вимог</p>	<p>Офіційний контроль конкретного виробника виконується, як правило, одним органом контролю. У деяких випадках залучаються інші органи контролю, але вони здійснюють перевірки стосовно інших правових вимог, що не дублюються з першими</p>
<p>Не існує національного плану контролю харчових продуктів із щорічною звітністю про його виконання з боку державних органів контролю</p> <p>Лише обмежена кількість випробувальних лабораторій відповідає стандарту ISO 17025, хоча Україна прийняла еквівалентний йому державний стандарт</p>	<p>Національний план контролю безпечності харчових продуктів формулюється органом контролю (органами) і супроводжується щорічними звітами про виконання</p> <p>Усі випробувальні лабораторії, які здійснюють аналізи для цілей державного контролю, повинні відповідати стандарту ISO 17025</p>

4.1. Якість продуктів харчування в нормативно-правових актах України

«Про встановлення загальних принципів та вимог законодавства щодо харчових продуктів, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур у галузі безпеки харчових продуктів» і Регламенту (ЄС) № 882/2004 Європейського Парламенту і Ради від 29 квітня 2004 року «Про проведення офіційного контролю з метою забезпечення перевірок додержання закону про продукти харчування та фураж і правил, що стосуються здоров'я та благополуччя тварин»¹.

Специфіка актуальної стадії пов'язана з недостатньою розробленістю національного законодавства у вказаній галузі, а також його зайвою диференціацією, неузгодженістю, дублюванням функцій. Відповідно, така ж ситуація характерна і для організаційного механізму забезпечення стандартизації і сертифікації у сфері виробництва продуктів харчування. Зокрема, як зазначають фахівці, суттєвою проблемою є неможливість перевірки в Україні якісних характеристик багатьох як імпортних, так і вітчизняних продуктів харчування, оскільки ті ж установи, що займаються видаванням сертифікатів і ліцензій, не можуть об'єктивно здійснювати перевірку якості продуктів, на які вони ж видали дозвільні документи. Очевидно, що перевіркою якісних характеристик продуктів харчування мали б займатися окремі незалежні організації, які мали б широкі повноваження щодо контролю якості та безпечності відповідної продукції.

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Сучасна нормативно-правова база забезпечення продовольчої безпеки населення України є досить розрізненою і суперечливою. Відповідно, два головні завдання управління продовольчою безпекою в державі – забезпечення продовольчої безпеки населення і сприяння зростанню виробництва в галузі – вирішуються далеко не повністю. Повноваження щодо регулювання сфери виробництва продуктів харчування в державі мають три центральні органи виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики і продовольства та Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Досить багато контрольних функцій має Міністерство охорони здоров'я України. Зокрема, під його егідою Державна санітарно-епідеміологічна служба та Державна ветеринарна та фітосанітарна служби (рис. 4.1). Водночас реально питаннями розвитку агропромислового комплексу і забезпеченням продовольчої безпеки населення займається Міністерство аграрної політики і продовольства України.

У програмних документах уряду України одним із пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку держави визнається перехід економіки на інноваційний шлях розвитку. В Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) базовим принципом стратегічного курсу визначено утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави¹.

¹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / Нац. ін-т страт. досл. ; Ін-т економ. прогноз. НАН України. – К., 2004. – С. 4.

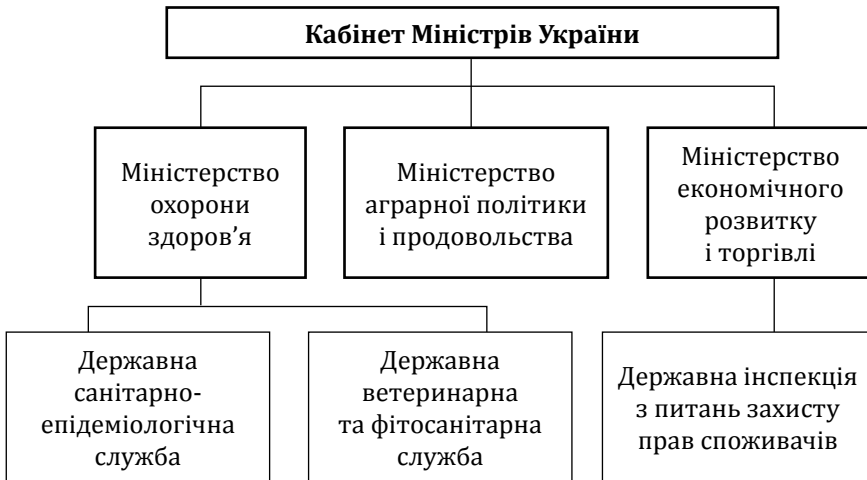

Рис. 4.1. Організаційна структура управління якістю та безпечністю продуктів харчування в Україні

Ключовою проблемою інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування донедавна була ситуація, пов'язана із концентрацією в руках одного регуляторного органу (Держспоживстандарту) всіх регуляторних функцій (стандартизація, метрологія, оцінка відповідності, ринковий нагляд та захист прав споживачів). Така концентрація суперечила міжнародній практиці, яка переважно вимагає чіткого розподілу обов'язків між регуляторним органом, що є державною установою, відповідальною за розроблення або прийняття нормативу, та виконавчим регуляторним органом, який є державною установою, відповідальною за застосування цього нормативу (жоден орган не може одночасно нести відповідальність і за оцінку ризику, і за управління ризиком, і за повідомлення про ризик)¹. Однак

¹ Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення : аналітичний звіт // Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України : робочий документ конференції IFC. – К., 2009. – С. 68.

у 2011 році Держспоживстандарт був ліквідований, а його функції передані, Міністерству економічного розвитку і торгівлі та підконтрольним йому структурам, зокрема, Державній інспекції з питань захисту прав споживачів, що проте не вирішило проблему розподілу обов'язків та відповідальності у сфері нагляду та контролю за якістю продуктів харчування.

Безпосереднє відношення до інноваційного розвитку національної сфери виробництва продуктів харчування має нормативно-правове забезпечення розробки і впровадження нових харчових продуктів.

Новий харчовий продукт – продукт, включно з його інгредієнтами, який ще не виходив на споживчий ринок держави, тому що:

- має нову або цілеспрямовано модифіковану первісну молекулярну структуру;
- містить або складається з генетично модифікованих організмів;
- виготовлений з, але не містить генетично модифікованих організмів;
- містить або виділений з мікроорганізмів, грибів та водоростей;
- містить або виділений з рослин та інгредієнтів харчових продуктів, виділених із тварин, за винятком харчових продуктів, включаючи інгредієнти цих харчових продуктів, що отримані за традиційними методами розведення тварин та мають історію безпечного харчового споживання;
- вироблений шляхом застосовування виробничого процесу, що раніше не використовувався і який може призвести до значних змін у складі та структурі харчових продуктів або інгредієнтів цих харчових продуктів і вплинути на їхню поживну цінність, обмін речовин або рівень небезпечних факторів¹.

¹ Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку

Новий харчовий продукт не повинен становити загрози для споживача, вводити його в оману, а також відрізнятися від харчових продуктів, які він призначений замінити, настільки, щоб його звичайне споживання було для споживача несприятливим щодо поживності.

Спинимось детальніше на нормативно-правовій базі розвитку інноваційної діяльності в Україні загалом. Зокрема, у Законі України «Про інноваційну діяльність» визначено такі напрями державного регулювання інноваційної діяльності в нашій державі:

- визначення і підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;
- формування і реалізація державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захист прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансова підтримка виконання інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримка функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури¹.

Водночас, незважаючи на те, що в сучасних умовах в Україні найбільш дієвим способом активізації інноваційної діяльності з боку держави є фінансова підтримка, уже понад десятиліття в нашій державі не виконується норма Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної

¹ Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

діяльності в розмірі не менше ніж 1,7% валового внутрішнього продукту України. Щорічні бюджетні видатки на науку та інновації становлять не більше ніж 0,5% ВВП, а сумарно видатки з усіх джерел – лише до 1,2% ВВП. Відповідно, на науку з державного бюджету витрачається коштів у 10 разів менше, ніж на забезпечення діяльності органів державної влади і правоохоронних органів, тоді як, наприклад, у США, навпаки, витрати на науку в 1,3 разу перевищують витрати на забезпечення діяльності органів державної влади і правоохоронних органів¹.

Ідеальним варіантом інтенсифікації інноваційної діяльності в Україні мало би бути створення національної інноваційної системи, яка б органічно вписувалася в наявну систему органів державної влади². Зокрема, ухвалена в Україні Концепція розвитку національної інноваційної системи виділяє в її структурі низку підсистем:

- державне регулювання, що складається із законодавчих, структурних і функціональних інституцій, які встановлюють і забезпечують дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері та взаємодію всіх підсистем національної інноваційної системи;
- освіта, що складається з вищих навчальних закладів, науково-методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів;
- генерація знань, що складається з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові

¹ Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»: Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2632-17>.

² Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори / О. В. Пабат. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2012. – С. 122.

4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку

- знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств;
- інноваційна інфраструктура, що складається з виробничо-технологічної, фінансової, інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової складової, а також із технополісів, технологічних і наукових парків, інноваційних центрів та центрів трансферу технологій, бізнес-інкубаторів, інноваційних структур інших типів;
 - виробництво, що складається з організацій і підприємств, які виробляють інноваційну продукцію і надають послуги або є споживачами технологічних інновацій¹.

Для структури управління інноваційною діяльністю в Україні характерне суттєве дублювання функцій різними центральними органами влади в інноваційній сфері. До того ж окремі органи влади, які, відповідно до положення, повинні бути самостійними, виявилися насправді підконтрольними керівникам певних міністерств.

Державне регулювання у вітчизняній інноваційній сфері здійснює Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Водночас подібні функції також має Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації, діяльність якого координує міністр освіти і науки, молоді та спорту.

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації – центральний спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань формування та реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства. У межах своїх повноважень він орга-

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680–р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=680-2009-%F0>.

нізовує виконання актів законодавства і здійснює контроль за їх реалізацією, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України¹.

Відповідно до нормативної бази, основними завданнями Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації є:

- участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для розвитку інформаційного суспільства;
- здійснення заходів щодо координації діяльності органів виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для розвитку інформаційного суспільства;
- здійснення заходів щодо розвитку наукового і науково-технічного потенціалу України, удосконалення мережі науково-дослідних (науково-технічних) установ;
- створення сприятливих умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного інноваційного потенціалу, розвитку відповідної інфраструктури;
- розроблення засад наукового, науково-технічного та інноваційного розвитку України;
- формування пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на підставі довгострокових

¹ Положення про Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2010 р., № 675. – Режим доступу :

<http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/joomla-license/2010-08-21-12-59-38>.

4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку

- і середньострокових прогнозів науково-технічного та інноваційного розвитку;
- створення національної інноваційної системи;
 - забезпечення інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір із збереженням і захистом національних інтересів;
 - забезпечення розвитку генетично-інженерної діяльності та сприяння розвитку системи біологічної та генетичної безпеки;
 - здійснення управління системою наукової і науково-технічної експертизи;
 - забезпечення розвитку загальнодержавної системи науково-технічної інформації;
 - здійснення заходів щодо розвитку і вдосконалення інфраструктури інформатизації, системи національних електронних інформаційних ресурсів та надання державних послуг з використанням електронних засобів, підвищення їх якості та доступності;
 - формування Національної програми інформатизації та забезпечення її виконання;
 - впровадження технологій електронного урядування;
 - сприяння розвитку на конкурентних засадах підприємництва у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів, надання інформаційних послуг із використанням електронних засобів;
 - створення умов для розвитку національного інформаційного простору, інтеграції сфер інформатизації, телекомунікацій, інформаційних ресурсів України в європейський інформаційний простір¹.

¹ Положення про Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2010 р., № 675. – Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/joomla-license/2010-08-21-12-59-38>.

Сьогодні, в умовах зростаючої конкуренції на внутрішньому ринку продовольчих товарів, посилюючого тиску з боку іноземних виробників, розгортання інфляційних процесів, за постійного зростання вартості енергоносіїв, дефіциту кваліфікованої робочої сили, інновації стають головним і необхідним чинником забезпечення конкурентних переваг для харчових підприємств і галузі загалом.

Крім того, в умовах зростання відкритості внутрішнього ринку (на сьогодні на вимогу СОТ знято практично всі бар'єри для імпорту в Україну продовольчих товарів) вітчизняні споживачі постійно пропонують широкий асортимент продовольчих товарів, при цьому продукція швидко змінюється, вдосконалюється її зміст і упаковка. Тому, не розвиваючи свого інноваційного потенціалу, виробники не будуть здатні відповідати сучасним вимогам ринку та конкурувати з більш сприйнятливими до нововведень конкурентами. Тож постійне вдосконалення обладнання і технологій, впровадження інновацій є сьогодні необхідною передумовою становлення високоефективної та конкурентоздатної на внутрішньому і світовому ринках харчової промисловості України.

Для стимулювання інноваційного розвитку харчової промисловості з боку держави варто орієнтувати її зовнішню політику на максимальне використання можливостей інтеграції з міжнародними економічними об'єднаннями та впровадити роботу з адаптації іноземного досвіду сприяння інноваційному розвитку.

Одним із визначальних чинників реалізації моделі інноваційного розвитку галузі є підготовка кваліфікованих кадрів для харчової промисловості. Однак, як уже зазначалось, сучасна система освіти характеризується застарілою матеріально-технічною та інформаційною базою, її кадровий склад не відповідає сучасним вимогам. Крім того, ускладнює ситуацію невідповідність кваліфікації випускників навчальних закладів сучасним вимогам.

Важливим при цьому є вирішення питання кадрового забезпечення харчової промисловості, зокрема кваліфікованою робочою силою та якісно підготовленим відповідно до сучасних світових

вимог інженерно-технічним персоналом. Найбільший попит на ринку праці для харчової промисловості мають такі спеціалісти як: маркетологи, менеджери ринку харчових продуктів, ревізори контролінгу за якістю харчової продукції.

Інноваційний розвиток підприємств є головним чинником успіху в зростаючій ринковій конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва та якості продукції харчової промисловості. Однак сьогодні значна частка харчових виробництв має застарілу матеріально-технічну базу і неспроможна без допомоги держави впроваджувати новітні технології та технічні рішення. Управління інноваційним розвитком галузі повинно базуватися на узгодженій політиці держави, бізнесу та науки. Держава повинна підтримувати інноваційно-активні підприємства, забезпечувати еквівалентність конкурентних умов із зарубіжними виробниками продовольчих товарів, сприяти залученню інвестицій задля використання вітчизняних передових технологій та адаптації до вітчизняних умов іноземних технологічних інновацій. Сприяння розвитку галузевої науки та освіти також є одним із головних завдань держави в реалізації інноваційної моделі розвитку галузі¹.

На наш погляд, наявний організаційний механізм управління продовольчою безпекою в Україні є недосконалим, а тому потребує кардинальної трансформації. Вважаємо, така трансформація повинна полягати в розмежуванні функцій сертифікації та стандартизації і контролю у сфері виробництва продуктів харчування. Іншими словами, державна структура, яка видає сертифікати, затверджує стандарти, технічні умови тощо, не повинна займатися водночас і контролем виконання виробниками продуктів харчування встановлених норм. Для виконання контрольної функції варто створити окремий орган, об'єднавши в ньому по-

¹ Купчак П. М. Інноваційний розвиток харчової промисловості як чинник галузевої і національної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / П. М. Купчак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09kpmink.pdf.

вноваження санітарно-епідеміологічної та ветеринарної служб, які, як видно із табл. 4.3¹, суттєво перетинаються в контексті здійснення своїх повноважень.

Таблиця 4.3

Співвідношення об'єктів державних санітарно-епідеміологічної і ветеринарно-санітарної експертиз в Україні

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза	Ветеринарно-санітарна експертиза
1	2
Нові харчові продукти	Харчові продукти тваринного походження, підконтрольні ветеринарній службі
Харчові продукти для спеціального дієтичного споживання, функціональні харчові продукти, дієтичні добавки, харчові добавки, ароматизатори та допоміжні матеріали для переробки з метою їх затвердження для реєстрації і використання в Україні	
Допоміжні засоби і матеріали для виробництва та обігу, що вводяться в обіг	
Проекти потужностей (об'єктів) для виробництва та обігу харчових продуктів	Проекти потужностей (об'єктів) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі
	Потужності (об'єкти) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, з метою видачі експлуатаційного дозволу або відновлення його дії після призупинення

¹ Складено за : Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

4.2. Нормативно-правове поле України інноваційного розвитку

Продовження табл. 4.3

1	2
	Потужності (об'єкти), що виробляють харчові продукти, підконтрольні ветеринарній службі, для імпорту в Україну та експортні потужності (об'єкти) з метою відповідної реєстрації
Системи забезпечення якості та безпечності на потужностях (об'єктах) для виробництва та обігу харчових продуктів	Системи забезпечення якості та безпечності на потужностях (об'єктах) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі
Технології, що раніше не використовувалися в Україні	
Харчові продукти, які вперше ввозять в Україну і на які в постачальника немає дійсного висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи або виданої цьому постачальникові декларації виробника	

В умовах описаного нами напряму реформування організаційної структури управління продовольчою безпекою вагомою передумовою мало б бути оновлення матеріально-технічного забезпечення органів контролю. Зокрема, потребує розв'язання проблема нестачі обладнання, необхідного для виявлення низки небезпечних домішок як у продуктах харчування, так і в сировині. Водночас, з урахуванням сучасних тенденцій у світовій продовольчій галузі, підвищення кваліфікації потребує також персонал відповідних установ.

Отже, інноваційний розвиток підсистеми контролю якості продуктів, поряд із законодавчими змінами, організаційною трансформацією, є одним із перспективних шляхів розв'язання проблем продовольчої безпеки населення України.

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту якості продуктів харчування

Людство не може активно жити і продуктивно працювати без високоякісного харчування, що, у свою чергу, залежить від якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. У зв'язку з новими умовами господарювання в АПК варто досліджувати поставлену проблему в новому аспекті. За останні роки через погіршення економічної та екологічної ситуації якість продукції сільського господарства і харчової промисловості вимагає бути кращою. Належне забезпечення населення продовольством безпосередньо впливає на політичну та соціально-економічну стабільність.

Проблематику забезпечення високої якості продуктів харчування та рівень продовольчої безпеки досліджувало багато вітчизняних і закордонних учених-економістів, зокрема: Д. Ф. Крисанов, П. А. Лайко, А. С. Лисецький, П. Т. Саблук, Л. Г. Чернюк, О. Б. Шмаглій, І. Р. Юхновський та ін. У проведених дослідженнях запропоновано основні механізми, які б дали змогу забезпечити населення України високоякісними продуктами харчування за доступними цінами і широким асортиментом. У той же час у наукових працях учених-економістів ще не все враховано в контексті впровадження системи менеджменту якості в харчових підприємствах.

Якість – багатоаспектне і динамічне поняття, яке можна співвіднести до різних об'єктів: продукції, робіт, послуг, процедур і процесів, діяльності, методів, виробничих систем та організаційних структур тощо.

Якість товару – це сукупність властивостей і характеристик товару (послуги), які дають можливість задовольняти певну потребу.

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту

Складовими якості товару є технічний рівень і корисність товару для споживача, що розкривається через його функціональну відповідність, діапазон можливостей товару, крім базової функції, соціальні, естетичні, ергономічні, екологічні, гігієнічні властивості, а також довговічність і надійність у споживанні та відповідність установленим нормам, стандартам. Крім того, до складових якості відносять дизайн, імідж товару або марки (якість, що сприймається); діапазон, швидкість і ефективність послуг, тобто допродажний, продажний і післяпродажний сервіс.

Якість – один із найважливіших інструментів, який використовується для позиціювання товару на ринку. Якість має дві характеристики: рівень і постійність. Рівень якості повинен забезпечувати позицію товару на цільовому ринку. При цьому якість товару ототожнюється зі спроможністю товару виконувати свої функції. Причому, з погляду маркетингу, якість повинна вимірюватися в термінах купівельного сприйняття. Тобто підприємства повинні обирати рівень якості, який відповідає потребам цільового ринку і рівням якості конкуруючих товарів¹.

Якість товару з позиції покупця – це міра відповідності всієї сукупності характеристик і властивостей товару сукупності потреб і очікувань покупця, це здатність задовольняти потреби у процесі використання товарів. Цей показник міняється зі зміною рівня вимог, що пред'являється до продукції.

У переважній більшості випадків оцінювання рівня якості проводять за сукупністю показників властивостей (комплексна оцінка). Уся продукція, яку пропонують на ринку для продажу, може бути умовно розподілена на чотири групи, які визначають рівень якості:

- вищий рівень якості;
- середній рівень якості, конкурентоспроможний;
- знижений (нижче від середнього рівня);
- неконкурентоспроможний рівень якості.

¹ Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К, 2012. – С. 20.

Вироби вищої якості – це принципово нова, так звана «продукція ринкової новизни». Виробник таких товарів може збільшити свій прибуток як за рахунок підвищення цін, так і за рахунок збільшення частки своєї ринкової участі (обсягу продажу).

Друга група – конкурентоспроможна продукція, перебуває на середньому рівні якості товарів. Успіх діяльності виробника залежатиме головним чином від ціни, реклами, сервісу.

Знижений рівень якості означає трохи гірші споживчі властивості товарів (нижче від середнього рівня). Для стабілізації своєї діяльності виробникові продукції зниженого рівня якості треба знижувати ціни.

Вироби з неконкурентоспроможним рівнем якості або взагалі не знайдуть споживача, або можуть бути реалізовані тільки за досить низькими цінами. Виробникові потрібно або підвищити якість товарів, або створити новий виріб.

Друга характеристика рівня якості – це постійність у постачанні споживачів товаром установленого рівня якості. У цьому значенні під якістю розуміють відсутність дефектів (відхилень)¹.

Багато підприємств розглядають якість як стратегічну зброю, оскільки вона передбачає здатність обійти конкурентів за допомогою постійної пропозиції товарів і послуг, які краще за інших задовольняють потреби, і надання переваги покупцям. Таким чином, якість розглядається як конкурентна можливість і навіть конкурентна необхідність.

Пріоритетом державної влади має бути стимулювання виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції з використанням ресурсозберігальних і екологічно безпечних технологій. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування є нині одним із найголовніших завдань на всіх рівнях державного управління.

Проблема високоякісного харчування у світі і, зокрема, у нашій державі набуває дедалі більшого значення з низки причин.

¹ Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К., 2012. – С. 23.

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва призвела до використання різноманітних агрохімікатів при вирощуванні сільськогосподарських культур і зберіганні продукції. Наукою стверджується, що головним джерелом шкідливих речовин, які надходять у сировину, є навколишнє середовище. Проблема якісного (здорового) харчування має стати першочерговим завданням будь-якої держави.

Для впровадження систем якості, що відповідають міжнародному стандарту, значно підвищують якість вітчизняної продукції, уряд має створювати та розвивати мережу навчальних закладів усіх рівнів, консалтингових і сертифікаційних центрів. Реалізація національної політики в цій надзвичайно важливій галузі якості має проводитися з урахуванням стану розвитку вітчизняного ринку. Висока якість вітчизняної продукції сприятиме формуванню міжнародного іміджу України, встановленню рівноправних і взаємовигідних стосунків з іншими країнами. Для підвищення якості продуктів харчування потрібно розробити програму створення в регіонах нашої держави інноваційних та інших центрів.

Значне зростання виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції і продуктів харчування можливе за таких обставин:

- формування ефективної системи підтримки українського аграрного виробника відповідно до вимог СОТ і ЄС;
- узгодження національних стандартів сільськогосподарської та харчової продукції з міжнародними стандартами;
- розроблення і впровадження національної програми кредитування високоякісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування¹.

У сучасних умовах значення ефективного управління якістю в системі загального менеджменту харчових підприємств зростає, внаслідок чого від результативності саме цього напрямку багато в

¹ Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П. А. Лайко та ін. // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 21.

чому залежать фінансові й економічні показники підприємства. Тому у процесі здійснення діяльності з управління якістю потрібно враховувати відповідні економічні закономірності.

Споживачам потрібна продукція, характеристики якої задовольняють їхні потреби і відповідають їхнім очікуванням. У процесі змін потреб, конкуренції і технічного прогресу підприємства повинні постійно вдосконалювати продукцію, яку вони випускають.

У сучасних умовах харчовим підприємствам недостатньо лише виробляти продукцію, яка відповідає встановленим вимогам за якістю. Вони повинні забезпечити впевненість споживача у своїй здатності випускати продукцію певного рівня якості і надати йому відповідні докази.

Для цього покликані служити системи менеджменту якості, що розробляються і впроваджуються на підприємствах харчової промисловості. Вони забезпечують упевненість підприємства і споживачів у здатності випускати продукцію, яка повністю відповідає вимогам, що пред'являються, доказом чого є сертифікат на систему управління якістю, який підтверджує її відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000.

Системи менеджменту якості є різновидом систем управління і одним із найефективніших засобів розв'язання проблем забезпечення якості на харчових підприємствах.

Система менеджменту якості – сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів для розроблення і досягнення мети, яка встановлюється для відповідних функцій і рівнів організації та для управління організацією. Вона є сукупністю організаційної структури, відповідальності, процедур, процесів і ресурсів, що забезпечує здійснення загального управління якістю¹.

Система менеджменту якості повинна бути організована так, щоб, функціонуючи одночасно зі всіма видами діяльності, які впливають на якість, здійснювати постійну дію на них і роз-

¹ Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К., 2012. – С. 145.

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту

повсюджуватися на всі етапи життєвого циклу продукції. Для цього її треба проектувати так, щоб вона охоплювала всі етапи життєвого циклу продукції за трьома основними принципами: забезпечення, управління і поліпшення якості.

Система управління якістю повинна функціонувати так, щоб забезпечити впевненість у тому, що проблеми за якістю попереджаються, а не виявляються за фактом їх виникнення. Тому вона повинна бути орієнтована на проведення попереджувальних заходів, що виключають саму можливість виникнення дефектів і невідповідностей. У той же час цій системі потрібно своєчасно реагувати на виникаючі невідповідності і забезпечувати їх управління.

У ході підготовки до створення системи менеджменту якості необхідно вирішити низку завдань:

- встановити потреби і очікування споживачів, інших зацікавлених сторін;
- сформулювати політику і цілі організації у сфері якості;
- встановити процеси і відповідальність, необхідні для досягнення мети щодо якості;
- визначити потрібні ресурси для досягнення встановлених цілей;
- розробити методи вимірювання і визначення результативності та ефективності процесів;
- визначити сукупність засобів з попередження невідповідностей та усунення їхніх причин;
- розробити і застосовувати відповідні процеси для постійного поліпшення системи менеджменту якості.

В основу створення системи управління якістю, відповідно до міжнародного стандарту ISO 9000:2000, повинно бути встановлено вісім принципів менеджменту якості.

1. *Орієнтація на споживача.* В основі цього принципу лежить аналіз ринку, розуміння поточних і майбутніх потреб та очікувань споживачів. У центрі уваги всієї діяльності фірми, організації, підприємства повинен бути споживач, і від того, якою мірою виробник

здатний задовольнити його вимоги, залежить комерційний успіх організації. Тому орієнтація на споживача і задоволення його потреб повинна розглядатися не як засіб досягнення фірмою своєї комерційної мети, а як мета і значення її існування.

2. *Лідерство керівництва.* Створення системи менеджменту якості неможливе без високої мотивації, особистої відповідальності і зацікавленості вищого керівництва в діяльності у сфері якості. Керівництво володіє достатніми повноваженнями, ресурсами і засобами для підняття поняття культури якості на концептуальний рівень ідеології вершини якості. Усвідомлення вищим керівництвом необхідності створення системи менеджменту якості означає досягнення фірмою високого рівня розвитку і досягнення певної мети діяльності. Лідерство керівника реалізується в розробленні і затвердженні відповідної політики у сфері якості, необхідності дотримуватися обраного курсу і пріоритетів. Нерозуміння значення системної діяльності із забезпечення і підвищення якості, ставлення до неї як до чинника додаткових трудових і матеріальних витрат, яке здебільшого демонструють деякі керівники, свідчить про неготовність вітчизняного бізнесу і промисловості до підвищеної міри відповідальності перед споживачем, недостатньо високий рівень ринкових вимог споживачів і відносин конкуренції.

3. *Залучення працівників.* Атмосфера залучення, причетності, загальної відповідальності, відчуття команди посилюють мотивацію працівників. При реалізації цього принципу з'являється можливість творчого підходу до трудової діяльності, що породжує ініціативу і є основою безперервного вдосконалення. Потрібно надати працівникам право брати участь у розробленні і реалізації управлінських рішень. Максимально повне використання кадрового потенціалу, його всебічний розвиток, зміцнення є однією з головних умов ефективності зусиль менеджменту у сфері якості.

Наслідком такого підходу є відсутність необхідності покарання працівників як засобу мотивації. Якщо виникають недоліки, помилки, невідповідності, то це означає, що керівництво

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту

не виключило умови, можливості, передумови їх виникнення, а співробітників немає сенсу карати за прорахунки менеджменту.

4. *Процесний підхід.* Будь-яка діяльність або комплекс її видів можуть розглядатися як процес – сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих видів діяльності, які утворюють входи у виходи. Управління діяльністю як процесами з метою забезпечення їхньої ефективної взаємодії розглядається як процесний підхід.

Входами і виходами процесів можуть бути різні види ресурсів, що використовуються у виробництві (сировинні, фінансові, ін.), його чинники (устаткування, робоча сила), а також енергія, інформація. Необхідно проводити вимірювання і аналіз вхідних і вихідних параметрів процесу в цілях своєчасного ухвалення управлінських рішень і постійного поліпшення діяльності.

5. *Системний підхід.* Цей принцип означає розуміння діяльності організації як сукупності, системи певним чином організованих і взаємозв'язаних процесів. Такий підхід сприяє високій віддачі й ефективності досягнення мети організації. Розгляд яких-небудь видів або аспектів діяльності з відривом від системи в цілому, відокремлено, без урахування взаємних зв'язків і впливу, усунення окремих сфер, ділянок діяльності, її стадій, етапів не дозволять скласти достовірну картину про об'єкт управління і здійснити адекватну постановку завдань з його вдосконалення. Тому системний підхід вимагає чіткої координації дій і безперервного планування.

6. *Постійне поліпшення.* Постійне вдосконалення діяльності, прагнення не тільки виправдати очікування споживачів, а й передбачити і перевершити їх, варто розглядати як мету організації. У ході поліпшення діяльності досягається більш повна реалізація потенціалу організації, мобілізуються приховані резерви, підвищується економічна ефективність. Відправною крапкою, основою постійного поліпшення є вдосконалення особистих якостей людини, його знань, навичок, умінь. Тому особливого значення набуває навчання персоналу, підвищення кваліфікації працівників, обмін і збагачення досвідом.

Варто зазначити, що діяльність із постійного поліпшення повинна також здійснюватися на системній основі, бути планомірною, продуманою, безперервною. Після отримання певних результатів не можна зупинитися на досягнутому. Досконалість – незакінчений етап, отриманий результат. Прагнення до нього – пріоритет існування, образ мислення, вектор ціленаправлення.

7. *Ухвалення рішень, засноване на фактах.* Цей принцип означає, що ефективні рішення повинні ухвалюватися, виходячи з достовірних даних аналізу та джерел інформації. Основою для цього повинні служити вимірювання, які проводять для отримання даних про процеси. Накопичена інформація поступово перетворюється на знання, оволодіючи якими, можна ухвалювати обґрунтовані рішення, які забезпечать високу віддачу при їх реалізації.

8. *Взаємовигідні відносини з постачальниками.* Між організацією і її постачальниками необхідно підтримувати відносини взаємної вигоди. На цій основі можливе налагодження довгострокового партнерства. Цей принцип співпраці виражається формулою «Разом зробимо, разом виграємо». За постійних відносин із постачальниками можна точніше прогнозувати витрати й управляти ними, що дозволить, зрештою, планувати цінову політику.

Нааявність у підприємства системи менеджменту якості і сертифіката на неї є добровільною. Проте сертифіковані системи якості на харчових підприємствах набувають поширення, оскільки надають певні переваги.

В умовах насичення ринку, гострої конкурентної боротьби наявність сертифікованої системи якості служить могутнім засобом у боротьбі за споживача, допомагаючи у формуванні позитивної громадської думки про організацію, її позиціях на ринку, що сприяє зміцненню ділової репутації, підвищенню довір'я споживачів. Тому результатом впровадження системи якості стає збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції, підвищення ефективності виробництва шляхом зниження витрат і втрат, пов'язаних із браком. Крім того, внаслідок зміцнення ділової репутації підприємств підвищується рейтинг їхньої інвестиційної привабливості.

4.3. Підходи до формування системи ефективного менеджменту

Сертифікат на систему менеджменту якості знаходить застосування у страховій справі: його наявність свідчить про надійність підприємства, йому можуть бути надані пільгові умови страхування. Також це може стати однією з умов допуску і переваги підприємства в різноманітних тендерах, конкурсах на постачання продукції.

Для вітчизняної харчової промисловості важливість втілення систем якості полягає ще й у тому, що, оскільки сертифікат відповідності системи управління якістю є міжнародним, його наявність полегшує доступ вітчизняної продукції на зарубіжні ринки. Після вступу нашої країни до Світової організації торгівлі значущість цього інструменту забезпечення конкурентоспроможності значно зростає.

Проте, незважаючи на усвідомлення необхідності і збільшення популярності впровадження систем менеджменту якості серед підприємств харчової промисловості, кількість їх продовжує залишатися загалом невеликою. Масове розповсюдження цього високоефективного засобу натрапляє на низку об'єктивних перешкод. Найбільш активно в даний час системи менеджменту якості впроваджуються на підприємствах пивобезалкогольної промисловості, кондитерських, деяких м'ясоконсервних.

Велику загрозу якості продукції харчування становлять малі переробні підприємства, які досить часто виробляють її в антисанітарних умовах, порушуючи вимоги державного стандарту, використовуючи неякісну сировину. Це найбільше стосується молочної і м'ясної продукції. Саме ці підприємства створюють неабияку конкуренцію для великих вітчизняних товаровиробників з огляду на ціни. А тому державний контроль має забезпечувати захист споживачів від неякісної продукції на основі моніторингу ринку. Як свідчить світова практика, держава ставить високі вимоги до якості продовольства і сировини, з якої виготовляють продукти харчування.

Отже, для підвищення якості продукції харчової промисловості треба виконати такі основні заходи:

- створення сприятливих умов для високопродуктивної діяльності науково-дослідних установ – відповідна законодавча база, належне фінансування для проведення наукових досліджень із проблем забезпечення і підвищення якості сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- виробництво екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва за прогресивними енерго- та ресурсозберігальними технологіями;
- переробка сільськогосподарської продукції за сучасними технологіями без використання шкідливих інгредієнтів;
- ефективний контроль державних органів контролю за якістю споживання продуктів харчування населенням відповідно до вимог міжнародних стандартів.

Одним із найефективніших засобів розв'язання проблем забезпечення якості на харчових підприємствах є впровадження системи менеджменту якості. Її необхідно проектувати так, щоб вона охоплювала всі етапи життєвого циклу продукції за трьома основними принципами: забезпечення, управління і поліпшення якості.

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм господарювання у сфері виробництва продуктів харчування

Одним з основних напрямів забезпечення високо-ефективного господарювання в АПК є трансформація економічних відносин і розвиток різних форм господарювання, серед яких найважливішим є формування відносин власності на принципово новій основі. Багатоукладність господарювання належить до важливих принципів аграрної політики в Україні, є невід'ємною частиною глибоких соціально-економічних перетворень на селі. Вона відображає рівноправний розвиток різних типів власності – приватної і суспільної, з яких модифікуються певні форми, створюються відповідні підприємницькі структури.

Для забезпечення ефективного розвитку агропродовольчого сектору та конкурентоспроможності його продукції повинні функціонувати тільки такі організаційно-правові форми підприємницьких структур, які зможуть досягнути успіху як на національному, так і на світовому рівнях.

У зв'язку зі змінами, що відбулися в сільськогосподарському виробництві в контексті аграрної реформи, виникають нові аспекти дослідження проблеми. Це, перш за все, стосується напрямів, пов'язаних із підвищенням ефективності аграрного бізнесу, вдосконаленням організації виробництва, пошуку нових, прогресивних моделей агроформувань, раціональних виробничих структур. Необхідність і практична значущість розв'язання проблеми підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери й визначає актуальність наукового дослідження.

За період формування багатоукладної економіки відбулося значне зниження обсягів виробництва сільськогосподарської

продукції, показників її якості та ефективності агропродовольчого сектору загалом.

Скорочення виробництва продукції сільського господарства відбулося через несприятливість різних факторів, основними з яких є такі:

- відсутність ефективної державної аграрної політики, яка б підтримувала сільськогосподарських товаровиробників;
- диспаритет цін на продукцію промисловості і сільського господарства;
- недотримання своєчасності та послідовності виконання технологічних операцій вирощування культур;
- важкий фінансовий стан аграрних формувань, який негативно позначається на забезпеченні їх технікою, паливно-мастильними матеріалами, запасними частинами, насінням, отрутохімікатами;
- низький рівень менеджменту і маркетингу, спрямований на підвищення конкурентоспроможності продукції.

Найбільш кризова ситуація спостерігається сьогодні у тваринництві України. В усьому світі сільське господарство загалом, і тваринництво зокрема, отримує з державного бюджету дотації, пільги в оподаткуванні, кредитуванні.

На належному рівні зарубіжні держави проводять і цінову політику. Історично так склалося, що методи державної підтримки аграрного сектору економіки в розвинених країнах мають свої особливості у США, Західній Європі, Японії та інших країнах. Наприклад, у США цінова підтримка базується на формулі «паритетної ціни». Паритетна ціна трактується як «справедлива ціна», яку отримують сільськогосподарські товаровиробники за продану продукцію відносно цін, які вони змушені платити за товари і послуги постачальників.

Таким чином, ринкова ціна орієнтується на ціну підтримки і не може впасти нижче від рівня позичкового тарифу, тому підтримувані ціни діють як мінімальні в умовах ринку. Оскільки метою встановлення таких цін є досягнення цінового паритету

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

між сільським господарством і галузями, що його забезпечують, такі ціни перевищують ціни рівноваги.

Існує багато причин кризового становища в сільському господарстві. Однією з них, на нашу думку, вважається посилений розвиток на початку реформування аграрної економіки малих підприємств. Як свідчить досвід, дрібнотоварне виробництво в аграрній сфері економіки показало свої значні мінуси. Причиною цього стала низька платоспроможність малих підприємств, що вплинула на недотримання агротехнічних вимог вирощування культур, значний фізичний і моральний знос техніко-технологічного обладнання, неможливість застосування передових досягнень науки та техніки у виробництві і т. д. Виробництво сільськогосподарської продукції ані в особистих підсобних, ані у малих фермерських господарствах не може бути прибутковим.

Як показав територіальний аналіз середніх площ земель домогосподарств у сільській місцевості (рис. 4.2), найбільші площі (понад 1,9 га) характерні для південних степових Миколаївської та Херсонської областей, які відомі своїм високоефективним розвитком низки видів агропромислового виробництва. Водночас у низці центральних областей середні площі земель домогосподарств майже у 2,5 разу менші. Навіть таке територіальне порівняння дає можливість оцінити ступінь диференціації форм сільськогосподарського виробництва в Україні.

Сьогодні більшість підприємств аграрного бізнесу перестали займатися тваринництвом. Причиною цього є насамперед несприятлива державна політика в цій галузі, а також незначний обсяг сільськогосподарських угідь у господарствах, що не дає можливість забезпечити ефективний розвиток кормової бази. У той же час численними науково-практичними дослідженнями доведено, що раціональна організація сільськогосподарського виробництва потребує обов'язкового поєднання рослинництва і тваринництва. А це можливо тільки в рамках великотоварних підприємств, які можуть мати ефективну власну систему сталого кормовиробництва і відтворення поголів'я. У кризових умовах,

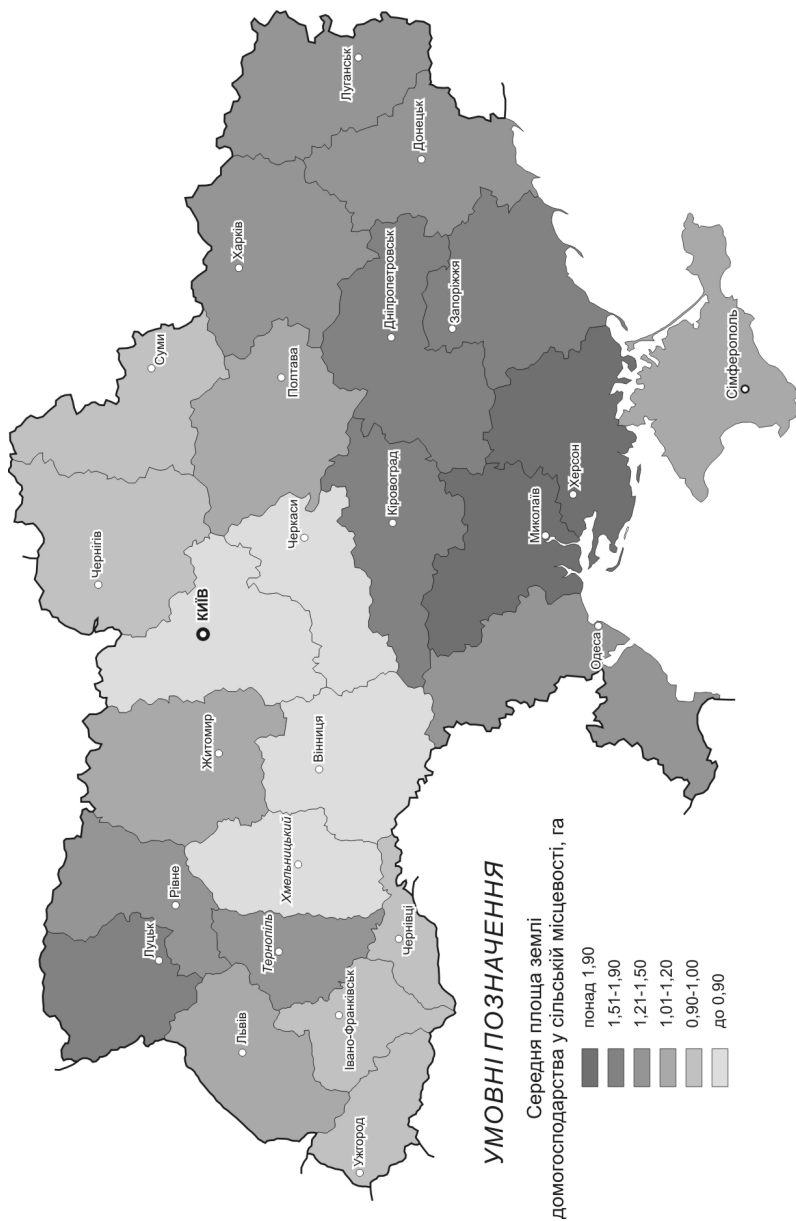

Рис. 4.2. Картохема регіонального розподілу середньої площі земель домогосподарств у сільській місцевості в Україні (див. табл. Б.2)

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

коли ціни на мінеральні добрива постійно зростають, аграрні формування зможуть використовувати безплатну органіку в рослинництві.

Як свідчить практика, в умовах розвитку великого бізнесу, порівняно з малим, найповніше використовується синергетичний ефект за рахунок поєднання великого, середнього і малого виробництва в єдиній системі господарювання. Великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискореними темпами.

У сільському господарстві час виробництва перевищує робочий період, що зумовлює сезонність у використанні робочої сили, матеріально-технічних ресурсів, у надходженні продукції, грошових коштів. У малих сільськогосподарських підприємствах це вимагає вищої фондоозброєності та фондозабезпеченості, що в кінцевому підсумку негативно вплине на собівартість продукції. Використання ж техніки на принципах оренди на 12–14% менш ефективне, ніж у власників техніки. А тому інтенсифікація виробництва є результативнішою у великих аграрних формуваннях, які мають власні засоби виробництва.

Загальновідомо, що малий бізнес порівняно з великим є більш гнучким у застосуванні інноваційних розробок. Однак для впровадження інновацій у виробництво потрібні значні кошти, і тому малі сільськогосподарські підприємства є тут винятком через брак фінансових ресурсів. Тільки великі підприємства можуть повною мірою використати досягнення НТП у рамках усіх його складових: біологічних, технічних, технологічних, екологічних, економічних, соціальних, інформаційних.

Світова практика переконливо доводить про переваги великого товарного виробництва над малим. А тому в сучасних умовах чільне місце відводиться комплексній проблемі – визначитися з формами організації великого товарного виробництва. Сьогодні стає очевидним, що формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва повинно будуватися на інтеграційній основі.

Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає концентрацію та спеціалізацію з формуванням на території замкнених циклів «виробництво, зберігання, переробка і реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості.

З економічного погляду кооперація – це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише за допомогою групових дій.

Особиста матеріальна зацікавленість окремих власників, інтегрованих у кооператив, перетворюється в колективну матеріальну заінтересованість в успішності ведення бізнесу. Наявність такого зацікавлення не тільки значно зміцнює суттєвий для кооперативної організації елемент особистого взаємозв'язку членів із кооперативом, із процесом здійснюваної ним господарської діяльності, а й робить необхідним постійний контроль за станом усіх справ з боку членів кооперативу. Це проявляється в особистій участі членів в управлінні підприємством через такі органи самоврядування, як загальні збори, збори уповноважених. Участь в ухваленні господарських рішень, пов'язаних із функціонуванням кооперативу, і контроль за їхнім виконанням можливі лише за наявності особистого інтересу. Таким чином, в основі виникнення кооперативних об'єднань у сфері економіки лежить особистий матеріальний інтерес особи в діяльності кожного кооперативу.

Безпосередньою метою діяльності кооперативів, як асоційованих форм аграрного бізнесу, є забезпечення відповідних переваг (економія засобів, зусиль, часу) своїм членам шляхом об'єднання окремих господарських функцій в організації. Передача частини таких функцій кооперативу об'єктивно приводить до того, що матеріальні блага і послуги утворюються в результаті спільного ведення господарства, розподіляються між членами відповідно до ступеня перенесення своїх господарських функцій на кооператив.

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

Отже, розвиток виробництва для товаровиробника законо-мірно стає альтернативою успішній ринковій діяльності, яка, врешті, визначає ефективність усього господарювання. Проблему поєднання виробничої і ринкової діяльності можна розв'язати трьома шляхами.

Перший – досягти таких розмірів виробництва, що дадуть змогу утримувати власні спеціалізовані служби постачання і мережі збуту продукції, переробні, торгівельні та інші дочірні підприємства, як це роблять великі корпоративізовані ферми в розвинутих країнах.

Другий шлях пошуку можливості поєднання виробничої і ринкової діяльності – це користування послугами ринкових посередників, які надали б допомогу або навіть виконали згадані господарські функції.

Третій шлях, за допомогою якого сільськогосподарські товаровиробники можуть не лише забезпечити гармонію виробничої і ринкової діяльності, а й стати рівноправними, конкурентоспроможними учасниками ринкових відносин, – це шлях вертикальної інтеграції, тобто об'єднання їхніх зусиль з метою просування в суміжні із сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й отримання від цього відповідного зиску. Отже, найперша і чи не найголовніша мета таких групових дій сільськогосподарських товаровиробників у ринкових умовах полягає у протистоянні посередницькому бізнесу, що практично було і є їхньою критичною детермінантою.

Кооперативи є асоційованою формою бізнесу, але вони принципово відрізняються від корпорацій (табл. 4.4).

За збереження незалежності безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських кооперативах досягається високий рівень вертикальної агропромислової інтеграції. Внутрішні зв'язки між членами кооперативів, їхніх спілок і центрів поступово втрачають первинний комерційний зміст, залишаючись ринковими лише за формою, усе більше пере-

Таблиця 4.4

**Відмінності між кооперативом
і корпорацією у сфері агробізнесу**

Відмінності	Корпорація	Кооператив
1	2	3
Мета діяльності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отримання прибутку для інвесторів. 2. Підвищення курсу акцій. 3. Задовольняти потреби інвесторів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Максимізація чистого прибутку членів, які користуються послугами кооперативу. 2. Задовольняти потреби членів.
Організація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Власником може бути будь-яка особа. 2. Організовується і перебуває у власності інвесторів. 3. Акції продаються на біржах та поза-біржовому ринку. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організується в рамках спільних інтересів членів. 2. Організується і перебуває у власності членів-клієнтів. 3. Немає відкритого продажу акцій.
Контроль	<ol style="list-style-type: none"> 1. Здійснюється інвесторами. Політика фірми формується акціонерами і директорами. Право голосу пропорційне частці в акціонерному капіталі. 2. Допускається голосування за дорученням. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Здійснюється членами-клієнтами. Політика формується членами і директорами. Голосування за принципом один член – один голос або пропорційно розміру вкладу. У федераціях кооперативів право голосу первинних кооперативів пропорційне числу їхніх членів або обсягу операцій, що проводяться через центральне об'єднання. 2. Голосування за дорученнями, як правило, не допускається. Існує демократичний контроль.

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

Продовження табл. 4.4

1	2	3
Джерела прибутку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Інвестори. 2. Успішна виробнича діяльність; реінвестування всього або частини прибутку. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Переважно члени-клієнти. 2. Чисті надходження від успішної виробничої чи комерційної діяльності, реінвестування всієї або частини економії.
Розподіл прибутку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Між акціонерами пропорційно кількості акцій. 2. Розмір дивідендів не обмежений. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Клієнтам пропорційно обсягу їхніх операцій. 2. Дивіденди, як правило, не виплачуються або вони мінімальні.
Господарські методи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Клієнтом може бути будь-хто. 2. Головний інтерес у виробничій і комерційній ефективності. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Послуги надаються переважно членам. 2. Головний інтерес у задоволенні інтересів членів.
Оподаткування.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність подвійного оподаткування. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як правило, оподатковуються лише доходи членів від спільної діяльності. 2. Значна кількість пільг.

важають довгострокові, планомірні, договірні відносини. За кооперативною вертикаллю широко використовуються контракти, в яких зазначаються кількість, якість, строки, умови доставки продукції, передбачаються суворі санкції за недотримання договорів.

Агропромислова інтеграція – посилення виробничо-технологічних зв'язків і органічне поєднання сільського господарства і галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача¹.

¹ Економічна енциклопедія : у трьох томах. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – С. 23.

Яскравим прикладом інтеграційної моделі розвитку агропродовольчого виробництва є Група компаній «Мрія», яка розпочала господарську діяльність як селянсько-фермерське науково-виробниче господарство, отримавши 1992 року в користування землі з фонду держрезерву тернопільського місцевого господарства. Площа ріллі становила лише 50 гектарів. Починаючи з 1997 року площа ріллі збільшувалася за рахунок оренди земельних паїв, а на початок 2009-го становила близько 200 тис. гектарів. Підприємства Групи компаній «Мрія» вирощують озиму та яру пшеницю, ріпак, ячмінь, горох, сою, кукурудзу, гречку, картоплю й цукрові буряки. З 2001 року компанія є елітгоспом з вирощування насіння картоплі і зернових культур. Крім того, господарство займається тваринництвом (у тому числі рибальством, бджільництвом), садівництвом, реалізує саджанці чорної смородини і полуниці, підщепи яблуні та груші.

Група компаній «Мрія» щорічно бере участь у всеукраїнських і міжнародних агропромислових виставках, конференціях, що дає змогу розширити коло своїх клієнтів і постачальників, збільшує можливість отримання нових цікавих виробничих пропозицій. Форма власності в підприємств, що входять в об'єднання, приватна, майно належить його членам на праві спільної сумісної власності. Група компаній «Мрія» функціонує на умовах самоопукності і самофінансування.

Основні напрями діяльності Групи компаній «Мрія»:

- 1) організація сільськогосподарського виробництва і реалізація виробленої продукції. Оренда землі, земельних і майнових паїв;
- 2) переробка сільськогосподарської продукції, як власного виробництва, так і придбаної;
- 3) торгово-посередницька діяльність, оптова і роздрібна торгівля товарами власного виробництва, комерційна та комісійна торгівля;
- 4) надання матеріально-технічної, агросервісної допомоги та посередницьких послуг приватним власникам, у т. ч. фер-

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

мерам, іншим юридичним і фізичним особам, здебільшого, на селі.

Сьогодні підприємства Групи компаній «Мрія» мають структурні підрозділи в Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській областях. Також у Групі компаній «Мрія» виділяють такий окремий напрям – Мрія «Цукровий Холдинг», куди входять шість цукрових заводів.

Отже, Група компаній «Мрія» – вертикально інтегрований агропромисловий холдинг, в якому функціонують компанії, що займаються вирощуванням, збором, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції, виробництвом і продажем цукру, наданням агросервісних послуг.

Варто зазначити, що агрохолдинги мають низку принципово важливих переваг перед іншими формами господарювання на селі. Однією з найістотніших таких переваг є те, що в них досягається реальна інтеграція сільськогосподарського, переробного виробництва та торгівлі. Тут, зокрема, відбувається внутрішня реалізація сільськогосподарської продукції, а нерідко й ресурсів. Сільськогосподарська сировина з філій направляєється на власні переробні підприємства, а від них, але вже у формі кінцевого продукту споживання, – у торгівельну мережу. За такої внутрішньофірмової збутової політики і маркетингу зникає багато посередників, отже, збільшуються доходи агрохолдингів. Тому закономірно, що більшість агрохолдингів забезпечують вищу орендну плату і заробітну плату працівникам, ведуть виробництво значно ефективніше порівняно з іншими формами господарювання на селі.

Реальна агропромислова інтеграція, що досягається в агрохолдингах, істотно на якісному рівні відрізняється від такого ж типу інтеграції, притаманної тим аграрним підприємствам, які побудували малопотужні переробні цехи без глибокої переробки сільськогосподарської сировини. Причина – в агрохолдингах здійснюється великомасштабне сільськогосподарське і промисловопереробне виробництво, а тому вони мають змогу скористатися його перевагами і отримати економічну вигоду від

ефекту масштабу. Адже великі масштаби виробництва дозволяють застосовувати сучасну високопродуктивну техніку та новітні технології і завдяки цьому істотно підвищувати продуктивність ресурсів, знижувати витрати на одиницю продукції, а отже, підвищити ефективність виробництва.

Важливим аспектом діяльності агрохолдингів є їхні можливості щодо забезпечення необхідної якості сільськогосподарської та харчової продукції. Вхідження України до СОТ, вихід на ринки ЄС вимагають дотримання певних стандартів якості продукції. На жаль, таких стандартів досить важко дотримуватися невеликим і малим сільськогосподарським виробникам, переробним підприємствам, не говорячи вже про домогосподарства населення, частка яких у виробництві окремих видів продукції сягає 70–90% (молоко, овочі, картопля). Завдяки застосуванню новітніх технологій у виробництві та переробці продукції сільського господарства, можливостей контролю за дотриманням технології на всіх її етапах, запровадженню необхідних стандартів якості агрохолдинги мають безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами ведення агробізнесу.

Агрохолдинги займаються, здебільшого, трьома видами діяльності: сільськогосподарським виробництвом, переробкою аграрної сировини і торгівлею кінцевими продуктами харчування. Тут характерні відповідні фінансові потоки, які в інтересах гармонійного розвитку можуть бути сконцентровані і направлені на ті сфери діяльності, які вимагають прискореного розвитку в коротко- або довгостроковому періоді. Тобто мовиться про реальну можливість агрохолдингів оптимізувати фінансові потоки, що значно важче досягнути в умовах відокремленого функціонування аграрного, переробного виробництва і торгівлі.

Відомо, що аграрне виробництво має сезонний характер, оборот коштів тут значно нижчий, ніж в інших галузях економіки. Тому для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств проблема фінансових ресурсів є однією з головних. Власних фінансових ресурсів у них недостатньо, кредити банків дорогі, та

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

й банки кредитують їх неохоче з огляду на високий ризик такого кредитування. Агрохолдинги ж, крім власних фінансових ресурсів, використовують кошти компаній засновників, які здебільшого мають власні банки, залучають іноземні інвестиції, зокрема кошти офшорних компаній, і дешеві кредити закордонних банків.

Сучасний стан сільськогосподарського виробництва характеризується впровадженням наукоємних технологій, зокрема біотехнологій, удосконаленням і підвищенням продуктивних та якісних характеристик рослин і тварин, гарантуванням якості і безпеки продовольчих товарів, забезпеченням екологічної рівноваги в розвитку сільського господарства та його впливу на довкілля. А тому розвиток агробізнесу визначатимуть не стільки традиційні фактори (земля, капітал), скільки реальні можливості швидкої та ефективної реалізації досягнень науково-технічного прогресу. Аграрне виробництво стає наукоємною галуззю, де використовуються високопродуктивна, дорога і складна в обслуговуванні техніка та обладнання. Концентрація та інтеграція агробізнесу, тобто створення агрохолдингів, вимагають застосування сучасного менеджменту на всіх рівнях управління. Тільки це дасть змогу реалізувати переваги великомасштабного агропромислового виробництва, тобто отримати ефект масштабу.

Таким чином, великі товарні сільськогосподарські підприємства в Україні мають представляти аграрне виробництво як на національному, так і на світовому рівнях. У свою чергу, держава повинна сприяти розвиткові таких агроформувань.

Аграрно-промислові об'єднання є вищою формою інтеграції сільськогосподарського і промислового виробництва у великих масштабах на основі спеціалізації господарств, концентрації виробництва і кооперування, вони потрібні в таких галузях, які потребують потужної сировинної зони. Це буде вже нова організаційна форма управління виробництва, яка поєднає в єдиний технологічний комплекс вирощування сільськогосподарських культур, їх переробку, зберігання, використання відходів виробництва.

Таким чином, галузева (секторальна) організація управління розвитком агропромислового виробництва в сучасних умовах стимулює вертикальну інтеграцію через формування корпоративних агропромислових об'єднань, зокрема агрохолдингів, підприємницьких об'єднань корпоративного типу, заснованих на оренді розосереджених великих земельних масивів. Як зазначають Ю. Мельник і П. Саблук¹, такі об'єднання корпоративного типу мають низку переваг великого товарного виробництва інноваційного характеру:

- високий рівень спеціалізації;
- активне залучення інвестицій для технічного переоснащення;
- запровадження інноваційних технологій у виробництво і переробку сільськогосподарської продукції;
- виробництво продуктів харчування високої якості;
- можливості виходу на зовнішні ринки без посередників.

Разом з тим їхня діяльність призводить до загострення соціальних проблем на селі: зростання рівня безробіття, часто нераціонального використання землі, встановлення занижених внутрішньокорпоративних цін тощо².

Як зазначає В. Чабан, великі агропідприємства відіграють провідну роль в інноваційній системі вітчизняного аграрного сектору. Це перш за все пов'язано з ресурсними можливостями таких підприємств, адже розроблення, впровадження, поширення інновацій потребує кваліфікованих кадрів, обладнання, коштів. Також необхідний запас міцності та ліквідності, яким рідко володіють малі і середні підприємства. Тому рівень і результативність інноваційної діяльності великих підприємств значно перевищує показники інших категорій господарств. Великі агропідприємства в основному здійснюють інноваційну діяльність шляхом адаптації технологічних рішень, розроблених іноземними фір-

¹ Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3.

² Там само. – С. 3–15.

4.4. Підходи до вибору оптимальних організаційно-правових форм

мами або організаціями, що пояснюється перш за все значною капіталоємністю проектів, глибиною технологічного відставання, неконкурентоспроможністю вітчизняних розробок. В основному великі агропідприємства впроваджують процесні інновації в рослинництві, тваринництві та управлінні¹.

Однак, загалом, можна стверджувати, що агрохолдинги мають кращий доступ до фінансових ресурсів, що дає їм можливість впроваджувати сучасні технології на всіх стадіях виробничого процесу – від сільського господарства до торгівельних мереж продуктами харчування. Цей чинник є їхньою безперечною конкурентною перевагою перед іншими формами ведення аграрного бізнесу.

¹ Чабан В. Г. Інноваційний аспект великих аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В. Г. Чабан // Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2012. – № 18/1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2012_18_1/Chaban.pdf.

Розділ 5

ХАРАКТЕРИСТИКА І НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В РОЗРІЗІ ЇЇ СКЛАДОВИХ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ РИЗИКІВ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

5.1. Інноваційний розвиток сільського господарства і ризику продовольчої безпеки

Оскільки сільське господарство є основною сировинною базою сфери виробництва продуктів харчування, то саме на цьому рівні відбувається розроблення і впровадження базових для функціонування сучасного агропромислового комплексу інновацій. Інновації у сфері аграрного виробництва можна поділити на управлінські, технологічні та маркетингові. Управлінські інновації спрямовані на оптимізацію сфери управління агропромисловим комплексом як на загальнодержавному й регіональному, так і на локальному рівнях. Технологічні інновації, очевидно, мають першочергову роль у забезпечення продовольчої безпеки, оскільки дозволяють забезпечити всі її аспекти шляхом використання досягнень сучасного науково-технічного прогресу. Маркетингові

інновації пов'язані з доведенням агропромислової продукції до споживача і включають як засоби ціноутворення, логістики, так, власне, і рекламу.

Усі вказані види інновацій в агропромисловому комплексі зазнають постійних трансформацій, пов'язаних із специфікою сучасного етапу розвитку як світової економіки, так і національних господарств. Беручи до уваги те, що для української економіки і агропромислового комплексу зокрема характерними рисами є скорочення виробництва багатьох видів продукції, зростання частки малих і середніх підприємств у аграрному виробництві, очевидно, що інноваційний розвиток цієї сфери в контексті, насамперед, державної підтримки може характеризуватися низкою проблем. Насамперед, варто згадати про проблему фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Очевидно, що інноваційні технології та підходи до ведення сільського господарства потребують не лише знань та інформації, а й певних засобів виробництва, які, зважаючи на їхню новизну, мають досить високу ринкову вартість і тому є малодоступними для самостійного впровадження на рівні малих низькорентабельних сільськогосподарських підприємств. Звичайно, проблема впровадження нових технологій на сучасному етапі має низку шляхів розв'язання, що полягають в оформленні пільгових кредитів, лізингу, закупівлі вживаного обладнання. Однак, загалом, наявна ситуація з фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності могла би бути менш критичною в разі формування гнучкої й ефективної системи реалізації сільськогосподарської продукції за посередництва державних структур і в умовах конкурентоспроможних закупівельних цін. Важливо зазначити, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, на наш погляд, і є однією з головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва (особливо тваринництва) у нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку.

Агропромисловий комплекс є складною соціально-економічною системою, що складається з різних елементів або підсистем.

Його центральна ланка – сільське господарство, у складі якого особливе місце займає тваринництво, що є підсистемою щодо агропромислового комплексу і системою щодо супідрядних елементів – підгалузей.

Існує безліч напрямів розвитку тваринництва, які визначаються дією різних умов і чинників. Два напрями є основними: інерційний та інноваційний.

Інерційним розвитком є процес, який припускає стагнацію, уповільнення темпів економічного зростання, що супроводжується кризовими явищами, пов'язаними зі зростанням цін, інфляцією, безробіттям.

Інноваційний розвиток пов'язаний з економічним зростанням, підвищенням ефективності функціонування системи, розширенням відтворенням і поліпшенням якості життя населення.

Окрім двох основних напрямів розвитку соціально-економічних систем, існує множина проміжних і їхніх модифікацій. Виділяють песимістичний варіант розвитку (як різновид інерційного), помірний (його називають реальним), інноваційно-проривний (оптимістичний) та ін.

Підсистеми у тваринництві виділяють за функціональною і організаційною ознаками. До функціональних підсистем належать: біологічна, техніко-технологічна, соціальна, екологічна та економічна, які відображають різні сторони розвитку відтворювального процесу.

Біологічна підсистема є частиною ресурсного потенціалу, представленого специфічними засобами виробництва – сільськогосподарськими тваринами, які у процесі життєдіяльності продукують різну біологічну масу (молоко, м'ясо, шерсть тощо), забезпечуючи кругообіг речовини й енергії у природі і задовольняючи потреби населення у тваринному білку. Підсистема тісно пов'язана з біологічною підсистемою рослинництва і підкоряється як економічним, так і біологічним законам розвитку¹.

¹ Нечаев В. И. Проблемы инновационного развития животноводства : монография / В. И. Нечаев, Е. И. Артемова. – Краснодар : Атри, 2009. – С. 18.

Техніко-технологічна підсистема – це сукупність технічних ресурсів, технологій і організації виробництва, що сприяють отриманню потрібного результату (продукції, робіт, послуг).

Соціальна підсистема включає елементи соціально територіальної спільноти населення: соціальні типи тваринників, спеціалізовані будинки відпочинку і т. п.

Екологічна підсистема складається з елементів земельно-природного потенціалу і ресурсів природоохоронної діяльності. Вона забезпечує раціональне природокористування і виробництво екологічно чистої продукції.

Економічна підсистема є економічним механізмом господарювання, що дозволяє раціонально функціонувати і розвиватися біологічній, соціальній та екологічній підсистемам.

Форму функціонування системи тваринництва і його підсистем відображає організаційна підсистема, що включає форми власності, господарювання, організаційної діяльності та управління¹.

У сучасних умовах у країнах Євросоюзу технологічні трансформації в сільському господарстві перейшли у стадію, що пов'язана з якісними змінами в цій сфері, які розв'язують не стільки проблеми власне продовольчого забезпечення населення, як, загалом, проблеми актуального розвитку людського суспільства. Прикладом такого підходу до реформування системи ведення сільського господарства є відмова більшості країн ЄС від використання батарейних кліток у птахівництві. Згадана проблема пов'язана з негуманними, на думку захисників прав тварин, умовами утримання птахів у таких умовах.

Отже, використання батарейних кліток становить скоріше проблему гуманного ставлення до тварин, а ніж, власне, проблему забезпечення якості продуктів харчування, хоча і щодо якісного аспекту теж існують деякі застереження.

¹ Нечаев В. И. Проблемы инновационного развития животноводства : монография / В. И. Нечаев, Е. И. Артемова. – Краснодар : Атри, 2009. – С. 16–18.

В Україні на заборонені в ЄС батареїні клітки припадає 98% виробництва яєць. Верховна Рада нещодавно також ухвалила закон про захист тварин у сільському господарстві, але він має суто рамковий характер, а визначати конкретні вимоги повинні органи виконавчої влади. Водночас, на думку експертів, масштабне птахівництво у клітках має переваги в собівартості виробництва¹, тому в найближчому майбутньому дозволить не підвищувати ціни на яйця в нашій державі і зберегти бодай внутрішню конкурентоспроможність національного виробника.

Тваринництво є найважливішою галуззю сільського господарства, в якій виробляються необхідні продукти харчування тваринного походження. Підгалузі тваринництва забезпечують цілорічну зайнятість значної частини економічно активного сільського населення і, тим самим, сприяють збереженню сільських населених пунктів.

Однак сьогодні тваринництво продовжує залишатися однією з найбільш депресивних галузей сільського господарства. Таке становище може серйозно загрожувати продовольчій безпеці країни, оскільки значна частина тваринницької продукції імпортується з-за кордону.

Для розв'язання проблем у вітчизняному тваринництві потрібні техніко-технологічна модернізація виробництва, підвищення рівня кваліфікації працівників галузі, створення ефективної інноваційної інфраструктури, що неможливо без розвитку науково-технічного прогресу.

Важливо сконцентрувати ресурси держави і бізнесу на перодових наукових напрямках та інноваційних технологіях, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності вітчизняного тваринництва, прискорення темпів економічного зростання та освоєння перспективних ринкових ніш.

¹ Тейзе Є. Бум птахівництва – не всі технології однаково корисні [Електронний ресурс] / Євген Тейзе, Ольга Веснянка // Deutsche Welle. – Режим доступу : <http://www.dw.de/dw/article/0,,16190057,00.html>.

Науково-технічний розвиток вітчизняного тваринництва можливий за наявності належним чином організованої і ефективно функціонуючої інноваційної системи галузі, яка є сукупністю взаємодіючих організацій – учасників процесу створення і освоєння нововведень із комплексним забезпеченням інноваційного процесу у тваринництві.

Досвід передових господарств країни свідчить, що впровадження у виробництво досягнень науки і техніки сприяє підтримці високого виробничого потенціалу, що, у свою чергу, забезпечує прискорення науково-технічного прогресу¹.

Загалом, розвиток інноваційних процесів у галузі повинен визначатися законами ринку, але регулювати і координувати зв'язки між учасниками інноваційної діяльності зобов'язана держава. Зміст державного втручання в інноваційну діяльність підприємств, які спеціалізуються в галузі тваринництва, полягає в тому, що вона повинна визначати пріоритети і здійснювати планування інноваційної діяльності, поєднуючи інтереси державного і підприємницького секторів. Це дозволить активізувати інноваційну складову всієї економічної системи суспільства і забезпечити виробництво конкурентоздатної тваринницької продукції².

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва і сільських територій має бути відображений в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого вимагає координації зусиль виробничих

¹ Мазуренко О. В. Теоретичні аспекти науково-технічного прогресу в тваринництві [Електронний ресурс] / О. В. Мазуренко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). – 2012. – № 1 (17). – Т. 2. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_2/17-2-04.pdf.

² Воробець С. Й. Особливості інноваційного розвитку галузі тваринництва в Україні [Електронний ресурс] / С. Й. Воробець, О. М. Мельник, О. Й. Жученко. – Режим доступу :

<http://ru.investcentre.net/investuvanya/konferentsiji/problemy-formuvanya-tarozvytku-inovatsijnoi-infrastruktury/osoblyvosti-inovatsijnoho-rozvytku-haluzi-tvarynytstva-v-ukrajini.html>.

формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального й державного управління, спрямування їхніх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. За такої організації виробництва роль районних та обласних управлінь агропромислового розвитку зростатиме, тому що більша частина організаційних, координаційних і контрольних функції передаватиметься на місцевий рівень¹.

На сучасному етапі, на думку експертів², в Україні склалися сприятливі умови для вирощування екологічно безпечної сільгосппродукції. Ця ситуація виникла внаслідок того, що українські аграрії через брак засобів навіть у традиційному промисловому виробництві агропродукції мало використовують хімічні препарати. В Україні поки що майже відсутній внутрішній ринок екологічно безпечної продукції, що пов'язано з високим рівнем цін на неї і низькою платоспроможністю основної маси населення. Разом з тим Україна вже встигла заявити про себе на міжнародному ринку екологічно безпечних продуктів як експортер: у рейтингу 100 країн виробників вона займає 16-те місце за площами під екологічно безпечною продукцією.

Потреба ЄС в екологічно безпечній продукції постійно зростає, а в нашій країні склалися всі позитивні умови для виходу на світовий ринок з виробництва і реалізації цієї продукції. Це дозволить Україні зайняти одне з лідируючих місць в Європейському Співтоваристві із забезпечення ринку екологічно безпечними продуктами харчування, що, у свою чергу, наблизить Україну до вступу в ЄС.

¹ Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.

² Инновационные ресурсосберегающие технологии в растениеводстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vodoley.dn.ua>.

Для розв'язання цієї проблеми Україні необхідно піти шляхом розвитку Японії і низки країн Західної Європи: використовувати інноваційні технології в обробі земель, у посіві сільськогосподарських культур, відмовитися від застосування синтетичних комбінованих добрив і пестицидів, замінивши їх сертифікованими органічними добривами¹.

Науково обґрунтовані правила застосування біотехнологій у сільському господарстві роблять вагомий внесок у розвиток вільної торгівлі безпечною біотехнологічною продукцією, а також у розширення сфери практичного застосування здобутків біотехнології задля забезпечення економічного розвитку. Біотехнології надто важливі для майбутнього, щоб ними знехтувати.

Біотехнології мають у собі потенціал, який відіграватиме важливу роль у підвищенні ефективності сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони допоможуть задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення і зберегти навколишнє середовище для прийдешніх поколінь.

Біоінженерія має відчутні переваги перед традиційною селекцією, оскільки значно зменшує ризик появи в гібридів негативних характеристик, а тому, за деякими твердженнями, не потрібне навіть маркування продуктів. До того ж, відмова від продовольчої допомоги з компонентами біотехнологічного походження може обернутися негайними і тяжкими наслідками. Не може бути виправданою відмова деяких країн від запропонованих Сполученими Штатами Америки харчових продуктів, які пройшли сувору перевірку на відповідність вимогам безпеки і не відрізняються від тих, що їх споживають жителі Штатів.

Біотехнологія має потенціал, здатний забезпечити їй ключову роль у зменшенні масштабів глобального голоду, особливо у країнах, які знаходяться на південь від Сахари, що їх обминула «зелена революція» 1960–1970 років.

¹ Инновационные ресурсосберегающие технологии в растениеводстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vodoley.dn.ua>.

На молекулярному рівні різні організми є дуже подібними. Саме ця подібність дозволяє успішно переносити потрібні гени між організмами, що робить генну інженерію набагато потужнішою за традиційну селекцію і дозволяє підвищити врожайність, водночас сприяючи впровадженню екологічно чистих методів виробництва.

Корми, створені за допомогою біотехнології, підвищують продуктивність тваринництва, зменшують кількість відходів і токсичних речовин, які можуть викликати захворювання у тварин. Генетично модифіковані корми можуть також поліпшити якість ґрунтів і води завдяки зниженню вмісту фосфору та азоту у продуктах життєдіяльності тварин.

Розширення сфери використання одержаних за допомогою біотехнологій продукції і торгівлі нею підвищує рівень добробуту і процвітання як у розвинутих країнах, так і у країнах, що розвиваються.

У 2000 році чисельність населення земної кулі становила близько 6 мільярдів чоловік. Очікується, що до 2050 року вона зросте до 9 мільярдів. Отже, кількість людей, яких треба буде годувати на густо заселеній планеті, збільшиться. Виробництво продуктів харчування має розширюватися, причому його розширення повинне відбуватися у спосіб, який не завдасть шкоди навколишньому середовищу. З 1980 року 50-відсоткове підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва у країнах, що розвиваються, забезпечувалося прогресивними технологіями в насінництві. Кращий насінневий матеріал можна одержати, удосконалюючи усталені методики, створюючи нові сорти традиційним шляхом, а також використовуючи біотехнології. Біотехнології, що самі по собі не є панацеєю, можуть зробити у цю справу дуже істотний внесок.

Застосування біотехнологій у сільському господарстві може підвищити врожайність без загрози навколишньому середовищу. У Сполучених Штатах Америки поширення сільськогосподарських біотехнологій призвело до скорочення використання пестицидів

і ширшого впровадження прогресивних технологій обробітку землі, зокрема безорного землеробства, яке зменшує ерозію ґрунтів і скорочує потребу в добривах. Зі зростанням чисельності населення найближчим часом здатність одержувати для нього більшу кількість продуктів харчування, не завдаючи шкоди життєво необхідним екосистемам, таким, наприклад, як тропічні ліси, справить на довкілля надзвичайно позитивний вплив.

Привабливість біотехнологій полягає в безпосередньому економічному зиску, який вона приносить місцевим фермерам. Так, наприклад, вирощування у малих селянських господарствах Китаю біотехнологічних сортів стійкого до шкідників бавовнику, дає змогу не лише зменшити витрати на пестициди, а й звести до мінімуму контакт із цими небезпечними отрутохімікатами¹. Це дозволяє селянам зберегти здоров'я і підвищити доходи, за рахунок чого вони можуть купувати кращі продукти харчування для своїх дітей і посилати їх вчитися до шкіл, а не використовувати як робочу силу на полях. Цей позитивний досвід, впроваджений у масштабах усієї країни, більшість населення якої зайнята в сільському господарстві, забезпечує можливості для розвитку і добробуту.

Завдання полягає в тому, щоб випробувані генетично модифіковані сорти рослин і породи тварин зробити доступними для більшої кількості країн, що розвиваються, і посприяти створенню нових сортів, спеціально пристосованих до їхніх природних умов. Біотехнології здатні прискорити ліквідування недоїдання і якісно поліпшити раціон населення планети.

Попри переваги, які біотехнології дають як розвинутим країнам, так і країнам, що розвиваються, торгівля одержаною за допомогою їх продукції продовжує перебувати в центрі запеклих дискусій. Єдиним засобом збереження вільної та справедливої системи міжнародної торгівлі є розробка на засадах логіки, об'єктивності

¹ Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e/list-b8afbc4326>.

та наукового обґрунтування правил, що стосуються товарів, які є об'єктами торгівлі.

Правила, що регламентують торгівлю продукцією, одержаною за допомогою біотехнологій, та й, зрештою, будь-якою іншою продукцією, повинні базуватися на науковій оцінці ризиків і менеджменті ризиків. Угода Світової організації торгівлі (СОТ) про санітарні та фітосанітарні заходи (угода СФСЗ) передбачає, що правила імпорту мають ґрунтуватися на принципі «достатньої наукової очевидності» і що країни мають виконувати всі передбачені цими правилами процедури «без зволікання»¹.

Біотехнології продовжують трансформувати сільське господарство з 1996 року, коли почалось їхнє комерційне впровадження в цій галузі і стрімке поширення біоінженерних розробок у фермерських господарствах США та інших країн. Проте ця технологія не позбавлена суперечностей і викликає політичний резонанс у світі.

Незважаючи на те, що біотехнології обіцяють небачене збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та заощадження помітно виснажених земельних і водних ресурсів, вони викликають занепокоєння в деяких споживачів і природоохоронних організацій. З розвитком науки для всіх зацікавлених сторін, що мають стосунки до виробництва і споживання продуктів харчування, стають зрозумілишими як переваги біотехнологій, так і пов'язані з ними проблеми.

Сучасні біотехнології є засобами, що дають ученим змогу відбирати окремі гени, які відповідають за формування бажаних властивостей, впроваджувати їх у рослинну клітину і вирощувати рослину із заданими характеристиками. У багатьох аспектах це не що інше, як високотехнологічна версія традиційної селекції. Цей набагато ефективніший процес допомагає уникнути рекомбінації мільйонів генів, яка може призвести до формування в гібридів небажаних властивостей. Біотехнології вирізняються ще й тим,

¹ Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e/list-b8afbc4326>.

що дозволяють інкорпорувати у клітину одного виду гени, за-
позичені з клітини іншого виду, що неможливо здійснити засо-
бами традиційної селекції. Це робить біотехнології надзвичайно
потужним і корисним знаряддям для фахівців, які займаються
створенням нових сортів рослин¹.

Якщо перше «покоління» продукції біотехнологічного по-
ходження привертало до себе увагу фермерів завдяки високій
економічній ефективності її вирощування, то сьогодні на пер-
ший план усе активніше починають виходити такі аспекти, як
безпечність продукції та екологічність сільськогосподарського
виробництва.

Фермери засвідчили своє визнання сортів, одержаних за допо-
могою біотехнологій, небувалими темпами їхнього впровадження.
Згідно з даними Міністерства сільського господарства США, у
Сполучених Штатах 2003 року біотехнологічними (БТ) сортами
було зайнято 80% площ, засіяних соєю, 38% – кукурудзою і 70% –
бавовником. Сполучені Штати – не єдина держава, в якій має місце
ця сільськогосподарська еволюція. Інтенсивність впровадження
біотехнологій в інших країнах, де їх було схвалено, зокрема в Ар-
гентині, Канаді та Китаї, є приблизно такою ж високою².

Скорочення використання отрутохімікатів супроводжується
підвищенням рівня безпеки водопостачання та поліпшенням якості
питної води, а також оздоровленням природного середовища.

Підвищення врожайності завдяки впровадженню БТ-сортів
сільськогосподарських культур зменшує навантаження на зе-
мельні ресурси, запобігає подальшому вторгненню у вразливі
екосистеми та сприяє збереженню дикої природи.

Використання сортів, стійких до гербіцидів, дозволяє запро-
ваджувати нові технології обробітку землі, що зменшують ерозію
грунтів, особливо безорне рільництво.

¹ Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електрон-
ний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу :
<http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.

² Там само.

Учені з багатьох країн світу вивчають також «друге покоління» біотехнологічних продуктів, тобто таких, що мають поліпшені споживчі властивості, зокрема підвищену поживність. Рослини здатні продукувати і вакцини, а це могло б відкрити шлях до медицини, яка не вимагатиме значних витрат для підтримки своєї інфраструктури. Це лише кілька з багатьох прикладів того, як передові наукові дослідження можуть поглибити зміни, які ми сьогодні спостерігаємо у сфері виробництва продуктів харчування¹.

Самі лише біотехнології не здатні нагодувати завтрашній світ. Проте ці надзвичайно перспективні технології в поєднанні з політичними та економічними реформами можуть підвищити продуктивність сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони також допоможуть забезпечити дешевшими продуктами харчування людей із низькою платоспроможністю. Впровадження такої корисної технології у країнах, що розвиваються, без перебільшення, може мати далекосяжні наслідки.

У країнах, що розвиваються, споживачі витрачають на харчі значну частку своїх доходів, проте її можна було б скоротити завдяки ефективнішій системі виробництва продовольчих товарів, що заощадило б кошти громадян для інших цілей і підвищило б якість їхнього життя.

Найкритичнішими регіонами світу, які конче потребують економічного добробуту і стабільності, є країни, що розвиваються. Ефективність сільського господарства в цих країнах повинна підвищуватися більш високими темпами, аби задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище.

¹ Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e/list-b8afbc4326>.

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу продовольчої безпеки

Харчова промисловість є складовою частиною промисловості України, що становить важливу частину народного господарства країни. Провідна роль цієї галузі промисловості обумовлена тим, що вона вносить вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази всього суспільного виробництва, а також виготовляє більшу частину матеріальних цінностей, призначених для задоволення потреб населення. Виходячи з важливого значення галузі в економічному і соціальному зростанні суспільства, її відтворення і прискорений розвиток є важливою передумовою подолання кризових явищ та забезпечення сталого економічного зростання.

Однією з визначальних актуальних проблем розвитку харчової промисловості в сучасних умовах господарювання є проблема розроблення і впровадження дієвого ринкового економічного механізму управління в цій комплексній галузі, який є сукупністю економічних важелів, способів і методів, використання котрих забезпечує отримання оптимального соціально-економічного ефекту з мінімальними сукупними витратами живої та уречевленої праці на виробництво харчових продуктів.

У сучасних умовах функціонування сфери виробництва продуктів харчування спостерігається цікава тенденція, пов'язана з появою інноваційних підходів у виробництві харчових продуктів, які мають, певним чином, також традиційний характер. Ідеться про широке впровадження і популяризацію екобезпечного (органічного, натурального) виробництва як у сільському господарстві, так і в харчовій промисловості, яке покликане забезпечувати населення екологічно чистими та безпечними для здоров'я продук-

тами харчування. З одного боку, таку тенденцію можна вважати справді поверненням до первісних (традиційних) технологій виробництва харчових продуктів. З іншого боку, у сучасних умовах у такому виробництві часто використовуються і нові досягнення науково-технічного прогресу і, відповідно, такий напрям розвитку сфери виробництва продуктів харчування в сучасній економіці можна вважати найбільш перспективним і, водночас, таким, що вимагає особливої уваги в контексті інноваційного розвитку.

Власне специфіка сфери виробництва продуктів харчування в контексті описаних нами тенденцій полягає у трьох аспектах:

- необхідність збалансованого поєднання традиційних і нових підходів у виробництві продуктів харчування;
- важливість здешевлення виробництва органічних продуктів харчування і, відповідно, забезпечення їхньої максимальної соціальної доступності;
- необхідність створення системи ефективного контролю якості органічної продукції харчової промисловості та сільськогосподарства.

Перелічені три головні аспекти і проблеми, яких вони стосуються, і є основою перспективного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в більшості країн світу. Звичайно, проблема забезпечення продовольчої безпеки постає в різних аспектах залежно від конкретних регіональних особливостей. Однак, власне, такий підхід, за умови запобігання продовольчій сегрегації та забезпеченню соціальної доступності базових продуктів харчування для населення усіх країн світу, мав би не допустити загострення продовольчих проблем. Очевидно, що для того, щоб ефективно впроваджувати такий інноваційний підхід у сферу виробництва продуктів харчування на рівні держави або навіть макрорегіону, необхідно апробувати його на локальному рівні (певного населеного пункту, району тощо). Із цією метою варто вивчити зарубіжний досвід організації органічного виробництва продуктів харчування та оцінити перспективи його використання в національній економіці.

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

Одним із шляхів інноваційного розвитку харчової промисловості є широке використання в цій сфері нанотехнологій.

Учені, зокрема, пропонують впроваджувати у виробництво спеціальні наноконтейнери, в яких можна зберігати харчові компоненти. Так, наприклад, у наноконтейнерах можна запаковувати смаки, запахи або харчові добавки – вони будуть за-своєні вже після розпаковування або після ковтання продукту. Наноконтейнери прикріплюються до частинок жирів і можуть міститися як на поверхні продукту, так і усередині нього. Для виробництва продуктів за новою методикою потрібно використувати спеціальні технології – харчові матриці, здатні формувати в товщі продукту наноконтейнери. Вчені сподіваються, що нова технологія зацікавить виробників продуктів харчування, адже наноконтейнери дозволять значно підвищити додану вартість продуктів харчування¹.

Водночас, В. П. Гарам і А. О. Пашко пропонують шляхи підвищення продуктивності однієї з основних галузей сільськогосподарського виробництва – рослинництва за рахунок впровадження інформаційних технологій управління процесом вирощування продукції.

На думку авторів, упровадження інформаційних технологій у процес формування врожаїв:

- дає суттєвий економічний ефект;
- є найбільш простим і дешевим засобом збільшення виробництва рослинницької продукції;
- позитивно впливає на екологію та якість продукції;
- спрощує і полегшує працю агроспеціалістів;
- не вимагає суттєвих змін у поширених комплексах машин для рослинництва і значних капітальних витрат;

¹ Наноконтейнери – революционная технология в сфере производства продуктов питания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.agroru.com//1/676415.htm>.

– відповідає сучасним світовим тенденціям удосконалення технологічних процесів у рослинництві¹.

Харчова промисловість – одна з провідних структуроформувальних галузей не лише агропромислового й промислового комплексів, а й усього народного господарства України. Серед інших країн світу Україна має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний і ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, раціональне використання якого забезпечило б їй провідне місце на світовому й регіональних продовольчих ринках. За станом виробничо-технічної бази, структурою, техніко-економічними показниками й розвитком інфраструктури харчова промисловість України значно відстає від економічно розвинених країн, особливо щодо комплексної переробки сировини, механізації і автоматизації виробничих процесів, а також фасування та упакування продукції.

Незважаючи на винятково сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, населення ще не повністю забезпечене високоякісними продовольчими товарами. Останнім часом Україна втрачає зовнішні ринки збуту продовольчих товарів, а внутрішній заповнений зарубіжними продуктами (нерідко низької якості), тимчасом як для їх виробництва є всі необхідні сировинні ресурси й виробничі потужності.

Харчова промисловість України у 2006–2011 рр. характеризується тенденцією до скорочення кількості великих підприємств і зростання – малих і середніх². Така кількісна динаміка пояснюється тим, що «гіганти» певної її підгалузі з переходом до транзитивної економіки бути залишені без звичного для них планово-адміністративного режиму господарювання, за якого державні органи чітко визначали кому, скільки, коли виробити і якої продукції. Внаслідок цього за кілька років такого «вільного»

¹ Гарам В. П. Сучасне управління агротехнологічним процесом у рослинництві / В. П. Гарам, А. О. Пашко // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – № 2. – С. 110–116.

² Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

режиму значна кількість цих підприємств через втрату цільової аудиторії зменшили обсяги виробництва продукції, перейшовши при цьому з великих у розряд малих. Але за час, що минув, відбулися реструктуризаційні процеси в галузях, вироблено чітку стратегію підтримки малого та середнього бізнесу в Україні з боку держави, значно зростали доходи населення. Усе це призвело до того, що протягом останніх п'яти років спостерігається зворотна тенденція, тобто ті підприємства, які залишились і значно наростили обсяги своєї господарської діяльності, «перейшли» у зворотному напрямку – з малих у великі. Регіональний розподіл підприємств та їхні ключові результати роботи наведено в табл. 5.1¹.

Частка харчової промисловості в загальному обсязі промислового виробництва в останні роки досягла 16% і за цим показником вона отримує чільне третє місце, поступаючись лише металургійній промисловості (23,3%) і виробництву та розподіленню електроенергії, газу і води (16,3%). Частка вітчизняних продуктів на внутрішньому продовольчому ринку ще 2005 року становила 93,6%, що майже вдвічі більше від аналогічного показника 1995-го². За нашими оцінками, галузь спроможна повністю забезпечити внутрішні потреби у продовольчих товарах, маючи при цьому значний експортний потенціал і позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Харчова промисловість посідає одне з перших місць за обсягом іноземних інвестицій, сума яких становить майже третину від загальних капіталовкладень у промисловість України³.

Наведені дані свідчать, що не випадково харчову промисловість в Україні зараховують до основної бюджетоутворювальної

¹ Складено за : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Сичевський М. П. Стан та пріоритетні напрями розвитку харчової промисловості в Україні / М. П. Сичевський // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 38–42.

³ Петруха С. В. Сучасний стан та перспективні напрями іноземного інвестування економіки міста Києва / С. В. Петруха, М. М. Колотуша // Економіст. – 2006. – № 9. – С. 40–47.

Регіональний розподіл підприємств

Назва регіону	Значення показників 2004 року					
	кількість підприємств		величина прибутку/збитку тис. грн		обсяг податкових відрахувань, тис. грн	
	малого кола	великого кола	малого кола	великого кола	малого кола	великого кола
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	372	85	-6 743,1	-33 605	13410,5	176 336,6
Вінницька	296	140	-31 393,3	95 781,8	31453,2	720 031,8
Волинська	147	47	-4 637,9	20 373,5	11584,7	275 961,7
Дніпропетровська	402	135	-6 212,9	42 980,2	26522,3	589 132
Донецька	440	131	-20 833,6	2 927,1	113937,1	1 416 813,1
Житомирська	155	100	-3 405,9	7 508,3	15308,4	271 690
Закарпатська	237	61	-4 479,3	2 828,5	6456,4	80 655,4
Запорізька	203	73	-10 368,0	-39 050,2	9938,5	468 512,1
Івано-Франківська	188	54	-2 819,1	-30 662,9	8957,1	70 138,2
Київська	214	101	-5 314,3	-4 010,6	19497,2	155 715,2
Кіровоградська	278	137	-2 561,2	-33 584,1	41364,8	521 615,1
Луганська	256	88	-2 611,7	13 460,3	50504,8	294 923,7
Львівська	383	144	-6 770,1	-554	50851,9	564 024,1
Миколаївська	233	53	-2 380,1	26 762,3	10166	310 539,8
Одеська	342	129	13 137,7	-49 832,2	88625,6	642 993,3
Полтавська	184	112	-6 495,5	-44 512,1	34393,6	358 361,3
Рівненська	153	58	-3 793,1	-4 831,3	5826,7	133 627,6
Сумська	119	84	-3 331,5	-5 965,7	4670,3	347 584,1
Тернопільська	208	91	6 360,7	-21 093,4	19820,8	214 546,8
Харківська	431	129	-3 218,9	-29 269,3	19613,7	663 827,3
Херсонська	140	70	-6 849,2	-33 655	15039,3	133 862,7
Хмельницька	186	97	-5 889,7	-3 887,9	11422,4	198 183,9
Черкаська	195	107	6 497,0	-432,9	13467,5	286 656,6
Чернівецька	92	70	-1 349,7	-48 773	2277,6	59 439,7
Чернігівська	127	102	-1 094,4	55 115,4	10756,5	319 761,3
м. Севастополь	47	18	11,9	-4 635,4	2292,1	42 823,7
м. Київ	506	105	-10 946,2	23 943,5	137 756,2	1 380 716,4

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

Таблиця 5.1

харчової промисловості України (2004 2010 рр.)

Значення показників 2010 року					
кількість підприємств		величина прибутку/збитку тис. грн		обсяг податкових відрахувань, тис. грн	
малого кола	великого кола	малого кола	великого кола	малого кола	великого кола
8	9	10	11	12	13
359	81	-5 792,7	-18 363,3	27 179,7	195 801,9
277	140	-9 312,2	2 315,1	31 609,4	788 820,7
126	50	-2 639,6	64 048,3	7 145,1	351 224,3
336	146	-2 574,8	-41 293,4	29 605,5	807 122,6
307	133	-15 476,0	110 346,4	129 004	351 224,3
164	90	-415,6	22 773,8	20323,7	358 545,9
235	59	-4 574,3	8 340,1	6975,1	99 049,6
168	73	8 404,5	22 287,9	11 208,5	770 552,3
218	50	-1 854,9	1 078,9	9 947,1	94 748,3
191	139	-7 041,3	-29 623,2	13 573,1	702 470,1
250	91	-12 359	-29 623,2	2 855,1	216 189,4
231	88	-1 849,2	-8 602,6	36 247,4	373 532,6
375	138	-4 673,5	-4 579,9	35 567,3	587 863,6
212	110	-2 388,9	-1 529,5	10 005	466 238,4
315	59	-7 449,7	5 048,4	47 903,4	123 424,5
165	67	-1 532,7	61 142,3	16 671,6	463 383,6
140	86	-4 910,5	-19 972,3	5 595,9	217 727,5
124	133	-5 687,9	16 170,2	6 615,1	934 538,6
194	70	-7 501,7	-3 299,4	8 557,2	180 063,2
404	101	-5 844,9	1 199,8	21 855,2	246 154,9
149	109	-7 077,8	-21 525,6	14 394,6	416 641,9
166	64	666,8	-17 968,1	11 227,6	71 907,5
177	94	-10 135,5	44 724,7	15 392,4	378 948,8
119	122	-1 904,4	4 913,6	3 469,1	1 870 515,6
128	17	-2 747,4	44 724,7	12 360,6	54 852,0
50	58	-304,6	68 592,9	3 590,3	405 005,8
476	116	-5 921,3	8 223,7	175 408,8	654 234,4

галузі. Так, протягом останніх трьох років підприємствами галузі відраховано до місцевих і загальнодержавного бюджетів понад 24 395 175 млрд грн різних податків, причому її частка у Зведеному бюджеті України 2005 року становила 21,12%, 2007-го – 20,46%, а 2009-го – 22,59%. Таке значне зростання частки харчової галузі у зведеному бюджеті досягнуто за рахунок збільшення маси податкових відрахувань підприємства «великого кола» протягом останніх двох років більш ніж на 43%, незважаючи на негативний тренд зменшення податкових відрахувань підприємствами «малого кола» більш ніж на 10%, а це понад 65 млн грн¹.

Протягом останніх років галузь постійно нарощує обсяги виробництва. Так, за офіційними даними Державної служби статистики, виробництво продукції харчової промисловості та переробка сільськогосподарських продуктів зросли на 7,7%. Зростання обсягів виробленої продукції передусім спостерігається у виробництві жирів (на 39,5%), макаронних виробів (на 15,2%), переробленні овочів та фруктів (на 14,8%), у виробництві напоїв (на 11,4%), м'ясній і тютюновій промисловості (відповідно, на 8,5 і 7,8%). Поряд з цим, зменшився випуск продукції круп та борошна (на 8,3%), у молочній (на 5,9%) і кондитерській промисловості (на 3,7%). Вироблено 473 тис. т соків, фруктових та овочевих нектарів, 70,1 тис. т овочів консервованих натуральних, 39,6 тис. т овочів, фруктів, горіхів, а також грибів консервованих із додаванням оцту, 1,3 млн т олії соняшникової нерафінованої, 65,9 тис. т макаронних виробів без начинки, 1,6 млн дал. коньяку, 21,8 млн дал. горілки та інших міцних спиртних напоїв, 192 млн дал. пива, 123 млн дал. безалкогольних напоїв, 74,6 тис. т свіжих чи охолоджених яловичини і телятини, 65,5 тис. т свіжої чи охолодженої свинини, 198 тис. т свіжих чи охолоджених м'яса і субпродуктів свійської птиці, 181 тис. т ковбасних виробів, 544 тис. т молока обробленого рідкого, 76,2 тис. т вершкового масла, 135 тис. т

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

сирів жирних, 355 тис. т продуктів кисломолочних, 59,4 тис. т сиру свіжого неферментованого та кисломолочного¹.

Отже, характеризуючи харчову промисловість у період з 2004 року до 2010-го, можна помітити великі зміни в динаміці її розвитку та виготовлення продукції. Однак матеріально-технічна база галузі не відповідає сучасним вимогам і характеризується значною спрацьованістю обладнання. Це негативно позначається і на економічних показниках. Приміром, спрацьованість основних виробничих фондів у галузі сягає 48 відсотків, а темпи оновлення їхньої основної частини значно відстають від потреби. Стосовно основної частини вони становлять менше ніж 56% на рік. Рівень механізації праці на підприємствах не перевищує 50–60%. Продуктивність праці в галузі у 2–3 рази нижча, ніж на споріднених підприємствах у зарубіжних країнах із розвинутою економікою.

Для створення міцної матеріально-технічної бази потрібне активне формування і нагромадження інвестиційного потенціалу, перетворення амортизацій у найважливіший реноваційний ресурс, впровадження сучасних технологій тощо. Нині найголовніше завдання підприємств галузі – поліпшення їхнього фінансового стану. Визначальний чинник платоспроможності тут – стан обігових коштів, які розпорошуються через постійне зростання дебіторської заборгованості. Отже, ефективне використання коштів – пріоритетний напрям фінансової діяльності підприємств. Реалізувати його можна за допомогою стабілізації виробництва. При зменшенні обсягів випуску продукції ефективність використання обігових коштів неминуче погіршується. Це зумовлено тим, що обсяги сировини, матеріалів, інших ресурсів і палива зменшуються швидшими темпами, ніж обсяг випущеної продукції.

Особлива увага сьогодні надається вмілому використанню капіталу. Адже постійно відчувається гостра нестача інвестицій при

¹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

зростанні вартості капітального будівництва, техніки, створенні капітало- та наукоємних виробництв. Звісно, модернізувати діючі підприємства потрібно, однак робити це широкомасштабно доцільно лише тоді, коли прибутки підприємств будуть достатніми для створення фондів нагромадження і споживання, а банки кредитуватимуть довгострокові інвестиційні проекти.

Поряд із вищеперерахованими проблемами харчової промисловості важливе місце посідає екологічна проблема, що характеризується двома аспектами:

- по-перше, підприємства харчової промисловості утворюють складну екологічну ситуацію, тому що вони, як правило, мають низькі ступені захисту, переробки, очистки стічних вод, шкідливих викидів у повітря (харчова промисловість потребує великої кількості тепла для переробки);
- по-друге, від харчової промисловості чекають високоякісних екологічно чистих продуктів, для виготовлення яких потрібна екологічно чиста сировина, що є великою проблемою для вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Отож, виходить, що, по-перше, підприємства створюють важку екологічну ситуацію викидами шкідливих речовин у повітря, а також забруднена шкідливими речовинами вода попадає на поля і для зрошення, а розчинені в ній речовини нагромаджуються у ґрунті. Тому створення досконалих систем екологічного захисту є не тільки екологічною, а й економічною необхідністю. Адже без створення надійних систем екологічного захисту неможливе вирощування екологічно чистої сировини для виробництва продуктів харчової промисловості. Маємо замкнуте коло, вирватися з якого можливо лише через створення надійних екологічних систем захисту від шкідливих викидів у повітря та очищення стічних вод.

Однією з умов ефективної діяльності підприємств харчової промисловості у процесі перетворень відносин власності повинна бути свобода вибору різних форм господарювання. Кожна з них має як свої переваги, так і певні недоліки. Останні є результатом

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

дії різних суб'єктивних та об'єктивних факторів: рівня розвитку підприємств і станом основних фондів, матеріально-технічної бази та соціальної інфраструктури, екологічного клімату в колективі, наявності потенційних власників – членів трудового колективу, співвідношення сил формальної і неформальної влади і т. д. Але всі організаційні форми підприємництва мають право на існування і повинні довести свої переваги на практиці. Тільки за свободи їхнього вибору вони можуть знайти належне їм місце в ринковій економіці.

Формування різних ринкових форм господарювання в харчовій промисловості пов'язане передусім із певними особливостями і специфікою цієї галузі порівняно з іншими, тому що задоволення потреб населення продуктами харчування – досить складна, багатопланова і незмінна проблема, яка стоїть перед суспільством на всіх ступенях його розвитку. Це зумовлюється низкою обставин: дефіцитом багатьох сировинних ресурсів, різним ступенем розвитку галузей, які безпосередньо виробляють продукти харчування, і пов'язаних з ними інших галузей, організацією надходжень продуктів харчування до споживача та багатьма іншими причинами.

При цьому характерною рисою тут є не тільки забезпечення різноманітності продуктів при споживанні, а й стабільність споживання деяких із них протягом усього року (фрукти, овочі тощо). На практиці це означає перехід від сезонного споживання окремих продуктів харчування до цілорічного їх споживання. Така постановка питання породжує проблему тривалого зберігання, що здебільшого неможливо зробити щодо багатьох продуктів. Виходом із цього становища стала промислова переробка первинних продуктів харчування, яка дає змогу не тільки зберігати їх протягом тривалого часу (без втрати поживної цінності), а й значно розширювати їхній асортимент, що дуже важливо для організації раціонального харчування, а також забезпечує їх зберігання під час транспортування на великі відстані. Вирішення цих питань передбачає відповідну організаційну структуру галузі, а саме – певне поєднання великих, середніх і малих під-

приємств. У найзагальнішому варіанті, розв'язуючи цю проблему необхідно виходити з особливостей сировинного забезпечення підприємств харчової промисловості та специфіки споживання окремих продуктів харчування (масовість, щоденне споживання в поєднанні з іншими).

В умовах централізовано-планової системи господарювання, яка забезпечувала роботу сировинної зони для підприємства, ефект від масштабу виробництва певною мірою досягався. З переходом до ринкових відносин у роботі великих підприємств з'явилися труднощі, які знижують ефективність їхньої діяльності – вони слабо реагують на зміни у споживацькому попиті, нечутливі до новацій.

У цих умовах малі підприємства стають тією необхідною ланкою, яка, з одного боку, робить систему забезпечення населення продуктами харчування більш ефективною (швидко реагують на зміну попиту, менші витрати сировини, більш ефективно доводять до споживача). Підвищення загальної ефективності виробництва продуктів харчування можливе на основі поглиблення спеціалізації та кооперування з великими і середніми підприємствами.

Але результативність роботи малих підприємств у виробництві продуктів харчування буде досягнута тільки тоді, коли вони займуть належне місце і становище в системі переробних підприємств. А цього досягти досить складно. Річ у тому, що харчова промисловість – це конгломерат підгалузей, кожна з яких має різні види виробництв. Усі вони різняться між собою не тільки щодо виробництва продуктів, а й умовами виробництва. Найбільш специфічні особливості харчової промисловості такі:

- харчова промисловість характеризується величезною різноманітністю продукції;
- для низки її підгалузей (цукрова, консервна, виноробна, олійно-жирова) характерне сезонне виробництво, яке призводить до нерівномірного використання виробничих потужностей;
- необхідність розміщення виробництва багатьох видів продуктів харчування на невеликій відстані від сировинної бази;

5.2. Інноваційний розвиток харчової промисловості в умовах імперативу

- значна залежність якості низки продуктів від тривалості переробки сировини;
- термін зберігання багатьох продуктів, як правило, обмежений;
- велика залежність від тари та упакування продуктів;
- високі вимоги до якості продукції (свіжість, наявність вітамінів, смак, естетичність та ін.);
- часта змінність асортименту з багатьох продуктів;
- велика залежність якості продукції від якісних характеристик сировини.

Усі вищевказані особливості визначають специфіку організації і технології виробництва продуктів харчування, пошук нових форм господарювання в період ринкових відносин.

Системна оцінка тенденцій і закономірностей розвитку харчової промисловості України свідчить, що поряд із певними позитивними змінами, які відбуваються в цій галузі, пов'язаними передусім із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, виявилось чимало значних негативних явищ. Серед останніх необхідно зазначити: фізичне і моральне зношення матеріально-технічної бази більшості підприємств харчової промисловості, втрату внутрішніх і зовнішніх ринків збуту продукції, зростання вартості харчових продуктів, зниження рівня задоволення потреб населення в них. Зазначені недоліки в управлінні розвитком харчової промисловості тією чи іншою мірою ліквідуються у процесі формування розвинених ринкових відносин із посиленням регуляторної ролі держави. Отриманий досвід дає змогу повною мірою їх пізнати і ліквідувати, що є однією з умов забезпечення ефективного розвитку цієї галузі, відновлення досягнутих у минулому високих обсягів виробництва основних видів харчових продуктів, успішного розв'язання продовольчої проблеми, формування потужного експортного потенціалу продовольчих товарів і зайняття Україною провідного місця на світовому і регіональних продовольчих ринках.

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

Трансфер технологій у сфері виробництва продуктів харчування на сучасному етапі має низку специфічних рис. Держави, що перебувають на вищому рівні соціально-економічного розвитку та з вищою технологічною готовністю, стикаються з проблемою реалізації застарілих технологій виробництва продуктів харчування, яка, у зв'язку із законодавчими змінами в цих країнах, може бути розв'язаною лише за рахунок експорту таких інновацій. Відповідно, країни, що перебувають на нижчих щаблях економічного розвитку, особливо, ті, законодавство яких у цьому контексті більш ліберальне, можуть бути об'єктами збуту (реалізації) застарілих засобів виробництва і, відповідно, стикатимуться з уже відомими у світовій практиці ризиками, пов'язаними з використанням низки технологій виробництва продуктів харчування. Водночас, передача застарілих технологій, особливо у сфері виробництва продуктів харчування, може бути вигідною і для реципієнтів таких технологій, оскільки дозволяє частково розв'язати актуальні проблеми продовольчої безпеки, а також із мінімальними фінансовими затратами оновити виробничі потужності підприємств.

Водночас в епоху інформаційного суспільства і поширення, зокрема, глобальних інформаційних мереж проблема використання застарілих технологій виробництва продуктів харчування є актуального для всього інформаційного простору, незалежно від конкретної країни з її законодавчими нормами та специфікою економічного розвитку. Тому інформацію про можливі загрози, які несуть певні технології виробництва продуктів харчування, можуть отримувати потенційні споживачі, незалежно від місця

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

їхнього проживання. Відповідно, економічна ефективність використання застарілих запозичених технологій, особливо в харчовій промисловості, є меншою, ніж у разі застосування справді інноваційних технологій, розроблених відповідно до сучасних світових стандартів. Отже, економічна роль трансферу технологій із розвинутих країн світу у країни з нижчим рівнем економічного розвитку не вирішує усі проблеми забезпечення інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Ефективна інтеграція вітчизняної економіки у світове господарство може відбутися лише за рахунок досягнення високого рівня загальної конкурентоспроможності країни, регіону, галузі, конкурентоспроможності її господарських суб'єктів, а також конкурентоспроможності продукції та послуг, що виробляються вітчизняними підприємствами на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Особливу актуальність підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного бізнесу набуває у світлі участі України у Світовій організації торгівлі (СОТ). Сільське господарство в силу своєї специфіки вважається складним для регулювання і реформування. Не випадково галузь виділена в окрему сферу регулювання в рамках СОТ.

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється єдиною Угодою про сільське господарство. Документом передбачено переведення всіх нетарифних бар'єрів щодо імпорту сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їхньої верхньої межі, поступове зниження імпорتنих тарифів.

Країни, що приєднуються до СОТ, відповідно до Угоди про сільське господарство, беруть на себе певні зобов'язання щодо державної підтримки сільського господарства, доступу до ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, механізму оподаткування виробництва, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо.

СОТ для реалізації принципу справедливої конкуренції вимагає обмеження таких заходів державної підтримки аграрного сектору, які здійснюють протекціоністський і стимулювальний вплив на виробництво, а також спрямовані на захист національного ринку. Стосовно участі України в СОТ, то практично всі наявні важелі підтримки сільськогосподарського підприємництва і конкурентоспроможності галузі віднесено до заходів, що потребують обмеження.

Вступ до СОТ – це визнання світом українського сегмента економіки конкурентоздатним. Але потрібно чітко розуміти, що ці нові умови торгівлі передбачають боротьбу за ринки збуту, нові технології, стандартизацію. Світова фінансова криза відбилася на аграрному бізнесі України так, що вийти на міжнародний ринок стало складніше.

Найбільшу питому вагу вітчизняної аграрної продукції виробляють малі селянські домогосподарства. Проте цілеспрямована робота щодо впровадження науково обґрунтованих технологій утримання худоби, збалансованої годівлі, ветеринарного обслуговування, селекції в підсобних господарствах не ведеться, що призводить до того, що їхня продукція не відповідає вимогам якості та безпеки в рамках угод СОТ і вимог ЄС, є неконкурентоспроможною.

Відсутність належних заходів органів державного управління щодо розв'язання цієї проблеми вже призвело до низки загрозливих явищ в аграрному секторі економіки України, серед яких:

- зменшення обсягів валової продукції сільського господарства;
- заборона експорту українських живих тварин і м'яса на ринки країн ЄС;
- зменшення обсягів експорту молока з України в країни ЄС щороку на 50% за одночасного збільшення обсягів імпорту на 60%.

За умови збереження наявного низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій:

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

- виробники аграрної продукції недоотримуватимуть доходи, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях;
- надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом і щодо сільськогосподарської продукції зокрема;
- збільшиться частка імпортової продукції в сукупному споживанні продуктів харчування в Україні.

Ця проблема актуалізується з огляду на приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС, що призведе до перетворення вітчизняного ринку на ринок збуту європейського продовольства і продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в АПК і розвитку сільських територій та створить загрозу продовольчій безпеці держави.

Найпростішою формою співпраці між державами є інтеграційне об'єднання у формі зони вільної торгівлі. У сучасному розумінні – це преференційна зона, у межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля. Країни, які входять до зони вільної торгівлі, не дотримуються єдиної зовнішньоекономічної політики відносно «третьох» країн.

Мета політики стимулювання економічної інтеграції ЄС і України спрямована на зняття нетарифних обмежень. Тут основними проблемами, які постають перед Україною у процесі інтеграції у світовий економічний простір, є вимоги до економіки країни як диверсифікованої, відкритої, конкурентоспроможної країни, що дотримується міжнародних та європейських стандартів в управлінні економікою і бізнесом. При цьому значна увага після здобуття членства в СОТ приділяється Угоді про вільну торгівлю з ЄС, яка, на нашу думку, як інструмент модернізації економіки країни може сприяти стійкому її розвитку. Основними підставами для цього є те, що ЄС і Україна домовилися розпочати переговори про вільну торгівлю після вступу України до СОТ, адже наша держава виконала цю умову ще 2008 року. Однак поряд із загальними умовами існують специфічні особливості, пов'язані з умовами

господарської діяльності. Однією з найбільш регульованих є аграрна сфера, де дії учасників чітко регламентовані і європейські ринки цілком залежать від Спільної аграрної політики (САП) ЄС.

Однак протягом останніх 10-ти років Спільна аграрна політика ЄС зазнала значних змін унаслідок кількох реформ – зменшення підтримки ринкових цін, скорочення більшості прямих платежів, удосконалення доступу до ринку через застосування преференційного режиму щодо окремих товарів і країн, що розвиваються, а також залежності від експортних субсидій. Загалом, ці заходи можна розглядати як такі, що спрямовані на вирівнювання умов торгівлі між виробниками всередині і за межами ЄС. Взагалі всі зміни можна розглядати як зниження рівня підтримки виробників усередині ЄС. Хоча, з іншого боку, заходи ЄС спрямовані на формування більш чіткої орієнтації на надання преференцій для конкретних імпортерів.

З огляду на сільськогосподарські ресурси України торгівельна політика має істотне значення для майбутнього розвитку сектору. Інтеграція України до СОТ, а згодом і зони поглибленої вільної торгівлі з ЄС – основна передумова прискорення структурних реформ у країні та повної реалізації її потенціалу на міжнародних ринках. Вступ України до СОТ унеможливорює використання експортних субсидій (у явному та неявному варіанті) і, вочевидь, означатиме зниження імпортних тарифів на деякі види сільськогосподарської продукції¹.

У торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією між Україною і ЄС існує низка перешкод, до яких можна, насамперед, віднести нерозвинену інфраструктуру. Це зерносховища, дороги, транспорт, складні та тривалі митні процедури, недосконала система доступу до інформації про стан ринків, низька частка у виробництві продуктів зі значною часткою доданої вартості, недо-

¹ Прес-конференція віце-прем'єр-міністра Г. Немири за результатами 20-го засідання Української частини комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article_art_id=134860852.

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

сконала податкова політика, ряд протекціоністських заходів щодо захисту внутрішніх виробників, обмеження імпорту, заборона на імпорт української продукції до ЄС унаслідок невідповідності її якості стандартам ЄС¹.

Основна перешкода для українського експорту – невідповідність продукції стандартам якості, прийнятим в ЄС. Нині лише 52% українських стандартів для сільськогосподарської продукції гармонізовано з міжнародними, для харчової промисловості – 29%. Наразі лише птахівництво здатне задовольнити потреби внутрішнього ринку, а на ринку свинини та яловичини існує дефіцит, який протягом останніх років стабільно покривається імпортом (переважно з країн ЄС).

Членство України в ЄС стає необхідною умовою для подальшого високого рівня розвитку держави і громадянського суспільства.

ЄС і Україна планують розвивати відносини на засадах лібералізації, зумовленої членством України в СОТ. З цією метою планується укласти широкомасштабну угоду, яка наблизить регуляторні стандарти і поліпшить доступ до інвестицій в обох напрямках. Ця угода забезпечить зменшення витрат на імпорт з ЄС для вітчизняних підприємств і споживачів, а також сприятиме доступу України до єдиного ринку ЄС, який є найбільшим у світі.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) буде частиною нової розширеної угоди між ЄС і Україною, переговори з якою вже ведуться. Також ЗВТ між ЄС і Україною є частиною розширеної політики ЄС, спрямованої на створення стабільного та процвітаючого європейського кола сусідів за допомогою поглиблення економічних зв'язків. ЄС – це не лише найбільший торговий партнер України, а й один із найбільших і найбагатших ринків у світі. Завдяки поглибленню економічних зв'язків з ЄС Україна отримує величезні переваги.

Серед експортних ринків ЄС наша країна наразі займає 25-ту сходинку. Останніми роками спостерігалось стабільне зростання

¹ Перспективи поглибленої вільної торгівлі між ЄС та Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/doc/Ukraine_EU_FTA.pdf.

обсягів торгівлі між ЄС і Україною. Частка ЄС у загальній структурі зовнішньоторгівельного обігу становить 34% (табл. 5.2)¹.

Таблиця 5.2

Зовнішньоторгівельний оборот України за основними групами агропродовольчих товарів у 2010 році, тис. дол. США

УКТ ЗЕД	Експорт			Імпорт		
	усього	у т. ч. ЄС	%, від ЄС	усього	у т. ч. ЄС	%, від ЄС
02	149 644,5	379,9	0,3	1 652 009,0	896 833,9	54,3
04	1 352 071,1	10 616,0	0,8	250 222,4	101 275,0	40,5
10	5 991 322,6	1 774 648,8	29,6	286 343,8	144 505,7	50,5
15	3 891 143,2	1 407 385,0	36,2	1 214 252,6	232 043,8	19,1

Українською та європейською сторонами було проведено спільне дослідження на предмет можливості й доцільності створення зони вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом. Результати дослідження свідчать, зокрема, ось про що:

- 1) угода про вільну торгівлю має принести значні економічні здобутки обом сторонам, якщо вона впроваджуватиметься в такому сприятливому кліматі, за якого індивідуальні економічні суб'єкти зможуть використати створені можливості;
- 2) сприятливі економічні можливості, що пропонуються Угодою про вільну торгівлю, буде реалізовано в Україні за умови коригування зусиль щодо прискорення та впровадження адміністративних і судових реформ, і, таким чином, буде створено сприятливий клімат для залучення інвестицій та економічного зростання в Україні;
- 3) угода про вільну торгівлю має прискорити узгодження зобов'язань України в таких сферах, як конкурентна політика,

¹ Складено за даними : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

державні податки, державні закупівлі, митні процедури й технічні стандарти, роблячи акцент на необхідності збільшення обсягу ефективного запровадження норм і правил в Україні;

- 4) включення сільського господарства до положень угоди про вільну торгівлю матиме важливе значення для України. Згідно з результатами дослідження, передбачається зростання обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією на 50% порівняно з можливим ростом на 10% торгівлі у промисловості;
- 5) навіть при експортуванні української сільськогосподарської продукції до ЄС у значних обсягах, суттєвого впливу з боку України на ринки ЄС не буде¹.

Важливість та актуальність посилення конкурентоспроможності продукції аграрного бізнесу України на європейському ринку пояснюється такими факторами, як:

- 1) підвищення цін на сільськогосподарську продукцію (40% за 2008 рік) внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшення виробництва й використання біологічного палива, що зумовлює збільшення потенційного попиту на вітчизняну продукцію;
- 2) зростання попиту в європейських країнах на органічну продукцію (вирощену без використання синтетичних хімікатів, гормонів росту, генетично модифікованих організмів (ГМО), яка переробляється без використання консервантів, барвників, стабілізаторів), причому ціни на таку продукцію вищі на 20–50%, а для її вирощення у країнах ЄС використовується лише 3,5% загальних сільськогосподарських площ. Зважаючи на те, що в Україні вся вироблена сільськогосподарська продукція є органічною, вітчизняні агропідприємства є потенційними експортерами цієї продукції на ринки країн ЄС;

¹ Україна-ЄС: на шляху до 4 свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/file/link/47542/file/to4freedom.pdf>.

- 3) лише 20% виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах держави, а решту 80% можна експортувати;
- 4) експорт сільськогосподарської продукції становить 21% усього експорту України до країн ЄС, причому країни ЄС є найбільшим імпортером сільськогосподарської продукції у світі (обсяги імпорту цієї продукції країн ЄС більші, ніж США, Японії, Канади, Австралії, Нової Зеландії разом).

Про низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському продовольчому ринку свідчать такі дані:

- 1) низька ефективність цієї галузі порівняно з іншими країнами. Загрозливим щодо продовольчої безпеки можна вважати істотне зниження рентабельності основних видів продукції сільського господарства. Незважаючи на те, що показник виробництва зернових і зернобобових культур на одну особу в Україні перевищує відповідний показник у країнах ЄС, для галузі є характерними надзвичайно низькі показники урожайності зернових – 26 ц/га (у Нідерландах – 82,2 ц/га, Франції та Великобританії – 67,1 ц/га), цукрових буряків – 248,2 ц/га (у Швейцарії – 842,4 ц/га, Франції – 773,2 ц/га), картоплі – 128,4 ц/га (у Нідерландах – 424,6 ц/га, Великобританії – 424,5 ц/га) і продуктивності молочного стада – 3,5 тис. кг (у Данії – 8,1 тис. кг, Нідерландах – 7,1 тис. кг);
- 2) невідповідність структури українського експорту попиту країн ЄС на сільськогосподарську продукцію. Значні порівняльні переваги на ринках країн ЄС Україна має лише в торгівлі жирами, маслами тваринного і рослинного походження та зерновими культурами. Зважаючи на товарну структуру імпорту сільськогосподарської продукції країнами ЄС, вітчизняним аграрним підприємствам варто нарощувати експортний потенціал у таких галузях, як виробництво м'яса, насіння соняшнику, вирощування фруктів, виробництво фруктових та овочевих консервів;

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

- 3) невелика частка підприємств, сертифікованих згідно з міжнародними стандартами (наприклад, лише 3% м'ясопереробних комбінатів, 34,6% молокопереробних підприємств володіють міжнародними сертифікатами), що зумовлено високою вартістю і складністю процесу одержання сертифікатів ISO чи HACCP (від шести до 18 місяців), відсутністю процедури здобуття єврономера в Україні;
- 4) низька якість продукції внаслідок того, що 60% сільськогосподарської продукції виготовляють малі приватні господарства, які обмежені фінансовими, матеріальними, технологічними, інформаційними ресурсами. У виробництві аграрної продукції зайняті переважно особи без належної фахової підготовки, у результаті чого виготовлена в цих господарствах продукція втрачає конкурентні переваги не лише на зовнішніх, а й на внутрішньому ринках.

Значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на зовнішніх ринках такі чинники:

- низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів і позик (невеликі суми на 2–3 роки під 24% у гривнях, у той час як фермерам у країнах ЄС надають кредити терміном до 20 років під 2–3% річних), відсутності галузевих кооперативних банків (Райффайзен Банк у Німеччині, Народні банки в Іспанії та Австрії, Кооперативний банк у Великобританії були створені безпосередньо для фінансування потреб аграрних кооперативів), нерозвиненості в Україні сфери страхування кредитних і виробничих ризиків;
- нерозвиненість інфраструктури АПК, що призводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат продукції під час її транспортування та зберігання;
- недостатня гармонізація українських стандартів якості з міжнародними (лише 52% українських стандартів для сільськогосподарської продукції гармонізовано з міжнародними);

- низька капіталізація вітчизняних сільськогосподарських підприємств, яка обмежує їхні можливості щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу (із січня 2005 року до червня 2008-го лише 12 агропромислових компаній, що працюють в Україні, провели первинне розміщення цінних паперів на зарубіжних фондових біржах загальним обсягом операцій близько 170 млн дол. США);
- переважно низький рівень спеціалізації функціонуючих господарств – більшість вітчизняних сільськогосподарських підприємств займаються рослинництвом і тваринництвом, виробляючи при цьому 10–20 найменувань продукції. Навіть вузькоспеціалізовані господарства, де у структурі товарної продукції на один з її видів припадає 75% і більше, виробляють їх ще 10 або більше. Фермери країн ЄС обмежуються виробництвом лише двох–трьох видів сільськогосподарської продукції;
- недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі, що зумовлює незадовільну якість насінневого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва;
- недостатня активність державної політики щодо підтримки родючості ґрунтів, що призводить до збільшення частки ґрунтів, які непридатні для ведення сільського господарства (змиті, піддані вітровій ерозії, засолені, солонцюваті, перезволожені тощо – до 20% орних земель);
- занепад вітчизняної машинобудівної галузі та обмеженість фінансових можливостей сільськогосподарських виробників, які зумовили зменшення кількості сільськогосподарської техніки із 652 тис. шт. 1991 року до 280,3 тис. шт. 2008-го, причому 85% сільськогосподарської техніки є фізично та морально застарілою;
- фактичне знищення кооперативних традицій, що призвело до збільшення частки виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення (82% – у заготівлі молока,

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

63% – заготівлі м'яса, 50% – заготівлі яєць, 88% – заготівлі плодово-ягідної продукції, 89% – заготівлі овочів), тоді як основою ефективного функціонування аграрного сектору в країнах ЄС є саме кооперативні організації, членами яких є понад 100 млн осіб і на яких зайнято 6 млн найманих працівників¹.

З урахуванням наявних проблем, а також позитивного зарубіжного досвіду видається доцільною реалізація заходів у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на європейському ринку за такими основними напрямками:

- 1) гармонізація вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію згідно зі стандартами ЄС за такими основними напрямками:
 - створення і впровадження вітчизняної бази гармонізованих із міжнародними вимогами стандартів на сільськогосподарську продукцію і сировину та забезпечення необхідних обсягів фінансування цих робіт. Для гармонізації національного законодавства з нормативно-правовими актами СОТ і ЄС стосовно санітарного та фітосанітарного контролю потрібно доповнити чинне законодавство нормами, в яких передбачатиметься базування національних стандартів, інструкцій та рекомендацій відповідно до норм, установлених Комісією з *Codex Alimentarius*, Міжнародним епізоотичним бюро, для охорони здоров'я тварин і запобігання їхнім захворюванням. Це стосується таких законів України: «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про ветеринарну медицину», «Про тваринний світ»;
 - запровадження на території України спеціальної програми із сільського господарства та розвитку села (SAPARD),

¹ Кваша К. С. Формування зони вільної торгівлі в інтеграційному процесі України до Європейського Союзу / К. С. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 64–68.

- яка дозволить гармонізувати українські стандарти до вимог ЄС із меншими затратами з державного бюджету;
- 2) збільшення експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції через:
- сприяння (у тому числі фінансове) розробленню і впровадженню систем управління якістю на основі принципів ISO 9000 і системи управління безпекою харчових продуктів (НАССР), а також системи охорони довкілля на основі принципів ISO 14000;
 - поліпшення репутації України на міжнародному ринку продовольства як країни-виробника екологічно чистих і безпечних продуктів. Для цього варто розробити і реалізувати державну програму просування українських агропромислових товарів, сільськогосподарської продукції і продовольства на зовнішні ринки, включаючи країн-учасниць СОТ і ЄС. Головним елементом таких програм повинно бути підкреслення конкурентних переваг вітчизняної сільськогосподарської продукції, насамперед, її якості, гігієни, безпечності, харчових цінностей, зручності упаковки і маркування. Неабияке значення матимуть принципи екологічної чистоти, організація виставок та інформаційних кампаній, які робитимуть акцент на системах гарантування походження і відповідності продукції та її традиційних особливих якостей;
 - створення державної агенції міжнародного маркетингу аграрної продукції при Міністерстві аграрної політики, у функції якої входило би стратегічне та поточне дослідження кон'юнктури зовнішніх ринків, організація міжнародного маркетингу; пошук зарубіжних партнерів для співробітництва, консультації у сфері ЗЕД, співробітництво з міжнародними фондовими біржами, організація міжнародних виставок, ярмарок, семінарів в Україні та сприяння участі вітчизняних суб'єктів господарювання в таких заходах за кордоном;

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

- заборона адміністративного втручання в регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, натомість збільшення державних стратегічних запасів окремих продовольчих товарів для реалізації державних інтервенцій, а відтак послаблення цінових коливань та унеможливлення спекуляцій на внутрішньому ринку;
 - збільшення обсягів державного фінансування наукових розробок у сфері біотехнологій, генетики, селекції, племінної діяльності, з метою поліпшення вхідних факторів забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції;
 - створення дієвого механізму надання фінансової підтримки підприємствам через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів для модернізації і реконструкції виробництва;
- 3) налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку за допомогою:
- створення інфраструктури для консалтингу, навчання та підвищення кваліфікації фермерів і сільськогосподарських спеціалістів з метою підвищення ефективності та продуктивності праці в аграрному виробництві;
 - удосконалення «твердої» інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, налагодження системи водопостачання, меліоративних споруд, підвищення рівня інформатизації сільськогосподарських підприємств тощо);
 - за допомогою програм фінансування ЄС у галузі підтримки якості та безпеки продовольчих товарів створення мережі недержавних лабораторій з контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції, а також єдиного органу контролю з питань безпеки та якості харчових продуктів і продовольчої сировини відповідно до практики країн ЄС;
 - створення спеціалізованих банків для кредитування сільськогосподарських підприємств на пільгових засадах (під гарантії держави), а також лізингових установ;

- 4) посилення кооперації господарств населення виробників сільськогосподарської продукції шляхом:
 - проведення інформаційної політики, спрямованої на популяризацію кооперативної форми господарювання серед господарств населення, висвітлення ключових переваг суб'єктів господарської діяльності в разі створення кооперативу, пропагування позитивного досвіду розвинених країн, шляхом організації та проведення просвітницько-роз'яснювальної роботи серед селян щодо принципів кооперації та економічних і соціальних переваг кооперативних структур для сільськогосподарських товаровиробників, через публікації в періодичних виданнях, виступах на радіо і телебаченні;
 - розроблення і затвердження Указом Президента програми заходів щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах, у якій, зокрема, передбачити план заходів з обґрунтуванням конкретних завдань і конкретних виконавців; організаційно-економічних засобів стимулювання розвитку кооперативних об'єднань; стратегічних пріоритетів та інституційних засобів поглиблення кооперативного співробітництва з країнами ЄС; заходів щодо інтенсифікації проведення наукових досліджень з питань кооперації Національною академією наук України, галузевими академіями наук, Національним інститутом стратегічних досліджень, іншими науково-дослідними установами, з метою розробки теоретико-методологічних основ розвитку кооперативного руху в Україні;
- 5) налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції і дослідними установами через:
 - запровадження грантових програм у вищих навчальних закладах з метою підтримки університетських досліджень, спрямованих на розв'язання проблем галузі АПК, підтримки молодих науковців;

5.3. Ризики продовольчої безпеки в контексті міжнародних економічних відносин

- фінансування з державного бюджету наукових досліджень, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для виробничої і соціальної сфер села, інформаційно-консультаційного обслуговування;
 - стимулювання розвитку територіально-виробничих та агротехнічних комплексів виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, наукового обслуговування сільськогосподарських виробництв. Це дозволить акумулювати обмежені фінансові активи агропідприємств і спрямувати їх на розроблення і впровадження нових технологій у сфері сільського господарства, а також переробної та харчової галузей промисловості;
- б) використання позитивного досвіду країн ЄС у регулюванні ринку аграрної продукції в напрямі зміцнення конкурентоспроможності АПК, що, серед іншого, включатиме:
- створення спільної програми із залучення провідних європейських спеціалістів до співпраці з українськими партнерами в галузі встановлення правил регулювання внутрішнього аграрного ринку згідно з європейськими та міжнародними стандартами, налагодження механізмів створення умов для інвестицій, технічної допомоги, розбудови інфраструктури, підготовки персоналу в аграрному секторі;
 - реалізація на території України проектів за підтримки ЄС, спрямованих на допомогу в організації стажувань, семінарів і конференцій, підтримці транскордонних зв'язків, поширюванні інформації про європейські грантові програми серед національних виробників та експортерів аграрної продукції¹.

¹ Напрями посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.lviv.ua/analytics/88.htm>.

Варто зауважити, що вітчизняний АПК ще не готовий конкурувати зі світом за собівартістю, тому що не володіє поки що тими технологіями, які є в розвинутих країнах світу. Отже, українському урядові потрібно ухвалити низку законів і підзаконних актів для підтримки вітчизняного аграрного бізнесу та відстоювати експортноорієнтовані можливості нашої держави, а особливо в умовах кризи, щоб через кілька років не тільки ЄС, а й увесь світ зрозумів, що Україна – сильна сільськогосподарська країна з великими перспективами для розвитку.

Інтеграція нашої держави до ЄС має важливі економічні переваги для країни: макроекономічна стабільність, збільшення продуктивності економіки, збільшення обсягів торгівлі між Україною і ЄС, забезпечення вільного руху факторів виробництва в межах ЄС, гарантований захист прав працівників і споживачів.

Отже, підвищення ефективності діяльності країни на ринку ЄС – стратегічний напрям забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах євроінтеграції і, водночас, індикатор, який дає змогу оцінювати результативність внутрішніх економічних реформ у нашій державі та її євроінтеграційного курсу. На думку фахівців¹, головним у контексті зовнішньоекономічної безпеки в разі інтеграції України до ЄС постає питання максимізації потенційних переваг участі в багатосторонній торгівельній системі та мінімізації можливих ризиків приєднання до неї.

¹ Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / А. В. Чесноков. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=1672.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування після вступу України в СОТ

Глобалізація сучасного суспільства вимагає від кожної країни активної участі у світовому економічному просторі. Тому формування зовнішньоекономічної політики держави повинно відповідати багатостороннім правилам, які застосовуються в рамках членства у Світовій організації торгівлі (СОТ).

Україна стала 152-ю країною, яка приєдналася до Світової організації торгівлі. Однак, як стверджують експерти, усі позитиви від членства у світовому торговельному співтоваристві будуть відчутні не одразу. Спочатку доведеться пройти непростий шлях адаптації. Вступ до СОТ різною мірою позначиться на товарних ринках залежно від конкурентоспроможності національних виробників, досягнутої домовленості про рівень захисту ринків, рівня державної підтримки та її ефективності тощо. Явними наслідками вступу України в СОТ стануть полегшення доступу нерезидентів на внутрішній ринок і вітчизняних товаровиробників на ринки інших країн. Яким чином це позначиться на товарних ринках країни, залежить від конкурентоспроможності національних виробників.

Необхідність інтеграції українського АПК у світові агропродовольчі ринки не викликає заперечень. Основні мотиви щодо необхідності вступу України до СОТ проаналізовано, зокрема, у роботі академіка П. Т. Саблука¹. Розроблені також проблеми, пов'язані з розрахунками розмірів внутрішньої підтримки сільського господарства і зобов'язань з її скорочення згідно з умовами СОТ².

¹ Саблук П. Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 8–10.

² Кобута І. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута, О. Шевцов // Актуальні

Аналіз впливу впровадження умов СОТ на агропродовольчий сектор варто побудувати на основі:

- норм і правил СОТ, що регулюють торгівлю сільськогосподарськими і продовольчими товарами;
- аналізу наслідків членства в СОТ для сільського господарства, агропродовольчих ринків.

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється єдиною для всіх членів СОТ Угодою про сільське господарство, якою передбачено переведення всіх нетарифних бар'єрів (крім санітарних і фітосанітарних) щодо імпорту сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їхньої верхньої межі; поступове зниження імпортних тарифів; скорочення внутрішніх та експортних субсидій для сільськогосподарської продукції.

Світова організація торгівлі реалізує принцип справедливої конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції, як внутрішніх, так і зовнішніх. Відповідно до цього принципу заходи державної підтримки сільського господарства, які мають найбільший протекціоністський і стимулювальний вплив на виробництво сільгосппродукції, а також заходи, спрямовані на захист внутрішнього агропродовольчого ринку, повинні скорочуватись. Адже вважається, що вони впливають негативним чином на ринок, тобто на обсяги виробництва і ціни.

Усі заходи щодо державної підтримки сільського господарства умовно поділено на три групи (розкладено в різнокольорові скриньки): «зелену», «блакитну» і «жовту».

До «зеленої скриньки» належать заходи, які не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників, а отже, не порушують принципи справедливої конкуренції. Це витрати на наукові дослідження, підготовку кадрів, інформаційно-консультатійне обслуговування; ветеринарні і фітосанітарні заходи, кон-

питання аграрної політики : зб. праць Проекту «Аграрна політика для людського розвитку». – К., 2002. – С. 342–412.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

троль безпеки продуктів харчування; розповсюдження ринкової інформації; удосконалення інфраструктури сільської місцевості; утримання стратегічних продовольчих запасів, охорону навколишнього середовища; програми регіонального розвитку тощо.

Держава, яка є членом СОТ, має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» у будь-якому обсязі залежно від можливостей свого бюджету.

Також немає заперечень проти бюджетного фінансування заходів «блакитної скриньки», оскільки вони спрямовані на обмеження перевиробництва (скорочення поголів'я худоби, посівних площ тощо).

Найбільш дискусійним питанням при вступі України в СОТ стали заходи «жовтої скриньки». Сюди належать дотації сільськогосподарським виробникам, у тому числі на племінне тваринництво, елітне насінництво; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету; списання боргів; закупівля у виробника товарів за цінами, що перевищують ринкові; надання сільгоспвиробникові товарів і послуг за цінами, нижчими від ринкових тощо. Фінансування з держбюджету цих заходів повинно поступово скорочуватись. Важливим є те, що правила СОТ не передбачають скасування субсидування сільського господарства, а лише вимагають введення граничного рівня для державних субсидій.

Зважена бюджетна політика, спрямована на модернізацію сільського господарства і розвиток його інфраструктури, дасть змогу в умовах членства України в СОТ забезпечити необхідну конкурентоспроможність і захищеність найбільш вразливого сектору української економіки.

Отже, країни, що приєднуються до СОТ, беруть на себе певні зобов'язання з чотирьох напрямів, а саме: щодо доступу на ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів; державної підтримки сільського господарства; експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі; санітарних і фітосанітарних заходів.

Отримання Україною членства в СОТ відкриває нові орієнтири для її інтеграції до ЄС, що розглядається як важливий чинник поліпшення стану вітчизняної економіки. Враховуючи особливості сучасного агропродовольчого сектору, можна навести аргументи на користь євроінтеграційних перспектив.

1. Економічний потенціал ЄС та його динаміка свідчать про високий рівень розвитку ринку збуту товарів та продуктів, який є важливим потенційним джерелом задоволення потреб агропродовольчого сектору України в інноваційно-інвестиційних товарах.

2. Застосування єдиних стандартів на продукцію продовольства не тільки дозволить знизити відповідні ціни, а також сприятиме виконанню технічних вимог ЄС щодо забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

3. Позитивним наслідком може стати зростання інвестицій в аграрний сектор за рахунок більш дешевої робочої сили. Вартість праці в сільському господарстві України стане привабливішою перевагою порівняно з новими членами ЄС.

4. Адаптація агропродовольчого сектору України до нових вимог і принципів СОТ дозволить запобігти помилкам, допущеним у процесі її реформування, а також упорядкувати систему державної підтримки сільськогосподарських виробників і підприємств харчової промисловості.

5. Якісно новий підхід до розв'язання проблем сільського розвитку, виходячи з досвіду країн – членів ЄС, стане суттєвим інструментом соціальних перетворень на селі, розвитку підприємництва, а також альтернативних форм несільськогосподарської діяльності, що є необхідною умовою збільшення зайнятості сільського населення та стабілізації демографічної ситуації.

Членство України в СОТ повинно позитивно вплинути на низку чинників, що формують інституційне і макроекономічне середовище. Приведення законодавства у відповідність із нормами і правилами СОТ стосується державного регулювання зовнішньоторгівельної діяльності, системи стандартизації, митної справи, законодавства у сфері інтелектуальної власності тощо.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Зокрема, прямий вплив на зниження індексу корумпованості і, відповідно, підвищення потенціалу конкурентоспроможності матиме забезпечення прозорості експортно-імпорتنих операцій відповідно до правил СОТ. Вважається, що членство в СОТ поліпшує інвестиційний клімат у країні і, відповідно, умови для іноземних інвестицій¹.

Важливими позитивними наслідками для агропродовольчого сектору від набуття Україною членства в СОТ мають стати: стимулювання технологічного оновлення та переозброєння національного виробництва відповідно до світових стандартів унаслідок суттєвого збільшення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України; розширення доступу українських товарів до ринків країн – членів СОТ, частка торгівлі яких становить більше ніж 95% від загальносвітових обсягів; поживлення виробництва в експортноорієнтованих галузях економіки, у т. ч. й АПК, унаслідок лібералізації режиму доступу до зовнішніх ринків; прискорення структурних реформ в аграрному секторі. Структурні пріоритети визначатимуться потенціалом конкурентоспроможності галузей і підприємств на зовнішніх ринках, а спрощення процедур доступу до цих ринків має прискорити структурні зміни; розширення асортименту та якості пропонованих на ринку продовольчих товарів, зниження їхньої ціни, що є позитивним для споживачів.

У результаті лібералізації доступу до ринку України продукції не слід очікувати критичного для національного агропродовольчого сектору збільшення обсягів імпорту. Ринок продукції сільського господарства і харчової промисловості, виробництво якої є для України традиційним, захищений від імпорту такими факторами: суттєвими транспортними витратами на доставку імпоротної продукції порівняно з продукцією місцевого виробництва; відсутністю інфраструктури надходження і розподілу значних обсягів імпоротної продовольчої продукції в регіонах;

¹ Осташко Т. О. Приєднання до СОТ: перспективи і ризики для аграрного сектора України / Т. О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 6. – С. 2–16.

невисокою купівельною спроможністю населення; традиційними вподобаннями людей.

Характерною особливістю переваг, які отримують агропродовольчі ринки України, є їхня довготермінова перспектива. До довгострокових переваг слід віднести більшу відкритість ринків країн – членів СОТ. Так, економісти прогнозують зростання і стабілізацію світових цін майже на всі сільськогосподарські та продовольчі товари, які відбудуться в результаті виконання вимог СОТ щодо поступового зменшення захисту внутрішніх ринків і зниження рівня експортних субсидій. Ці тенденції будуть вигідними для країн-експортерів з обмеженими фінансовими можливостями субсидування експорту, до яких належить і Україна. Таким чином, можна припустити, що завдяки більшій відкритості ринків країн – членів СОТ для експортерів української сільськогосподарської та харчової продукції в перспективі відкриються нові можливості на світових ринках.

Однак, з іншого боку, і вітчизняний агропродовольчий ринок стає більш відкритим перед імпортом. Ті країни, в яких експорт сільськогосподарської продукції переважає над імпортом, будуть у більш вигіршній ситуації від впровадження правил СОТ.

Наслідком цінової стабілізації на зовнішніх, а слідом за ними й на внутрішніх ринках буде зменшення кон'юнктурної невизначеності на цих ринках. Таким чином сільгоспвиробники і переробники зможуть більш ефективно й раціонально розподіляти свої ресурси, що, у свою чергу, стане позитивним чинником розвитку внутрішнього агропродовольчого ринку.

Також варто очікувати прискорення динаміки ринкових реформ в Україні шляхом створення цивілізованих умов конкуренції, зростання прозорості державної політики і приведення законодавства у відповідність до норм і правил СОТ. Ці чинники сприятимуть не тільки зростанню обсягів іноземних інвестицій в економіку України, а й поліпшенню умов для підприємництва.

Вступ до СОТ сприяє створенню іміджу країни із прозорою економікою. Відповідно, підвищується інвестиційна привабли-

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

вість. Отже, набуття членства в СОТ може стати лише одним із чинників залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Чинниками, що стримують інвесторів, є нестабільність законодавства у країні, надмірний податковий тиск, низька дисципліна виконання контрактів, недоліки в роботі судової системи та інші чинники, що формують інвестиційний клімат у державі.

Для стабільного залучення інвестицій в агропродовольчий сектор економіки України після вступу до СОТ державі потрібно розробити такі заходи:

- узгодження вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних стандартів;
- формування дієвої політики збалансованості між імпортом і експортом;
- створення ефективно діючої маркетингової програми з підвищення привабливості вітчизняного агропродовольчого потенціалу для інвесторів;
- проведення реструктуризації агропромислових підприємств із залученням стратегічних інвесторів.

Україна стала членом СОТ і її вирішальним завданням є зайняття гідного місця у світовій економіці. Членство нашої держави в СОТ дає суттєві переваги для вітчизняної економіки, підвищує вимоги до рівня конкурентоспроможності українських підприємств. Однак існують певні ризики, які можуть негативно позначитися на сільському господарстві та харчовій промисловості зокрема.

А тому завданнями підприємств АПК є здатність пристосуватися і використати переваги, серед яких основними є такі:

- збільшення доступу на український ринок постачальників матеріально-технічних ресурсів;
- поширення впровадження міжнародних стандартів якості (ISO і HACCP) на підприємствах;
- відкриття нових ринків країн – членів СОТ для вітчизняних виробників;
- прискорення процесу надходження іноземних інвестицій;

- стимулювання подальшого розвитку експортного потенціалу підприємств харчової промисловості¹.

Як позитивний момент, варто відзначити, що конкурентний тиск з боку іноземних постачальників поживляє внутрішнє конкурентне середовище і змушує вітчизняних виробників розширювати асортименти продукції, удосконалювати якість, знижувати ціни, повніше враховувати запити населення. Це приносить безпосередні вигоди споживачам і буде, у свою чергу, стимулювати розширення попиту як основу для подальшого прогресу галузей економіки, оздоровлення бізнес-середовища, сприяти усуненню численних перекручувань ринкових відносин, поліпшенню інвестиційного клімату, загальної модернізації економіки.

Інтеграція у світовий господарський простір розширить можливості для використання світового досвіду, прилучення до високої ринкової ділової культури, переходу на новітні технології й методики, міжнародні стандарти й норми якості продукції. Участь країни в СОТ потенційні інвестори розглядають як важливий елемент відкритої, прозорої й стабільної політики. Система вільної торгівлі створює передумови для підвищення ефективності і прозорості політичних рішень, зменшення корупції, удосконалення законодавства. Зокрема, рівень корупції знижується завдяки обмеженню застосування імпорتنих квот, які створюють небезпеку корупції серед чиновників, що розподіляють квоти.

Не менш важливо й те, що із приєднанням до впливового світового торговельного співтовариства з'являються великі перспективи для збільшення експорту. Адже всі країни світу, які підписали з Україною угоди, зобов'язалися ніколи не збільшувати для неї експортне мито. Загалом, наша країна має тепер розпочати переговорний процес з Європою про зону вільної торгівлі. Тоді взагалі Україна не буде платити жодного мита і для неї відкриється великий ліквідний ринок, де чітко спрацьовують закони й

¹ Саблук П. Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 8–10.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

домовленості, де мінімізовані ризики невиконання договірних зобов'язань.

Окрім того, членство в СОТ передбачає високий рівень лібералізації ринку. І це досить позитивний момент, зважаючи, зокрема, на проблеми, що виникли в нас у зв'язку з обмеженням експорту продукції. Як наслідок, маємо сьогодні в надлишку понад 6 млн тонн зерна. Майже 4 млн становить кукурудза, половина якої вже не придатна для експорту, бо за час тривалого зберігання заразилася різними хворобами, грибками. Та й на внутрішньому ринку цей товар не потрібен, бо в господарствах є запаси. Таким чином, обмеження експорту спрацювало проти свого виробника. У СОТ таких проблем не буде, тому що Україна бере на себе зобов'язання не обмежувати продаж товарів на зовнішні ринки. Варто відмітити, що без перспектив експорту продукції загалом немає перспектив розвитку сільського господарства. А щоб продавати продукцію за кордон, потрібно, щоб вона була конкурентоспроможною.

У той же час існують певні недоліки, які можуть вплинути на агропродовольчий сектор унаслідок вступу України в СОТ. Це загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними виробниками цукру, молочних продуктів, картоплі, овочів і фруктів; можливе звуження внутрішнього ринку збуту для національних товаровиробників; зростання експорту товарів, що споживаються в українському АПК, може спричинити підвищення цін на них на внутрішньому ринку.

Зниження тарифів на харчові продукти призводить до загострення конкуренції на внутрішньому ринку, а обмежений рівень державної підтримки АПК впливає на погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств, які вирощують сировину для харчової промисловості.

Після вступу України до СОТ першими удару зазнають сектори економіки, які отримують найбільше державної підтримки й не можуть на рівних конкурувати з іноземними виробниками. Підприємства, які не витримують конкуренції з іноземними ка-

піталами, будуть змушені припинити свою діяльність, що також стане наслідком звільнення великої кількості працівників.

Вступ до СОТ вимагає від України припинення або принаймні істотного обмеження допомоги, що надається державою окремим секторам економіки, зокрема сільському господарству.

Входження до СОТ вимагає також застосування до імпорتنих товарів національного режиму оподаткування, митного оформлення тощо, що призведе до наповнення ринку дешевими високоякісними іноземними товарами, з якими важко буде конкурувати товарам вітчизняного виробництва. Як наслідок, можливе скорочення промислового виробництва та уповільнення економічного зростання. Зниження митних ставок призведе, крім усього, до суттєвого зменшення надходжень до Державного бюджету.

До одного з найбільших ризиків від членства в СОТ можна віднести поступове зменшення рівня захисту внутрішнього агропродовольчого ринку. Україна, як і всі країни з перехідною економікою, пройшла шлях від лібералізації торгівлі, цін і обмеженого втручання у функціонування ринків до політики підтримки цін і ринків, передусім, шляхом імпорتنих і експортних обмежень. Результатом високого рівня захисту внутрішнього ринку стало те, що близько 91% продовольчої продукції на ньому становить продукція українського виробника¹.

Вступивши в СОТ, Україна зобов'язалася знизити ввізне мито, а тому на вітчизняний ринок, за прогнозами наших експертів, буде надходити на 10% більше закордонної продукції, яка спершу витіснить національні аналоги. Найбільші труднощі переживатимуть виробники і переробники молока і м'яса. Чималий тиск світового ринку відчує цукрова галузь, овочівництво тощо. За розрахунками фахівців, валове виробництво продукції в сільському

¹ Савош Л. В. Щодо перспектив розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Л. В. Савош // Економічні науки : зб. наук. праць ЛНТУ. – Вип. 8(32). – Луцьк, 2011. – (Серія «Економічна теорія та економічна історія»). Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/portal//Soc_Gum/en_etel/2011_8/29.pdf.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

господарстві скоротиться на 7%. Проблеми будуть і в переробній промисловості, насамперед м'ясомолочного спрямування. Сьогодні 80% потреб цієї галузі задовольняють особисті підсобні селянські господарства. Тепер цей сегмент ринку поповниться дешевшою закордонною продукцією переробки. Зважаючи на низькі доходи наших людей, вони, безперечно, купуватимуть доступніші за ціною імпортовані харчі. Це не кращим чином вплине на вітчизняне виробництво. Крім того, Україні потрібно буде виконувати умови СОТ, згідно з якими вже не діятиме нульова ставка ПДВ, за якої переробні підприємства відшкодовували постачальникам молока податок на додану вартість. У такий спосіб населення отримувало від молокозаводів доплату. Тепер цієї доплати не буде.

Вступ України до СОТ на розвиток харчової промисловості може мати як позитивний, так і негативний характер, залежно від ступеня підготовки галузі, її підгалузей і виробництв до конкурентної боротьби на світовому ринку. Тому важливим є ретельний аналіз наслідків вступу до СОТ для харчової промисловості та розроблення контрзаходів у відповідь на можливі ризики. Останні пов'язані з низьким техніко-технологічним рівнем виробництва в галузі, залежністю від імпорту ресурсів для виробництва продовольчих товарів, недоліками інфраструктурних складових вітчизняного продовольчого ринку і державних методів його регулювання, неадаптованістю чинної системи стандартизації й сертифікації до світових вимог, відсталістю споживчої культури населення. Виходячи з цього, під час вступу до СОТ слід передбачити адаптаційний період для харчової промисловості з уведенням поступового, а не одночасного, тарифного регулювання. Залежно від розвитку галузі цей період може становити від двох до п'яти років для досягнення нею рівня, конкурентоспроможного в зоні СОТ.

Вступ до СОТ призводить до відкриття внутрішнього ринку сільськогосподарської сировини і продовольства. Негативними наслідками цього стане: по-перше, наповнення продовольчого ринку України товарами за низькими цінами (цукром, маргарином, маслом, сирами, іншими молочними продуктами, картоплею

і овочами, фруктовими соками); по-друге, вимивання важливої для вітчизняної харчової промисловості сировини.

Національні виробники вже несуть певні втрати, пов'язані з адаптацією до нового конкурентного та регулятивного середовища. На думку спеціалістів Міністерства економіки і з питань європейської інтеграції України, присутність національного виробника на агропродовольчому ринку з часом може зменшитися до 60–70%. Отже, частину внутрішнього продовольчого ринку наші виробники втратять із вступом у СОТ. Правда, фактором, що протидіятиме зменшенню частки вітчизняних продовольчих товарів на внутрішньому ринку, може стати традиційні споживчі вподобання населення. Але не треба забувати про те, що зниження імпорتنих мит відкріє шлях до внутрішнього ринку, передусім, відносно дешевій імпортній продукції. Це, з одного боку, позитивно впливатиме на задоволення попиту населення, але, з іншого, негативно позначиться на становищі власного виробника, що в підсумку може звести нанівець переваги для населення. Вітчизняні виробники втратять із вступом до СОТ частину внутрішнього продовольчого ринку.

Прикладом може бути узгодження обсягів тарифної квоти на ввезення тростинного цукру-сирцю, що зачепить інтереси вітчизняних сільгоспвиробників. Україна взяла на себе зобов'язання щодо встановлення квоти на ввезення тростинного цукру-сирцю в обсязі 200 тис. тонн і доведення її до 260 тис. тонн протягом трьох років після вступу в СОТ. Наслідком збільшення імпорту відносно дешевого цукру-сирцю стане, з одного боку, зниження цін на цукор на внутрішньому ринку, що вигідно споживачам, але, з іншого боку, завдасть збитків сільгоспвиробникам¹.

Необхідність дотримання більш суворих санітарних, фітосанітарних і технічних норм також може стати суттєвою перешкодою для розширення експорту сільськогосподарської продукції

¹ Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. В. М. Гейця – К. : Фенікс, 2003 – С. 755–770.

5.4. Проблеми інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

з України. Правила СОТ вимагають застосування санітарних і фітосанітарних заходів не тільки для зовнішнього, а й для внутрішнього ринку. Ця процедура збільшить витрати на виробництво і знизить прибутки сільськогосподарських виробників. До того ж створення інституцій для впровадження і підтримки стандартів СОТ потребує значних коштів державного бюджету. В умовах обмеженого бюджету це, у свою чергу, може викликати скорочення витрат на підтримку АПК.

Зазначені ризики, на перший погляд, мають короткотерміновий характер. Проте, враховуючи попередній досвід економічних перетворень в Україні, короткострокові негативні чинники можуть стати довгостроковими, а негативні тенденції – набути системного характеру.

Досвід країн, які отримали членство в СОТ, свідчить, що повна реалізація можливостей, які надасть участь у цій організації, і мінімізація негативного впливу можливі лише за реалізації довгострокової соціально-економічної стратегії.

Аналіз переваг і ризиків для агропродовольчого сектору від участі в СОТ дозволяє визначити напрями державної політики, здатні знизити ризики, нейтралізувати можливі негативні наслідки і прискорити реалізацію переваг від лібералізації торговельних режимів:

- сприяння експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів;
- стимулювання внутрішнього попиту на продовольство;
- підвищення конкурентоспроможності національних виробників за рахунок поліпшення якості та безпеки продукції шляхом запровадження міжнародних стандартів якості;
- сприяння зростанню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках шляхом проведення реструктуризації збиткових підприємств, ефективного державного регулювання агропродовольчого ринку, використання ефективних механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

- сприяння розвитку сільської місцевості, активне використання переваг «зеленої скриньки» СОТ¹.

До пріоритетних напрямів розвитку харчової промисловості в умовах членства в СОТ слід віднести:

- розширення інноваційно-інвестиційної діяльності;
- освоєння нових видів продукції;
- розробка ефективної маркетингової стратегії щодо просування харчових продуктів на зовнішні ринки збуту;
- забезпечення високої якості продукції згідно з вимогами міжнародних стандартів;
- налагодження дієвих зв'язків з виробниками сировини².

Отже, сільське господарство завжди було важливою складовою переговорного процесу в рамках вступу України до СОТ. Основною метою успішного завершення цих переговорів стало забезпечення належного рівня підтримки агропромислового комплексу країни і створення умов для конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробника після вступу до СОТ. Країни, що приєднуються до Організації, відповідно до Угоди СОТ про сільське господарство беруть на себе певні зобов'язання щодо державної підтримки сільського господарства, доступу до ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, механізму оподаткування виробництва, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо. Незважаючи на те, що зі вступом до СОТ держава здійснила певну лібералізацію доступу до ринку, Україні вдалося відстояти свою позицію і досягти компромісу стосовно принципів питань переговорів.

¹ Орловська В. С. Оцінка перспектив конкурентоспроможності агропромислового комплексу України у контексті вступу до СОТ та ефективні методи державної підтримки [Електронний ресурс] // В. С. Орловська, А. В. Дугінець. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_15/orlDug.pdf.

² Довідка щодо адаптації сільського господарства України до умов СОТ [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188042&cat_id=38231.

ПІСЛЯМОВА

Отже, забезпечення продовольчої безпеки на різних її рівнях у сучасних умовах неможливе без використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу та й, узагалі, інновацій – управлінських, організаційних та ін. Тим процесом, метою якого мало б бути повноцінне забезпечення продовольством населення певної держави, а також підвищення її міжнародної конкурентоздатності, є саме інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування.

Виділена нами сфера працює в напрямі реалізації своєї основної функції – продовольчого забезпечення населення (на рівні держави – максимально допустимого самозабезпечення). В українських реаліях сфера виробництва продуктів харчування зазнає впливу низки гальмівних і деструктивних чинників, що мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження, а також неоднакову інтенсивність у часі і просторі. Відповідно, у сучасних умовах забезпечення продовольчої безпеки в Україні відбувається за «перехідною» моделлю, для якої характерні риси як інноваційного розвитку світових країн-лідерів, так і низки країн, що розвиваються.

Важливим напрямом трансформації сфери виробництва продуктів харчування в Україні є її модернізація – як організаційно-економічна, так і технологічна. Власне технологічне оновлення відбувається нерегулярно і часто за рахунок застарілих «уживаних» технологій, які не можуть забезпечити достатньої якості вихідної продукції та високої рентабельності виробництва. У цьому контексті незамінною є роль державного регулювання, яке в більшості країн світу є дієвим засобом інтенсифікації інноваційного роз-

витку надзвичайно важливої для забезпечення життєдіяльності суспільства сфери виробництва продуктів харчування.

Зважаючи на вищевикладене, а також на місце гуманоцентричного підходу до розуміння категорій продовольчої безпеки та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, слід відзначити перспективний характер подальших досліджень у цьому напрямі, які б спиралися на актуальний зарубіжний досвід і глибокий аналіз сучасних особливостей розвитку національної системи продовольчого забезпечення населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбросов В. Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 15–18.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перер. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. – К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.
4. Андрійчук В. Г., Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
5. Андрощук Г. Інноваційна діяльність в Україні: економічний механізм стимулювання / Г. Андрощук // Інтелектуальна власність. – 2000. – № 12. – С. 23–30.
6. Андрушко Р. П. Економічний і соціальний розвиток села в перехідний період до ринку / Р. П. Андрушко // Економіка АПК : Вісник ЛДАУ. – Львів : ЛДАУ, 2007. – № 6. – С. 86–89.
7. Андрушко Р. П. Соціальний розвиток села як пріоритетний напрямок аграрної реформи / Р. П. Андрушко // Економіка АПК : Вісник ЛДАУ. – Львів : ЛДАУ, 2007. – № 5. – С. 191–195.
8. Анфиногентова А. А. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы / А. А. Анфиногентова / Институт аграрных проблем (Российская академия наук). – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 2004. – 240 с.
9. Бабина Ю. В. Экологический менеджмент / Ю. В. Бабина, Э. В. Варфоломеева. – М. : ИМ «Социальные отношения», Изд-во «Перспектива», 2002. – 207 с.

10. Базовий звіт щодо якості результатів вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2011/sg/zvit/Base_Zvit_SGD_2010.zip.
11. Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К., 2012. – 205 с.
12. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – СПб. : Герда, 2003. – 320 с.
13. Білоусько Я. К. Державна підтримка техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва / Я. К. Білоусько, В. О. Питулько, В. Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 31–32.
14. Білоусько, Т. М. Моделі продовольчої безпеки регіонів України / Т. М. Білоусько // Економіка Крима : науч.-практ. журн. – 2011. – № 1. – С. 169–170.
15. Богуш Л. Г. Комплексний розвиток соціальної сфери сільської місцевості України: проблеми та підходи до підвищення ефективності його державного регулювання / Л. Г. Богуш // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. пр.]. – 2008. – № 4. – С. 65–70.
16. Бойко И. В. Инновационная экономика: мировой опыт и Россия / И. В. Бойко // ЭКО. – 2002. – № 11. – С. 170–178.
17. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
18. Борщ А. Т. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України / А. Т. Борщ // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 111–116.
19. Борщевський П. В. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. В. Борщевський // Розбудова держави. – 2009. – № 1-6. – С. 63–67.
20. Бутко М. П. Продовольча безпека як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / М. П. Бутко, Д. В. Склярець // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 4. – (Серія «Економічні науки»). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/12.htm.

21. Вітков М. С. Розвиток інвестиційної політики в сільському господарстві України / М. С. Вітков // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 54–57.
22. Власов В. І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В. І. Власов, В. П. Саблук, М. А. Лисак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43–45.
23. Влияние вступления в Всемирную организацию торговли на конкурентоспособность отечественной продукции / [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://novosti.mk.ua/news/economic_comments/2007/03/06/1338.html.
24. Володін С. А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи / С. А. Володін // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 139–149.
25. Воробець С. Й. Особливості інноваційного розвитку галузі тваринництва в Україні [Електронний ресурс] / С. Й. Воробець, О. М. Мельник, О. Й. Жученко. – Режим доступу : <http://ru.investcentre.net/investuvanya/konferentsiji/problems-formuvanya-ta-rozvytku-inovatsijnoji-infrastruktury/osoblyvosti-inovatsijnoho-rozvytku-haluzi-tvarynytstva-v-ukrajini.html>.
26. Гайдуцький П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43–48.
27. Галушко В. П. Пріоритетні напрями розвитку АПК України / В. П. Галушко, С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 6–12.
28. Гарам В. П. Сучасне управління агротехнологічним процесом у рослинництві / В. П. Гарам, А. О. Пашко // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – № 2. – С. 110–116.
29. Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 11–16.
30. Гилка М. Д. Залучення прямих іноземних інвестицій в оновлення основного капіталу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області / М. Д. Гилка // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – С. 105–109.

31. Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільськогосподарства і АПК» / О. І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 42 с.
32. Гойчук О. І. Забезпечення продовольчої безпеки як головний пріоритет інвестиційної політики в АПК / О. І. Гойчук // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2010. – Вип. 15.4. – Ч. 1. – С. 92.
33. Гойчук О. І. Продовольча безпека / О. І. Гойчук – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.
34. Гончаров В. Перспективи сільського господарства України при вступі до СОТ / В. Гончаров, А. Бондарчук // Економіст. – 2008. – № 9. – С. 17–18.
35. Гончарук А. 2000 год стал рекордным для внешней торговли / Андрей Гончарук // Бизнес. – 2003. – № 1–2.
36. Губенко В. І. Трансформації економічного розвитку та продовольча безпека в умовах протиріч глобалізації [Електронний ресурс] / В. І. Губенко // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи : матер. II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. – Секція 1 : Трансформація моделей інноваційного розвитку економіки в умовах глобалізації. – Режим доступу : <http://www.khntusg.com.ua/files/2ikonf2011/section1.pdf>.
37. Данилишин Б. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. Данилишин, О. Веклич // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 5. – С. 12–18.
38. Дацій О. І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України / Дацій О. І. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. – 428 с.
39. Дейнеко Л. В. Інноваційний розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко. – Режим доступу : http://naukainform.kpi.ua/Lists/Istor_nauka_naukoznavstvo/Attachments/22/19-009%20Block.pdf.
40. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л. В. Дейнеко – К. : Знання, 1999. – 331 с.

41. Дем'яненко М. Я. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України / М. Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 112–118.
42. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50–61.
43. Дем'яненко С. І. Аграрна реформа в Україні: генезис, процес та перспективи / С. І. Дем'яненко. – Львів : Львівський державний аграрний університет, 2006. – 233 с.
44. Дерев'янку О. Основні напрями системного трансформування харчової промисловості України / О. Дерев'янку // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 45–50.
45. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
46. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 7–46.
47. Дмитренко Н. М. Особливості формування інтегрованої системи складових забезпечення конкурентоспроможності підприємств малого бізнесу в АПК [Електронний ресурс] / Н. М. Дмитренко // Бізнес-навігатор : наук.-виробн. ж-л. – 2010. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_1/2010/01/100103.pdf.
48. Довідка щодо адаптації сільського господарства України до умов СОТ [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188042&cat_id=38231.
49. Дубровський В. Битва за дерегуляцію [Електронний ресурс] / В. Дубровський // Економічна правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/07/19/329835>.
50. Екологічний менеджмент / за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.

51. Економіка сільського господарства : навч. посібн. / В. К. Збарський, В. І. Мацибора, А. А. Чалий та ін. ; [за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори]. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.
52. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. В. М. Гейця – К. : Фенікс, 2003 – С. 755–770.
53. Економічна енциклопедія : у трьох т. – К. : Академія, 2000. – Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 864 с.
54. Економічна енциклопедія : у трьох т. – К. : Академія, 2002. – Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 952 с.
55. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 545 с.
56. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія / О. М. Алімов, А. С. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 420 с.
57. Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e/list-b8afbc4326>.
58. Єрохін С. А. Динаміка виробництва і структурні зрушення в економіці України в 1990–2003 роках / С. А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 3–11.
59. Загальна інформація про ГОСТ-Р : Сертифікат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-marketci.com/Consulting/Ukr/faq_gost_ukr.htm#1.
60. Заїнчковський А. І. Економіка, організація, та управління підприємствами харчової промисловості України / А. І. Заїнчковський // Наукові праці НУХТ. – 2006. – № 18. – С. 68–72.
61. Заїнчковський А. О. Економіка підприємств харчової промисловості / А. О. Заїнчковський, Г. М. Решетюк, Г. А. Болдуй та ін. – К. : Урожай, 1998. – 272 с.
62. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

63. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.
64. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.
65. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – С. 4–8.
66. Закон України «Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 р. від 18 жовтня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 45. – С. 11–15.
67. Здоров А. Б. Экономика туризма : учебник / А. Б. Здоров – М. : Финансы и статистика, 2004. – 367 с.
68. Зубець М. В. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / М. В. Зубець, В. В. Медведєв, С. А. Балюк // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 10. – С. 5–8.
69. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку : монографія / В. В. Зянько. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 263 с.
70. Ильина З. М. Продовольственная безопасность: тенденции и перспективы / З. М. Ильина // Беларуская Думка. – 2009. – № 3. – С. 22–31.
71. Инновационные ресурсосберегающие технологии в растениеводстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vodoley.dn.ua>.
72. Ілляшенко С. М. Інноваційний розвиток ринкових можливостей: проблеми управління : підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. – С. 190–191.
73. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації : аналітична доповідь Центру ім. О. Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD55_ukr.pdf.
74. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики / В. П. Соловійов, Г. І. Кореняко, В. М. Головатюк. – К. : Фенікс, 2008. – С. 8–10.

75. Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/08/instr_1_innov_11.doc.
76. Кваша К. С. Внешнеторговый оборот сельскохозяйственной продукции между Украиной и ЕС / К. С. Кваша // Вестник аграрной науки. – 2009. – № 5. – С. 78–79.
77. Кваша К. С. Формирование зоны свободной торговли в интеграционном процессе Украины к Европейскому Союзу / К. С. Кваша // Экономика АПК. – 2009. – № 8. – С. 64–68.
78. Кваша С. М. Вплив світової продовольчої кризи на формування державної стратегії розвитку АПК / С. М. Кваша, О. М. Синьоокій // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 60–67.
79. Кириченко О. А. Кредитування аграрного сектора економіки в умовах фінансової кризи / О. А. Кириченко, В. Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 207–222.
80. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
81. Кірілеско О. Л. Продовольча безпека – головна передумова ринкових трансформацій в АПК / О. Л. Кірілеско // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2011. – Вип. 1 (20). – С. 236–250.
82. Клименко М. О. Моніторинг довкілля : підручник / М. О. Клименко, А. М. Прищеп, Н. М. Вознюк. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 360 с.
83. Кобута І. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута, О. Шевцов // Актуальні питання аграрної політики : [зб. праць Проекту «Аграрна політика для людського розвитку»]. – К., 2002. – С. 342–412.
84. Колосінський Є. Ю. Розвиток ринків національного значення як фактор територіальної організації торгівлі регіону / Є. Ю. Колосінський // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 21.13. – 2011. – С. 213–217.

85. Копитко В. І. Особливості розвитку інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі / В. І. Копитко, В. П. Кічор // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук. пр. – 2007. – С. 110–117.
86. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток : інформаційний посібник для українських ЗМІ [Електронний ресурс] / Б. Коробко. – Режим доступу : http://www.mama-86.org.ua/archive/files/esd_new_web.pdf.
87. Крисанов Д. Ф. Іноземні інвестиції а агропродовольчому комплексі України / Д. Ф. Крисанов, О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 1. С. 71–74.
88. Крисанов Д. Ф. Проблеми залучення іноземного капіталу у вітчизняний агропродовольчий комплекс / Д. Ф. Крисанов, О. М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 2. С. 65–69.
89. Крисанов Д. Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України / Д. Ф. Крисанов – К. : ІЕ НАНУ, 2002. – 247 с.
90. Кріп Г. М. Вплив концентрації сільськогосподарського виробництва на його ефективність / Г. М. Кріп // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 46–50.
91. Круглий стол в БИЗНЕСе: перспективи вступлення в ВТО // Бизнес. – 2003. – № 18 (537). – С. 33–37.
92. Крючкова І. В. Вплив фінансово-економічної кризи на інвестиційну діяльність в Україні / І. В. Крючкова, Р. В. Попельнюхов // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 66–71.
93. Кудирко О. М. Формування економічної стратегії інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / О. М. Кудирко. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/ard/2005/05komphr.zip>.
94. Купчак П. М. Інноваційний розвиток харчової промисловості як чинник галузевої і національної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / П. М. Купчак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09kpmink.pdf.
95. Лайко П. А. Продовольча безпека в Україні й у світі / П. А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Є. А. Бузовський // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 9–16.

96. Лайко П. А. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П. А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Є. А. Бузовський, Т. Д. Іщенко // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 12–21.
97. Лисецький А. Проблеми розвитку АПК України / А. Лисецький // Економіка України. – 1998. – № 7. – С. 50–60.
98. Лисецький А. С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А. С. Лисецький – К. : Оріяни, 2005. – 374 с.
99. Мазуренко О. В. Теоретичні аспекти науково-технічного прогресу в тваринництві [Електронний ресурс] / О. В. Мазуренко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). – 2012. – № 1 (17). – Т. 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_2/17-2-04.pdf.
100. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : [навч. посіб.] / Т. В. Майорова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.
101. Малік М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. Й. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.
102. Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>.
103. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.
104. Методи визначення фальсифікації товарів / А. А. Дубініна та ін. – К. : Професіонал, 2010. – С. 60–91.
105. Мостовий Г. І. Агробізнес: державне регулювання : [монографія] / Г. І. Мостовий. – Х. : Основа, 2002. – 299 с.
106. Мудрак Р. П. Структурні диспропорції національної економіки та продовольче забезпечення населення / Мудрак Р. П. // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 50–55.

107. Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України / С. А. Надвиничний // Економіка Крима. – 2008. – № 24. – С. 38–43.
108. Наноконтейнери – революційна технологія в сфері виробництва продуктів харчування [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.agroru.com//1/676415.htm>.
109. Направления усиления конкурентоспособности АПК Украины на европейском продовольственном рынке в условиях расширения зоны свободной торговли [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://niss.lviv.ua/analytics/88.htm>.
110. Напрями посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://niss.lviv.ua/analytics/88.htm>.
111. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2.html.
112. Нечаев В. И. Проблемы инновационного развития животноводства : монография / В. И. Нечаев, Е. И. Артемова. – Краснодар : Атри, 2009. – 186 с.
113. Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 28–35.
114. Одинцов М. М. Прогнозування попиту і споживання продуктів харчування як чинник сталого розвитку продовольчого ринку регіону / М. М. Одинцов // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 145–149.
115. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектору економіки України / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 80–86.
116. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, М. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 4–13.
117. Орловська В. С. Оцінка перспектив конкурентоспроможності агропромислового комплексу України у контексті вступу до СОТ та

- ефективні методи державної підтримки [Електронний ресурс] / В. С. Орловська, А. В. Дугінець. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_15/orlDug.pdf.
118. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 4–13.
119. Основні напрями вискоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.
120. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
121. Осташко Т. О. Приєднання до СОТ: перспективи і ризику для аграрного сектора України / Т. О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 6. – С. 2–16.
122. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори / О. В. Пабат. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2012. – 168 с.
123. Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / О. В. Пабат // Економіка АПК : [міжн. наук.-практ. ж-л]. – 2010. – № 12. – С. 83–89.
124. Павлов О. І. Селяноцентризм як висхідний принцип розбудови сільських територій України / О. І. Павлов // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 9. – С. 14–17.
125. Павлов О. І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О. І. Павлов // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 7. – С. 17–20.
126. Панасюк Б. Я. Державне регулювання економікою / Б. Я. Панасюк. – К. : УААН, 2001. – 58 с.
127. Панасюк О. Б. Залучення інвестицій ІАЕ в аграрний сектор економіки / О. Б. Панасюк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 51–53.
128. Пархоменко В. Д. Роль науково-технічної інформації в формуванні інформаційного середовища України для сприяння інноваційному розвитку економіки / В. Д. Пархоменко, В. В. Камишин // НТУ. – 2000. – № 2 (3). – С. 2–6.

129. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 80–83.
130. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
131. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між ЄС та Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/doc/Ukraine_EU_FTA.pdf.
132. Перспективы углубленной свободной торговли между ЕС и Украиной [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.icps.com.ua/doc/Ukraine_EU_FTA.pdf.
133. Петруха С. В. Сучасний стан та перспективні напрямки іноземного інвестування економіки міста Києва / С. В. Петруха, М. М. Колотуша // Економіст. – 2006. – № 9. – С. 40–47.
134. Пильник Л. Наукове забезпечення і конкурентоспроможність харчової продукції / Л. Пильник // Харчова і переробна промисловість. – 2000. – № 5–6. – С. 10–11.
135. Підкамінний І. М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І. М. Підкамінний, В. С. Ціпуринда // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=480>.
136. Пілявоз Т. М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки [Електронний ресурс] / Т. М. Пілявоз // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_4/185.pdf.
137. Положення про Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації [Електронний ресурс] : [затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2010 р., № 675]. – Режим доступу : <http://www.dknii.gov.ua/index.php/uk/joomla-license/2010-08-21-12-59-38>.
138. Полянська А. С. Формування інноваційного потенціалу регіону як необхідна умова його конкурентного розвитку / А. С. Полянська, І. В. Миронова // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 5. – С. 28–34.

139. Портер М. Международная конкуренция (Конкурентные преимущества стран) ; пер. с англ. ; под ред. В. Д. Щетинина / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
140. Поташній Ю. CUSM! Інакше – масло без молока, а ковбаса без м'яса [Електронний ресурс] / Ю. Поташній // Журнал Верховної Ради України «Віче». – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2537>.
141. Прес-конференція віце-прем'єр-міністра Г. Немирі за результатами 20-го засідання Української частини комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article_art_id=134860852.
142. Присяжнюк каже, що головне – це продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2012/02/13/315861/>.
143. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06. 2004 №1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
144. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12. 2001 № 29089-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
145. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2632-17>.
146. Продовольственная безопасность России : сборник материалов научно-практической конференции. – М. : Издательский дом НП, 2005. – 263 с.
147. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько ; за ред. Б. М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2007. – 276 с.

148. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–159.
149. Радчук О. В. Исследование возможных последствий вхождения Украины к зоне свободной торговли для агропромышленного комплекса / О. В. Радчук // Экономика. Финансы. Право. – 2009. – № 8. – С. 5–8.
150. Решитько Т. В. Проблеми розвитку сільських територій та зайнятості мешканців села / Т. В. Решитько // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. (Економічні науки) : зб. наук. пр. – 2009. – № 15. – С. 45–51.
151. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=680-2009-%F0>.
152. Саблук П. Т. Нова економічна епоха формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 64–71.
153. Саблук П. Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 8–10.
154. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.
155. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.
156. Савош Л. В. Щодо перспектив розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Л. В. Савош // Економічні науки : зб. наук. пр. ЛНТУ. – Вип. 8 (32). – Луцьк, 2011. (Серія «Економічна теорія та економічна історія»). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal//Soc_Gum/en_etel/2011_8/29.pdf.
157. Сайт Міністерства аграрної політики і продовольства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?11081>.

158. Світова та національна продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econ-house.ru/attachment2.htm>.
159. Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення : аналітичний звіт // Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України : робочий документ конференції IFC. – К., 2009. – 69 с.
160. Сичевський М. П. Стан та пріоритетні напрями розвитку харчової промисловості в Україні / М. П. Сичевський // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 38–42.
161. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України. / М. П. Сичевський – К. : Науковий світ, 2004. – 375 с.
162. Скільки м'яса в ковбасі, яку нам продають? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tercsms.te.ua/download/public2/article15.doc.
163. Соціальні та економічні наслідки вступу України до СОТ: експертні оцінки / відп. ред. Ю. Привалов. – К., 2004. – 154 с.
164. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) / Національний інститут стратегічних досліджень ; Інститут економічного прогнозування НАН України. – К., 2004. – 416 с.
165. Строкова О. Г. Вступление стран СНГ в ВТО: перспективы и проблемы / О. Г. Строкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 12. – С. 15–27.
166. Тейзе Є. Бум птахівництва – не всі технології однаково корисні [Електронний ресурс] / Євген Тейзе, Ольга Веснянка // Deutsche Welle. – Режим доступу : <http://www.dw.de/dw/article/0,,16190057,00.html>.
167. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/розвиток>.
168. Толковый словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tolslovar.ru/r783.html>.

169. Топ – 25 українських латифундистів [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.vd.ua/img/st_img/195/012_latifundia.png.
170. Указ Президента України «Про холдингові компанії в Україні», березень 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34.
171. Указ Президента України «Про холдингові компанії, що створилися в процесі корпоратизації та приватизації» від 11 травня 1994 року № 224/94 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13.
172. Украина в ВТО – перспективы для аграрного бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://www.agroconf.org/uk/node/7011>.
173. Украинская часть комитета по вопросам сотрудничества между Украиной и ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_articleart_id=134860852.
174. Україна–ЄС: на шляху до 4 свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.me.gov.ua/file/link/47542/file/to4freedom.pdf>.
175. Український інститут науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.uintei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=217.
176. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації / С. І. Урба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 281–287.
177. Федулова Л. І. Інтеграційні процеси корпоративних структур: можливості для інноваційного розвитку економіки України / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 9–31.
178. Феофілов С. Майбутнє України – за агрохолдингами [Електронний ресурс] / С. Феофілов // ІнтерМедиа Консалтинг. – Режим доступу :
http://agroua.net/news/news_18517.html.
179. Фурдичко О. І. Сталий розвиток сільських територій на засадах екологічнобезпечного агропромислового виробництва / О. І. Фурдичко // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 2. – С. 5–8.

180. Харчова промисловість України: стан та перспективи / за ред. акад. НАН України І. Р. Юхновського. – К. : ФАДА, ЛТД, 2001. – 339 с.
181. Чабан В. Г. Інноваційний аспект великих аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В. Г. Чабан // Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2012. – № 18/1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2012_18_1/Chaban.pdf.
182. Чебаторьов В. А. Інноваційна трансформація структури АПК як сутнісна ознака аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини / В. А. Чебаторьов // Економіка АПК. – 2004. – № 8. С. 31–36.
183. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / А. В. Чесноков. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=1672.
184. Шевчук Л. М. Макро- та мікроекономічні аспекти управління техніко-технологічним оновленням [Електронний ресурс] / Л. М. Шевчук // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2011. – № 4. (Серія : Економіка). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_4/Shevchuk.pdf.
185. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
186. Шмаглій О. Б. Харчова промисловість та її розвиток / О. Б. Шмаглій // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 40.
187. Шокола Я. Продовольственные риски [Электронный ресурс] / Я. Шокола // Экономическая политика. – 2012. – № 2. – Режим доступа : <http://ecpol.ru/index.php/component/content/article?id=140>.
188. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П. А. Лайко та ін. // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 18–21.

189. Ярема Л. В. Аспекти побудови економічного механізму інтеграції на підприємствах АПК / Ярема Л. В. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 115–122.
190. Ярова І. В. Стан та перспективи розвитку інвестування в АПК / І. В. Ярова // Актуальні питання сучасної економіки : матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=647>.
191. BRC Global Standards [Electronic resource]. – Available from : <http://www.brcglobalstandards.com/GlobalStandards/Home.aspx>.
192. Codex Alimentarius – International Food Standards [Electronic resource]. – Available from : <http://www.codexalimentarius.org>.
193. Food Security – a conceptual framework // International Fund for Agricultural Development [Electronic resource]. – Available from : http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_2.htm.
194. FSN Presentation Series [Electronic resource]. – Available from : http://www.foodsecuritynews.com/Publications/FSN_Understanding_Food_Security_Presentation.pdf.
195. Gittelsohn J. Operationalizing household food security in rural Nepal / Joel Gittelsohn, Sangeeta Mookherji, Gretel Pelto // Food and Nutrition Bulletin. – 1998. – Vol. 19. – N 3. – P. 36–45.
196. Hariyadi P. Beyond Food Security [Electronic resource] / Purwiyatno Hariyadi // The World of Food Science. – Available from : <http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751>.
197. Hazard Analysis and Critical Control Point [Electronic resource]. – Available from : <http://haccp.org.ua>.
198. IFS – международная схема сертификации в пищевой отрасли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iksystems.ru/rus/publication10.php>.
199. Kern M. Future of agriculture. Global dialogue EXPO 2000, the role of the village in the 21st Century: crops, jobs and livelihood [Electronic resource] / M. Kern. – Available from : <http://www.ipipotash.org/en/presentn/rnbivofsfsg.php>.

200. Lawrence G. Food Security, Nutrition and Sustainability / Geoffrey Lawrence, Kristen Lyons, Tabatha Wallington. – Routledge, 2012. – 320 p.
201. McDonald Bryan L. Food Security / Bryan L. McDonald. – Polity, 2011. – 200 p.
202. Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data. – A joint publication of OECD and Eurostat, 2005. – 46 p.
203. Ozimek I. Bezpieczeństwo żywności w aspekcie ochrony konsumenta w Polsce / Ozimek I. – Wydawnictwo SGGW, 2006. – 264 s.
204. Roberts Cynthia A. The Food Safety Information Handbook / Cynthia A. Roberts. – Greenwood Publishing Group, 2001. – 312 p.
205. Sahn D. E. Implications of structural adjustment for household food security in Africa [Electronic resource] / D. E. Sahn. – Available from : <http://www.fao.org/docrep/U8050t/u8050t04.htm>.
206. Standards catalogue [Electronic resource]. – Available from : http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc.htm.
207. The State of Food Insecurity in the World. Food and agriculture organization of the United Nations Report. – Rome, 2011. – P. 12.
208. Wallace C. Food Safety for the 21st Century: Managing HACCP and Food Safety throughout the Global Supply Chain / Carol Wallace, William Sperber, Sara E. Mortimore. – John Wiley & Sons, 2011. – 352 p.
209. Wos A. Agrobisnes. Makroekonomika / A. Wos. – Warszawa : Wydawnictwo KEYTEXT, 1996. – T. 1. – 334.
210. Wright J. Sustainable Agriculture and Food Security in an Era of Oil Scarcity : Lessons from Cuba / Julia Wright. – Routledge, 2012. – 280 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування та захворюваності населення (за класами хворіб)¹ в Україні¹

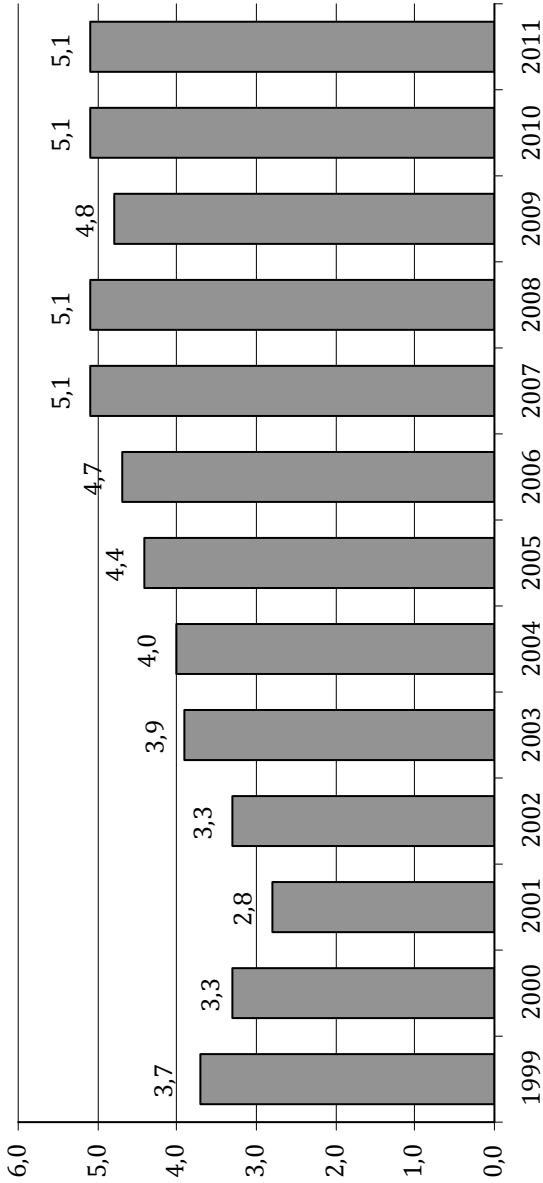

Рис. А.1. Динаміка споживання м'яса і м'ясопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

¹ Побудовано за даними: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування

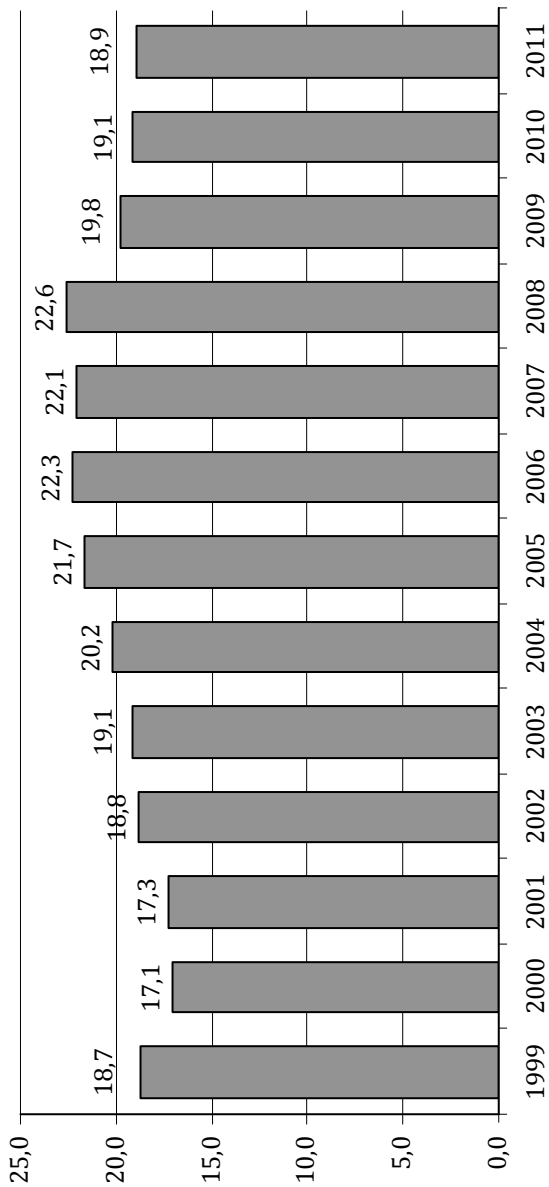

Рис. А.2. Динаміка споживання молока і молочних продуктів
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

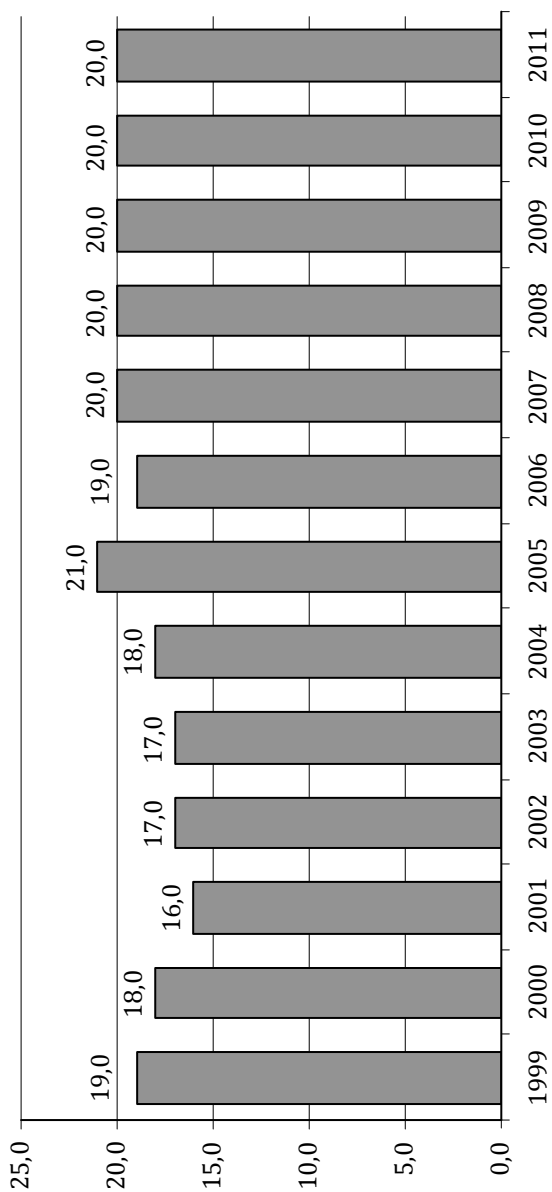

Рис. А.3. Динаміка споживання яєць
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, шт.)

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування

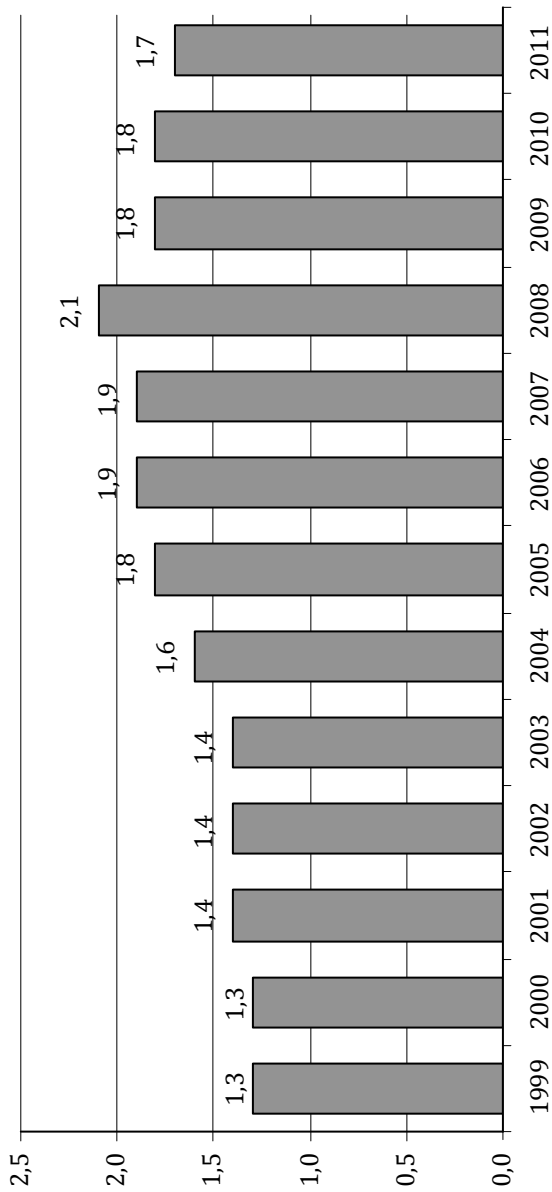

Рис. А.4. Динаміка споживання риби і рибопродуктів
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

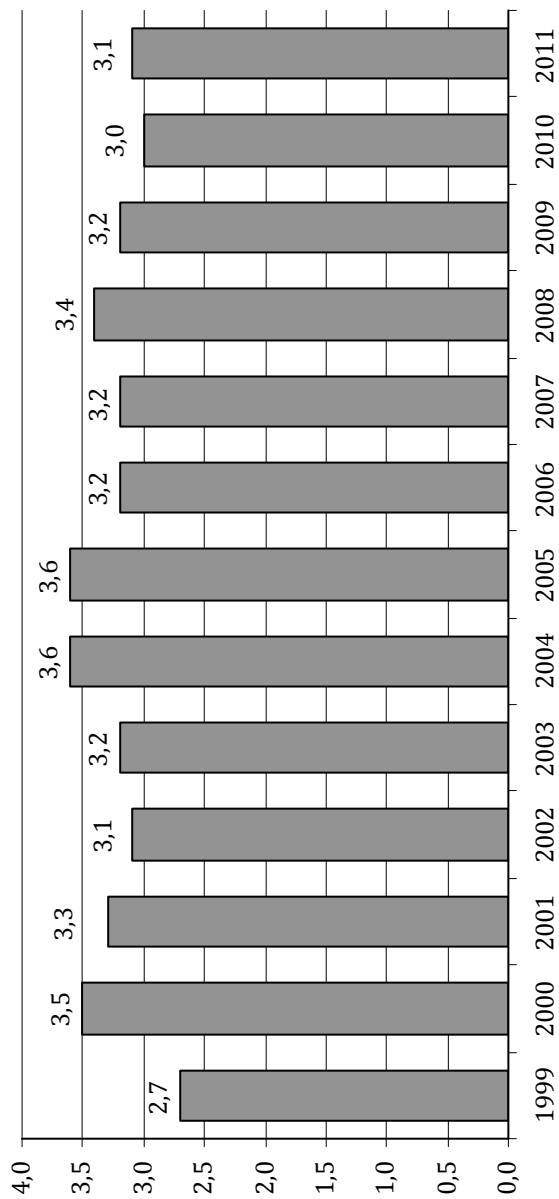

Рис. А.5. Динаміка споживання цукру
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування

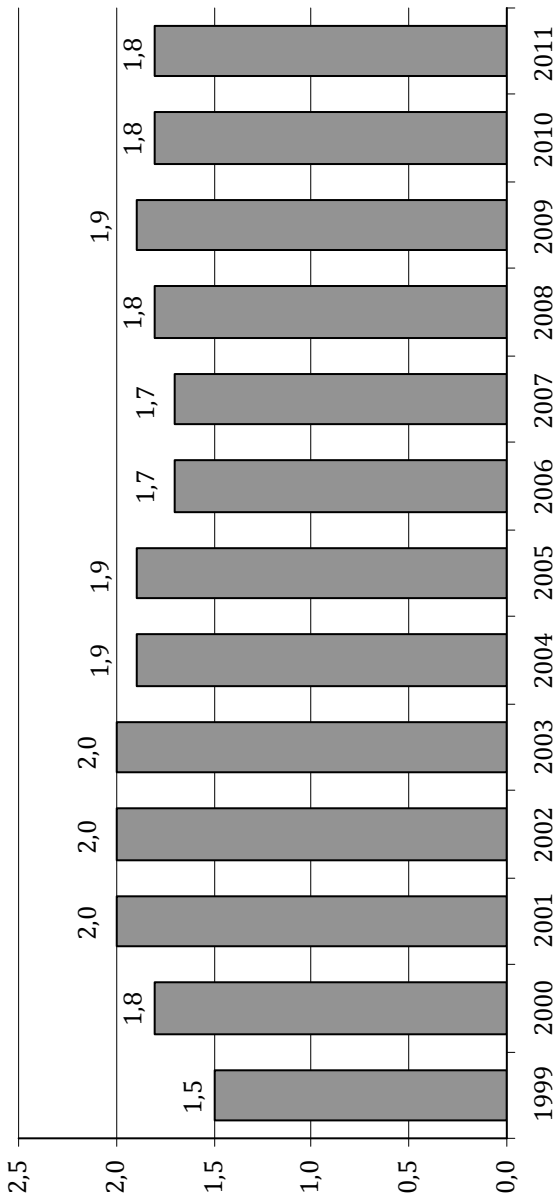

Рис. А.6. Динаміка споживання олії та інших рослинних жирів
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

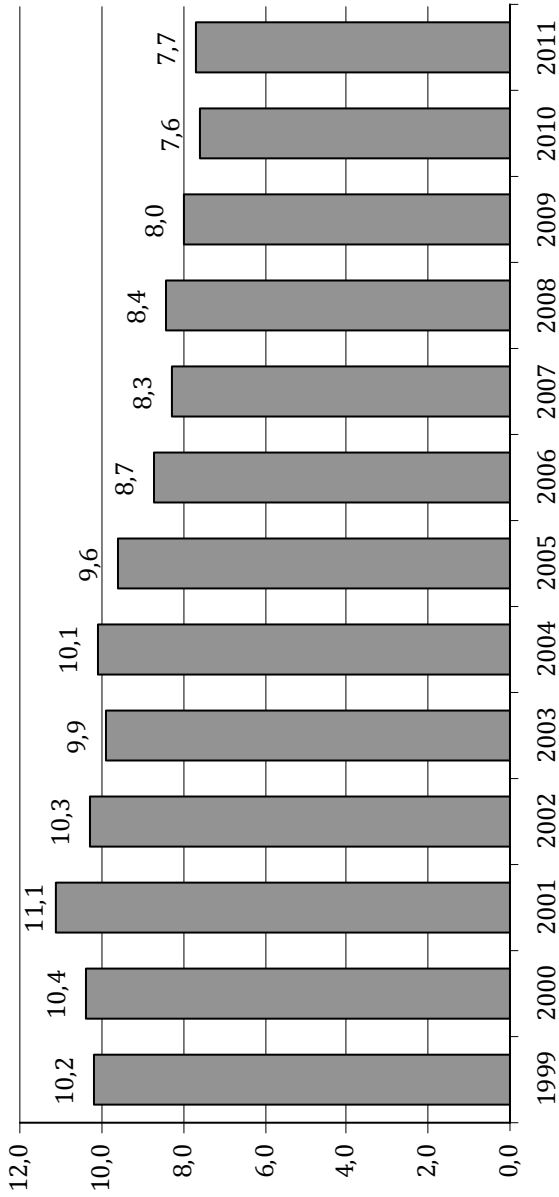

Рис. А.7. Динаміка споживання картоплі
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування

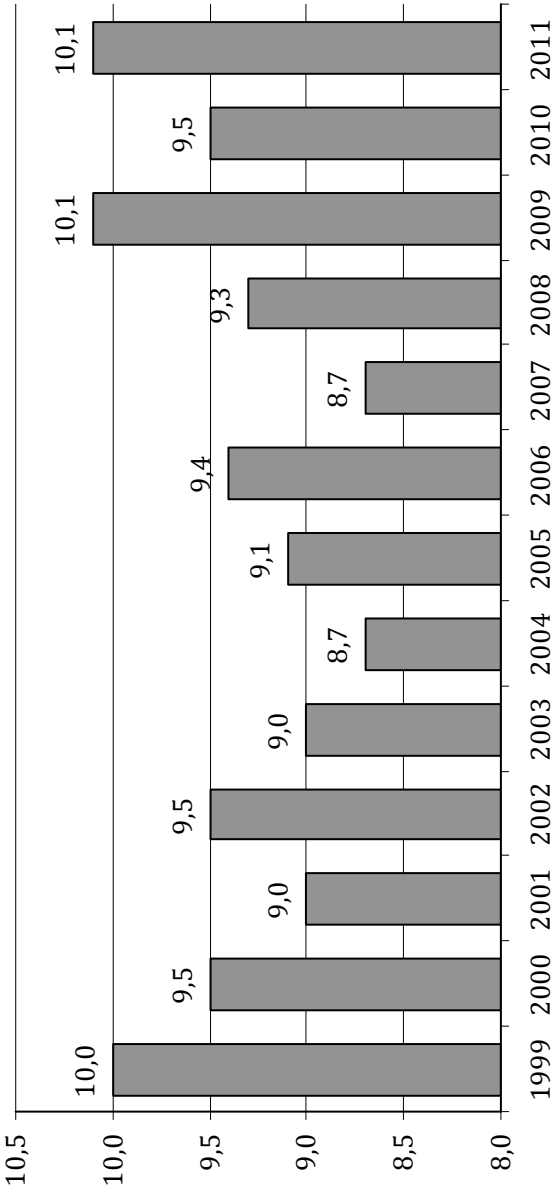

Рис. А.8. Динаміка споживання овочів і баштанних (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

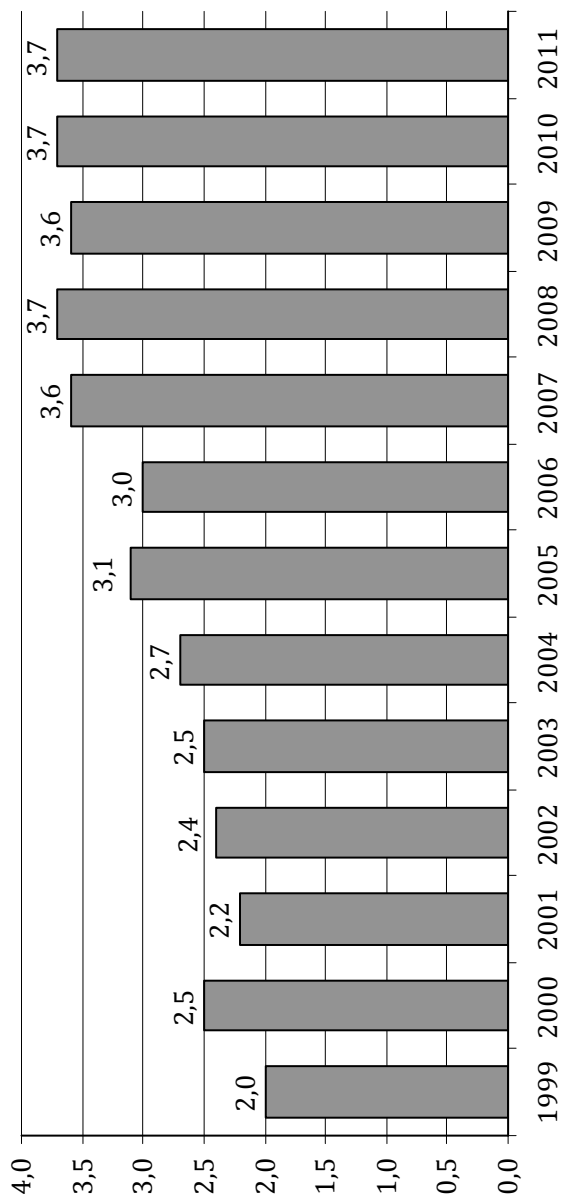

Рис. А.9. Динаміка споживання фруктів, ягід, горіхів і винограду
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Додаток А. Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування

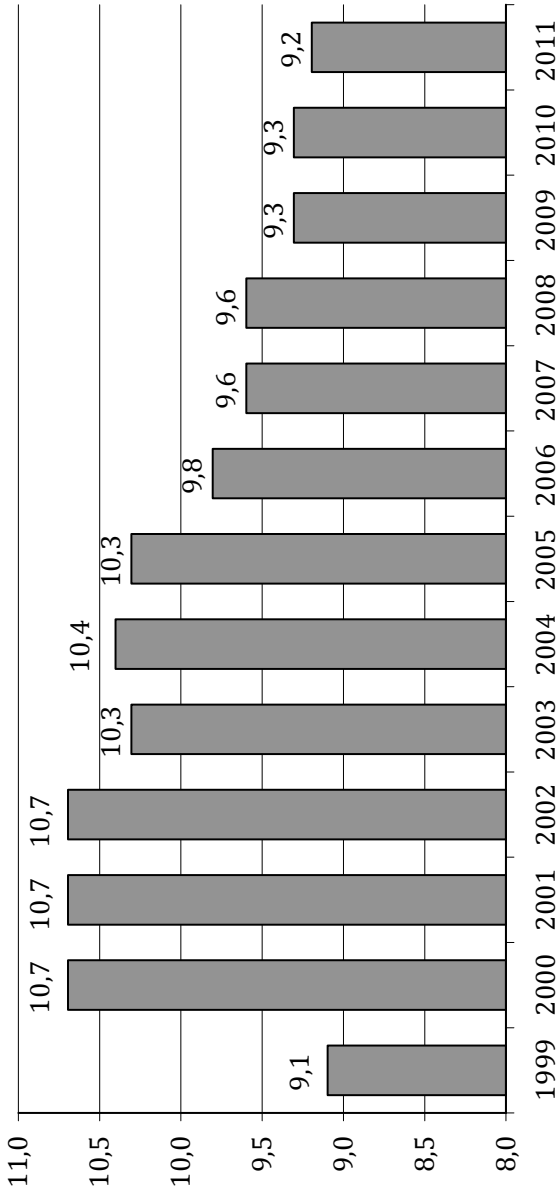

Рис. А.10. Динаміка споживання хліба і хлібопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

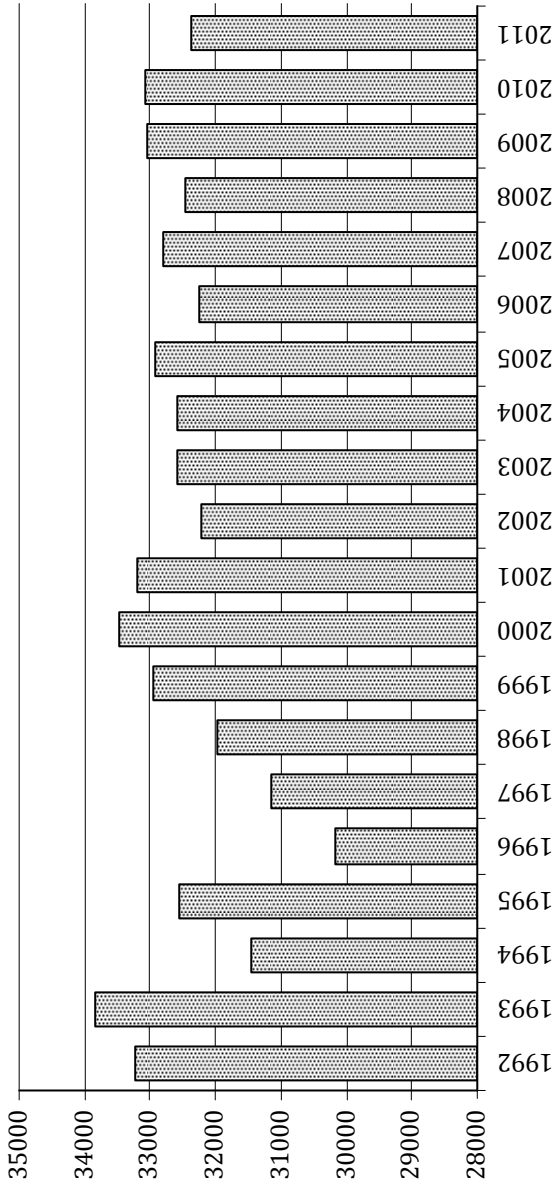

Рис. А.11. Захворюваність населення України в 1992–2011 рр.
(у перше зареєстрованих випадків, тис.)

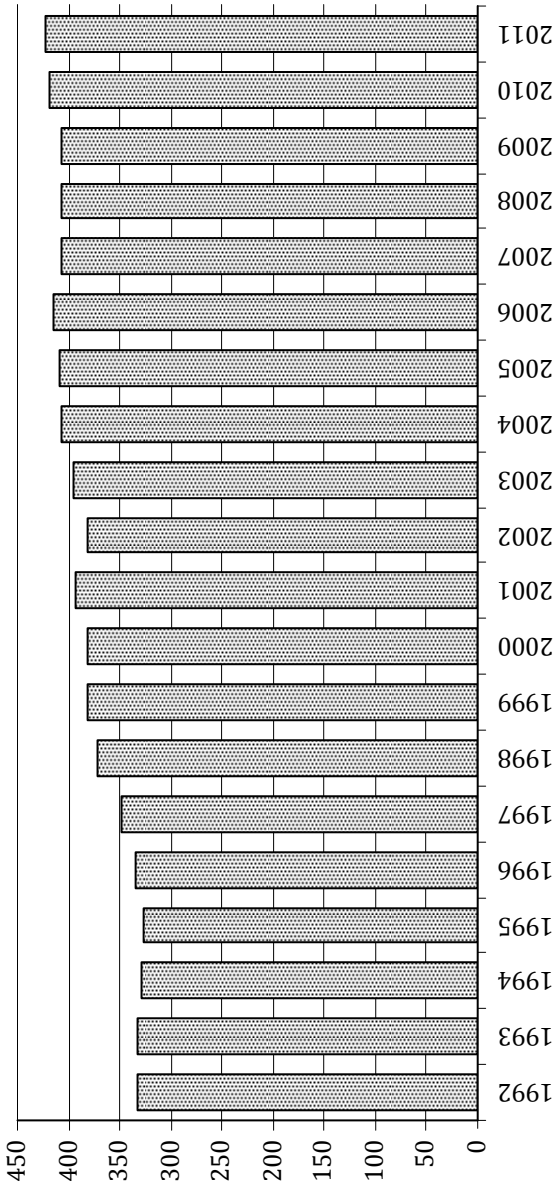

Рис. А.12. Онкологічні захворювання в Україні в 1992-2011 рр.
(у перше зареєстрованих випадків, тис.)

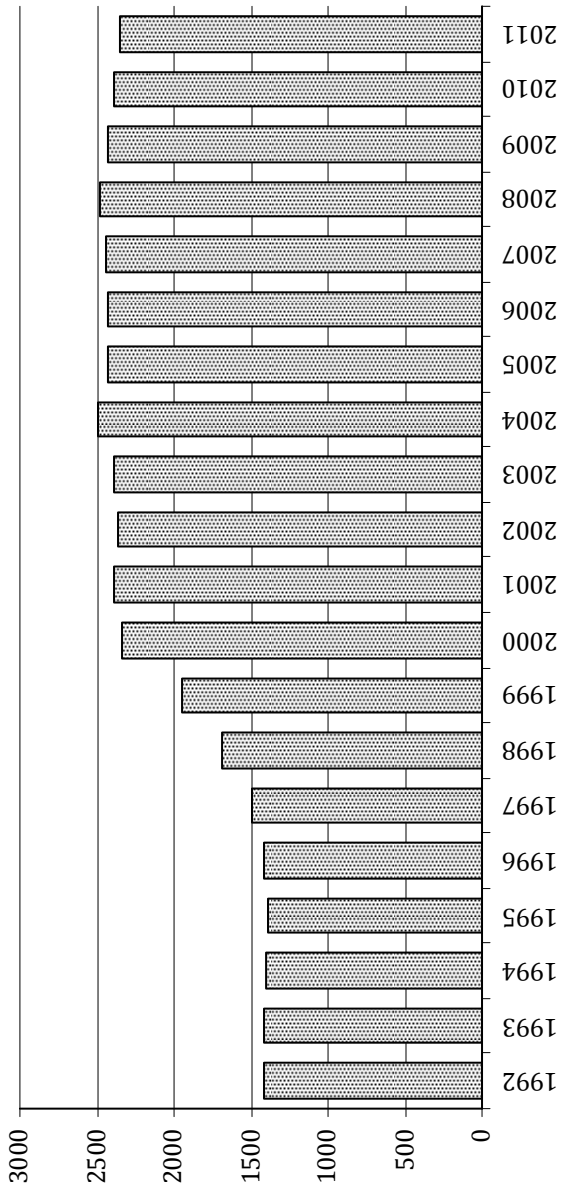

Рис. А.13. Хвороби системи кровообігу в Україні у 1992–2011 рр.
(у перше зареєстрованих випадків, тис.)

Додаток А. *Діаграми динаміки споживання основних продуктів харчування*

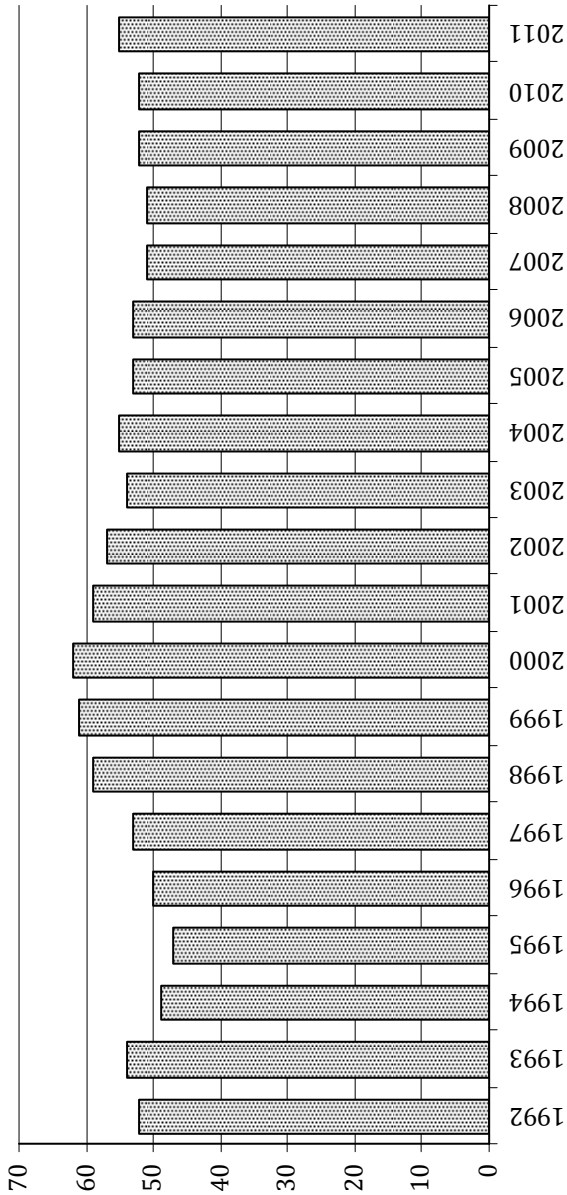

Рис. А.14. Уроджені аномалії та вади розвитку дітей в Україні в 1992–2011 рр.
(у перше зареєстрованих випадків, тис.)

**Табличні дані базового звіту
щодо якості результатів вибіркового обстеження
сільськогосподарської діяльності домогосподарств
у сільській місцевості (за результатами
базового інтерв'ю 2010 року)¹**

Таблиця Б.1

**Характеристика якості оцінки
значення показника «Площа землі домогосподарств»**

Регіон, область	Площа землі домогосподарств, тис. га	Гранична похибка вибірки (LSE), тис. га	Відносна стандартна похибка вибірки (CV), %
1	2	3	4
Україна	6164,7	194,7	1,36
Автономна Республіка Крим	238,0	113,3	17,72
Вінницька	288,0	43,2	7,12
Волинська	295,1	13,7	2,24
Дніпропетровська	343,9	73,1	9,53
Донецька	229,3	32,1	5,34
Житомирська	230,4	10,6	2,30
Закарпатська	227,1	14,8	3,26
Запорізька	286,0	23,1	2,90
Івано-Франківська	256,2	18,6	3,61
Київська	196,6	15,8	3,84
Кіровоградська	240,5	15,2	2,60
Луганська	165,5	16,0	4,41

¹ Базовий звіт щодо якості результатів вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2011/sg/zvit/Base_Zvit_SGD_2010.zip.

Додаток Б. Табличні дані базового звіту

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4
Львівська	313,7	10,9	1,70
Миколаївська	306,3	26,2	3,68
Одеська	328,9	28,2	3,19
Полтавська	247,4	17,8	2,96
Рівненська	250,1	19,9	3,83
Сумська	146,9	21,1	6,83
Тернопільська	253,3	17,4	3,37
Харківська	227,2	37,0	5,88
Херсонська	369,4	146,0	13,51
Хмельницька	204,9	34,5	7,78
Черкаська	181,3	33,4	8,50
Чернівецька	172,4	18,1	4,43
Чернігівська	166,4	10,1	2,85

Таблиця Б.2

**Характеристика якості оцінки
значення показника «Середній розмір
площі землі домогосподарства»**

Регіон, область	Середній розмір площі землі домогосподарства, га	Гранична похибка вибірки (<i>LSE</i>), га	Відносна стандартна похибка вибірки (<i>CV</i>), %
1	2	3	4
Україна	1,20	0,06	2,41
Автономна Республіка Крим	1,15	0,74	26,16
Вінницька	0,84	0,20	11,28
Волинська	1,80	0,31	8,42
Дніпропетровська	1,69	0,54	15,26
Донецька	1,43	0,71	20,24

Продовження табл. Б.2

1	2	3	4
Житомирська	1,11	0,10	4,33
Закарпатська	0,96	0,15	8,03
Запорізька	1,81	0,93	18,83
Івано-Франківська	0,96	0,30	15,95
Київська	0,71	0,20	14,26
Кіровоградська	1,61	0,50	13,14
Луганська	1,47	0,53	16,81
Львівська	1,02	0,08	3,88
Миколаївська	2,33	0,72	13,45
Одеська	1,21	0,31	10,06
Полтавська	1,11	0,16	6,38
Рівненська	1,31	0,24	8,75
Сумська	0,97	0,28	13,74
Тернопільська	1,27	0,12	4,54
Харківська	1,23	0,32	10,63
Херсонська	2,48	3,01	41,94
Хмельницька	0,88	0,19	10,15
Черкаська	0,74	0,21	13,37
Чернівецька	0,93	0,27	12,41
Чернігівська	0,95	0,15	7,56

**Характеристика якості оцінки значення показника
«Поголів'я великої рогатої худоби»**

Регіон, область	Поголів'я великої рогатої худоби – усього, тис. голів	Гранична похибка вибірки (<i>LSE</i>), тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки (<i>CV</i>), %
1	2	3	4
Україна	2820,3	124,5	2,25
Автономна Республіка Крим	66,7	29,4	22,46
Вінницька	212,7	36,7	8,80
Волинська	120,0	21,0	8,95
Дніпропетровська	107,4	26,6	12,64
Донецька	28,2	7,3	13,18
Житомирська	149,4	30,5	10,41
Закарпатська	129,5	19,1	7,54
Запорізька	65,2	23,8	18,67
Івано-Франківська	160,5	16,3	5,19
Київська	46,0	10,8	12,02
Кіровоградська	86,0	19,2	11,41
Луганська	60,7	15,2	12,77
Львівська	238,8	58,6	12,52
Миколаївська	128,8	54,1	21,43
Одеська	142,8	53,3	19,04
Полтавська	103,4	17,8	8,77
Рівненська	144,2	47,9	16,95
Сумська	75,8	16,7	11,27
Тернопільська	184,5	21,7	5,99
Харківська	67,0	22,7	17,27
Херсонська	56,4	15,2	13,79
Хмельницька	187,4	25,8	7,03

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4
Черкаська	69,3	26,7	19,68
Чернівецька	106,5	21,3	10,20
Чернігівська	83,0	15,2	9,35

Таблиця Б.4

**Характеристика якості оцінки значення показника
«Поголів'я корів»**

Регіон, область	Поголів'я корів, тис. голів	Гранична похибка вибірки (<i>LSE</i>), тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки (<i>CV</i>), %
1	2	3	4
Україна	1877,6	82,8	2,25
Автономна Республіка Крим	37,9	16,7	22,52
Вінницька	135,2	24,2	9,13
Волинська	92,2	14,3	7,92
Дніпропетровська	64,8	11,4	8,98
Донецька	19,8	6,7	17,17
Житомирська	110,0	19,8	9,19
Закарпатська	94,4	12,2	6,58
Запорізька	37,6	14,0	19,07
Івано-Франківська	101,2	7,7	3,88
Київська	39,3	9,0	11,66
Кіровоградська	47,3	8,4	9,12
Луганська	37,5	11,1	15,06
Львівська	155,2	40,7	13,38
Миколаївська	85,5	35,8	21,38
Одеська	86,7	37,4	21,99
Полтавська	70,5	14,7	10,64

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4
Рівненська	106,4	32,5	15,56
Сумська	58,3	14,0	12,24
Тернопільська	110,1	10,1	4,67
Харківська	36,2	10,2	14,43
Херсонська	41,4	9,8	12,09
Хмельницька	132,9	17,4	6,67
Черкаська	48,1	20,0	21,25
Чернівецька	58,6	11,5	10,01
Чернігівська	70,6	13,2	9,53

Таблиця Б.5

**Характеристика якості оцінки значення показника
«Поголів'я свиней»**

Регіон, область	Поголів'я свиней, тис. голів	Гранична похибка вибірки (LSE), тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки (CV), %
1	2	3	4
Україна	3418,8	152,5	2,28
Автономна Республіка Крим	31,6	11,6	18,81
Вінницька	260,3	35,5	6,96
Волинська	254,9	61,6	12,33
Дніпропетровська	123,4	34,5	14,27
Донецька	50,8	16,1	16,17
Житомирська	142,0	24,5	8,81
Закарпатська	254,3	55,6	11,15
Запорізька	71,9	28,6	20,31
Івано-Франківська	98,8	17,8	9,19
Київська	148,1	46,0	15,86

Продовження табл. Б.5

1	2	3	4
Кіровоградська	110,9	24,7	11,37
Луганська	37,6	8,8	11,92
Львівська	159,5	21,8	6,96
Миколаївська	54,2	33,2	31,23
Одеська	142,8	45,2	16,13
Полтавська	151,1	32,8	11,08
Рівненська	284,2	28,0	5,02
Сумська	98,0	18,8	9,79
Тернопільська	215,8	25,4	6,01
Харківська	52,8	8,5	8,17
Херсонська	26,2	10,9	21,20
Хмельницька	212,3	28,8	6,91
Черкаська	184,4	41,2	11,39
Чернівецька	137,2	17,1	6,37
Чернігівська	115,5	19,1	8,44

Таблиця Б.6

**Кількість відібраних домогосподарств
і рівні участі в обстеженні**

Регіон, область	Кількість відібраних домогоспо- дарств	Рівень участі домогосподарств в обстеженні, %	
		незважений	зважений
1	2	3	4
Україна	29184	95,0	96,9
Автономна Республіка Крим	918	92,2	95,3
Вінницька	1392	96,2	98,3
Волинська	912	98,6	100,0
Дніпропетровська	1248	90,4	94,8

Додаток Б. Табличні дані базового звіту

Продовження табл. Б.6

1	2	3	4
Донецька	1248	91,0	94,3
Житомирська	1 152	98,9	99,3
Закарпатська	1008	98,7	99,5
Запорізька	1404	96,7	98,2
Івано-Франківська	1008	98,1	99,3
Київська	1248	93,8	92,9
Кіровоградська	1 100	94,3	97,2
Луганська	1 196	94,4	97,1
Львівська	1488	94,1	97,0
Миколаївська	1008	99,2	99,4
Одеська	1456	90,6	93,5
Полтавська	1404	93,5	95,1
Рівненська	864	99,9	100,0
Сумська	960	96,5	99,3
Тернопільська	1008	97,7	98,2
Харківська	1566	87,0	87,6
Херсонська	1566	97,5	98,8
Хмельницька	1056	93,9	97,2
Черкаська	1008	98,6	99,5
Чернівецька	816	97,2	98,7
Чернігівська	1 150	93,8	96,4

Наукове видання

Н. П. Чорна
Інноваційний розвиток
сфери виробництва продуктів харчування
та ризику продовольчої безпеки

Монографія

Редактор *Оксана Яремко*
Технічний редактор *Тетяна Світик*

Підписано до друку 10.12.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетн. Гарнітура Cambria. Друк на ризографі.
Ум.-друк. арк. 17,21. Умовн. фарбовідб. 17,58.
Обл.-вид. арк. 16,93. Наклад 300 прим. Зам. № 27-11-078.

Видавництво «Ліга-Прес»

Друк ПП «Арал»
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4,
тел./факс: (032) 298-03-80